

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

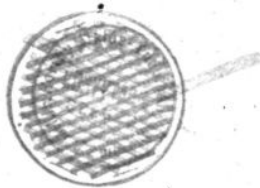
SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

TIZENHETEDIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KIADÁSA

1907

TARTALOM.

	Lap
Adalékok ifj. Csécsi János életéhez. (Első közl.) <i>Horváth Cyrill</i>	1
Pállya István »Pazarlay és Szűkmarkosy« című iskolai drámája. (Első közl.) <i>Kovács Dezső</i>	34
Adattár :	
Egyleteles nyomtatvány. Gróf Toldi Borbálának 1774. augusztus 26-án történt halálára	64
Bacsányi János levelei id. báró Ráday Gedeonhoz. (Első közl.) <i>Molnár János</i>	82
Malom Lujz levelei Döbrentei Gáborhoz. (Első közl.) <i>Rexa Dezső</i>	93
Adatok Szentjóni Szabó László költeményeihez. <i>Gálos Rezső</i>	108
Haller János levelei I. Apaffy Mihályhoz és Bethlen Gergelyhez. <i>Dr. Lukinich Imre</i>	113
Magyar Írók Levelei. (Első közl.) <i>Dr. Esztegar L. és Dr. Bányai Elemér</i> ...	117
Könyvismertetés. Lendvai Miklós, Bessenyei Ferencz emlékezete. <i>Sz.</i>	125
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	127

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalom-
történeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartal-
máért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

ADALÉKOK IFJ. CSÉCSI JÁNOS ÉLETÉHEZ.

(Első közlemény.)

1713. február 20-án új professzort iktattak be hivatalába Sárospatakon. A beiktatott — akkor még csak huszonnegyedfél esztendő fiatal ember — Csécsi János volt, fia ama szép nevű Csécsi Jánosnak, ki a pataki kollégiumnak épp a legnehezebb időkben, a gönczi és kassai bujdosás korszakában, 1686-tól 1708-ig volt hűséges gondviselője, sőt bizonyos tekintetben megtartója. Az öreg Csécsi bölcs és tudós ember volt, kinek munkássága az irodalomban is maradandó nyomot hagyott; és fiának szép tehetségéről nem kisebb megegyezéssel tanuskodtak azok, kik őt közelebről ismerték. Az Athénás »nagy tudományú és hasznoson tanító ember«-nek mondja ifj. Csécsi Jánost, bár mint írónak csupán két deák munkáját tud: egy 1717-ben tartott ünnepi beszédet, az *Oratio secularis*-t, és a zsidó régiségekről írt »szép Könyvetskét«, az »Aphorismi«-t, mely 1726-ban, »a Bernai Kegyes Magistratus« költségén látott napvilágot. Hozzáteszi azonban, hogy »a pataki professzorságból... kiesett még 1737-dik esztendő tájban, nem annyira irigyei és rosszakarói, mint a maga megátalkodott kemény indulatja miatt, a ki mástól senkitől függeni nem akart. ... Csak igaz az, hogy a jó illatú fejér lilomnak is vagyon fekete árnyéka: a hasznos tudós emberben is vagyon erőtelenség, amelylyel mind magának, s mind másnak küszködni kell.«¹

Későbbi írók jóval többet tudnak Csécsi Jánosnak irodalmi munkásságáról. A forrás, melyből adataikat merítik: Szombathi János pataki professzor nagy értékű kéziratos életrajz-gyűjteménye,² négy, nyomtatásban is megjelent dolgozatáról emlékezik³ s egész

¹ Magyar Athénás, 312. l.

² *Historia brevis Illustris Collegii Helv. Conf. addict. Saros-Patakiensis. Pars II. exhibens Biographiam Professorum... concinnatam opera Johannis Szombathi. Saros-Patak. Annis 1788. et 1789., pag. 393—416.*

³ Ezek: 1. *Oratio Secularis* altero Reformationis Jubilaeo habita in Auditorio publico illustris Athenaei Patakiensis ad diem 31. Octobris 1717. Tiguri 1720. — 2. *Oratio de Calumniis*, dicta anno 1718. die 14. Julii, typis impr. Leutschoviae 1719. — 3. *Aphorismi*, Bernae, 1726. — 4. Előszó Tussai János Juelliusához, 1745-ből, magyarul.

sorát számlálja elő kisebb-nagyobb kéziratban maradt iratainak, melyek közül kettő: a *Historia Rebellionis Rakoczianae* és a *Geographia Johannis Tsetsi Senioris* újabban látott napvilágot,¹ egy pedig, a *Geographia totius orbis*, még szerzője életében zsákmányul esett Vétsei Pap István irodalmi kalózkodásának. Ellenben nem találtak kiadót a következő kéziratok: 1. *Theologia*. — 2. *Historia, Jus publicum, et Geographia Hungariae*, bár e munka, írja Szombathi, még az ő idejében is méltó becsben állott.² 3. *Breves Adnotationes Fatorum Oppidi et Arcis Patakiensis*, melyet Kaprinai idéz: *Hungaria Diplomatica*, parte II-da pag. 204. — 4. *Registrum Historicum de Schola S. Patakina* (Költ 1720 táján), mely szerzőjének legkiválóbb alkotása.³

Végül említették az a nyolcz beszéd, melyet Csécsi beiktatásakor, aztán évváró vizsgálatok alkalmával mondott: 1. *De sapientum felicitate*, dicta a. 1713. die 20. Febr. 2. *De scholarum origine, antiquitate, utilitate et necessitate*, 1720. jul. 17-ről. 3. *De occultis persecutoribus*, 1723. jul. 21-ről. 4. *De afflictis et miseranda sorte Literatorum in Hungaria et eius causis*, 1724. jul. 25-ről. 5. *De duplici, id est, laeto et tristi Ecclesiae hoc tempore statu et facie*, 1726. jul. 17-ről. 6. *De perpetua adhuc obscuritate Illustris hujus Scholae Patakiensis*, 1729. jul. 20-ről. 7. *De ingratitude*, 1732. jul. 17-ről. 8. *De anima humana ejusque nonnullis mirabilibus*, 1733. jul. 16.

Ma ezekből a beszédekből már egy sem ismeretes. Sőt elkallódott — úgy látszik — az a 8 ívnyi magyar nyelvű vitairat is, melylyel Csécsi annak idején Kaprinai jezsuitának az Eucharistiáról kiadott híres prédikációját akarta méltó feleletben részesíteni.⁴ Ám a sorozat így is beszédes bizonyossága a pataki professzor szorgalmának. Nyomatni keveset nyomtatott: ezt eléggé magyarázzák szegényes körülményei s különösen, hogy Patakon a XVII. század 70-es éveitől fogva könyvnyomtató műhely nem volt, sem gazdag mecénások, mint az előző században, nem siettek az író segítségére; azonban annál többet írt, gyűjtött és jegyezgetett s annál több anyagot hordott össze. A »Registrum historicum«, bár schematikus természetű munka, adatainak gazdagságával pompás művelődéstörténeti forrás és első nagyszabású kísérlet volt a

¹ Monum. Hung. Hist. II. oszt. Írók. XXVII. köt. 256—396. l. — Irodalomtört. Közlemények, 1904.

² »Opus hoc hodieque in pretio est; habetque omnino, quibus se commendat«, noha írása óta több adat merült fel, a melyek megdöntötték egy-egy állítását, minő például: hogy az avarok szláv nép; hogy a magyarok 744-ben jöttek be (v. ö. Thuróczy); hogy Perényi Gábor 1568-ban halt meg (holott Szikszói Fabritius már 67-ben eltemette); hogy Comeniust I. Rákóczi György elkergette ama hirhedt jóslata miatt, hogy R. utódai egykor a protestantizmust még üldözni fogják (mivel I. Rákóczi György Comenius bejövetelekor, 1650-ben már nem is volt életben) stb.

³ A spataki kvrtárban.

⁴ L. alább.

»bodrogparti Athén« történetének összeállításához: s különösen a Juellius fordításához csatolt előszó nemcsak mint irodalomtörténeti tárgyú dolgozat érdekes, hanem kiváló magyar stílistának is munkája. Egyszóval: Csécsi János megérdemelte azt a figyelmet, a melyben az irodalomtörténet művelői részesítették.

Am mint ember szintén érdekes alak, sőt még az írónál is érdekesebb. Huszonegy esztendeig s hét hónapig működött Sárospatakon mint az ősi kollégium tanára és rektora, s ez a huszonegy év telve zivatarral és küzdelemmel, a melyhez fogható nincs több a magyar iskolák történetében. Neve híres régi iskolájának históriájában jelévé vált egy egész korszaknak, melynek középpontján áll, részben mint fő-fő mozgatója, de mint nevelése is egy-szersmind, és hibáiban, bűneiben hatványozva jelenik meg a környezet, a kortársak minden züllöttsége és nyomorúsága.

I.

Csécsi a maga ifjúságát elég részletesen leírta »Registrum Historicum«-ában. Az új rektor, úgymond, 1689-ben, junius 11-én, Gönczön született, hol akkoriban édesatyja a pataki iskolával együtt számkivetésben vala. Nem volt még hat esztendő, mikor 1695-ben Gönczről is elhajszolták őket, úgy hogy Kassán kerestek menedéket. Itt, Kassán, junius 1-én kezdett iskolába járni és noha tanulását a kollégiumnak a hóstádra való kitelepítése, a külvárosi új iskolának felállítása kétszer is megszakította, oly nagy szorgalommal igyekezett, hogy a középiskolai osztályokat már 1703-ra elvégezte s készségével mindenkben szép reményeket támasztott. 1703 jul. 20-án szabadult a középiskolától, de nyilvános előadásokra a háborus világ miatt csak rövid ideig járhatott s aztán az év végeig egészen magára volt utalva. A következő esztendőben Kassa ostrom alá került, s így tétlenségre kárhozottatott édesatyjának segédkezése mellett a logikában, a görög nyelvben, történelemben, földrajzban 1705 közepéig szerencsével haladt előre. Akkor — május 14-én — atyjával együtt Patakra költözött s három éven át mint nyilvános hallgató — Publicus, Artium et facultatum cultor — részben atyja, részben tanult deákok leczkéit hallgatva, szokatlan szorgalommal logikát, fizikát, metafizikát és theológiát tanult; disputált, repetált, olvasott szünet nélkül, a mit csak hallott, csudálatos szorgalommal mind összeírta, számtalan jeles könyvet excerpált, szóval: minden idejét szellemi képzésére fordította. Végrepedig, hogy haladását és tehetségét megmutassa és atyjának s egyebeknek róla táplált reményét megerősítse, 1707-ben, tizenhét-czadik évében, mint »praeceptor publicus« átvette a syntaktikai osztály tanítását. Olyan szorgalmas volt a tanításban, mint a tanulásban; a jó tanítónak összes kötelmeit teljesítette s csudálatosképen növelte a deákok számát. Az év elején nem volt több tizen-

egy tanítványánál; az esztendő végére már 78-an hallgatták. A nyilvános vizsgálaton pedig bizonyosságot szolgáltatott mind a maga, mind a reábizottak igyekezetéről; az összes jelenlevők figyelmét magára vonta és még a legeggyűgyűbbebben is »aliquid prae-sagiendi virtutem excitavit«. 1708. május 14-én meghalt az atyja, és ekkor elhatározta, hogy egy évet Gyulafehérvárt fog tölteni. El is indult jul. 22-én, de a határvidéken kóborló kurucz és labancz bandák miatt nem juthatott tovább Debreczennél, hol egész augusztusban előadásokra járt és a deákokkal ismerkedett. Aztán nagy szomorúan visszament Patakra, az elárvult, tanító nélkül maradt iskolába. De még ily körülmények között sem pihent; folyton tanult, tudományos dolgokról értekezett, sőt atyjának Orthographia Hungarica-ját holmi szanaszét szórt czédulákról összeszededette, saját felfogása szerint egybeállította (in ordinem suo judicio rede-git) és hozzácsatolva a Pápai Páriz-féle szótárhoz, melynek kiadását atyja, s vége felé ő korrigálta, közrebocsátotta még ezen 1708. esztendőben.

1709 elején a kollégium új rektort kapott Simándi István személyében. Csécsi ott sürgött a jeles férfiú oldalánál s végighallgatta összes előadásait, naponként kettőt-hármat, s a görög és héber nyelvben, de főkép a kísérleti fizikában és a metafizikában öt hónap alatt igen hasznos előmenetelt tanúsított. Ekkép végre kezéhez kapván az atyjától hagyott uti költséget, melyet maga is szaporított, május 15-én Almási Péter, Szkárosi János és Szatmári Mihály kíséretében elindult vágyainak és ábrándjainak Mek-kájába: a külföldre. Huyssen, az orosz czárnak Rákóczihoz küldött követe, a ki ör. Csécsinek halálakor éppen Patakon időzött, ellátta ajánlólevelekkel, s így kényelmesen haladhatott előre. Lengyelországon át az Odera melletti Frankfurtra ért, hol Huyssen ajánlatára szívesen fogadták; de az előadások megtartásában nem tapasztalt elég pontosságot s néhány nap múlva tovább utazott Berlinbe, innen Hamburgba, Franekkerbe, Amsterdamba, Utrechtbe, hová mint atyjának iskolájába különösen kívánczolt. Aug. 18-án már ott van céljánál. Az egész tanévet theologiai, filozofiai, filologiai komoly, éjjeli-nappali tanulmányozással tölti, de még az orvostanárokat is hallgatja. Úgy a hogy megtanul francziául, aztán — a tanév elteltével — Leydenen át, hol néhány napig Marck, Faber, Gronovius, Perizonius, Boerhaven s mások előadásait hallgatta s mindnyájukkal megismerkedett, Rotterdam s egyéb városok útbaejtésével s mindenütt ismeretséget kötve a tudósokkal, Angliába távozik. Meglátogatja Londont, Cambridget, Oxfordot, az összes egyetemeket és kollégiumokat, aulákat, könyvesházakat, az összes nevezetességeket, eljár az előadásokra, promotiókra és vitatkozásokra, az érsekekhez, püspökökhöz, megismerkedik számtalan professzorral és pásztorral s végre aug. 24-én szerencsésen hazahajózik Utrechtbe, félbehagyott tanulmányainak szorgalmas folytatására. De vágyai csakhamar újra kiragadták. Országot-vilá-

got, akadémiákat kívánt látni. Szeptemberben már megint úton volt és hihetetlen gyorsasággal befutotta egész Németországot, mindenütt meglátogatva a főiskolákat és előadásokat hallgatva; aztán átvágott Svájcba; Zürichben barátságot kötött Klingerrel, Hottinger és Lavater tanárokkal, a papok közül Ottal és Zellerrel; megfordult Bernben, Lausanneban; Genfben meghallgatta Pictetust, Turretinust stb. és végre Olasz- és Franciaország egy részének megtekintése után a franciaia földről — a dühöngő háború miatt — nagy sebességgel Bázelenb termett. Körülnézett a városban és megnyerte Vesenfels, Isel, Buxtorf és mások barátságát; majd egyideig a franciaia határon vándorolva, elvergődött Hagenauba, Speyerbe, Heidelbergbe s innét megint Hanauba, Marburgba, Herbornba, mindenütt megszemlélve az akadémiákat, ismeretséget, barátságot kötve a tudósokkal és professzorokkal. Az esztendő végére járt már, mikor Utrechtbe visszavetődött. Újra nekifeküdt a tanulásnak és keményen dolgozott hét hónapig. Akkor — július havában — bucsút mondott Utrechtnek. A tanárok közül Roëll egész a hajójig kísérte. Még egyszer fölkereste Franekkert, »testimoniis omnium fere Professorum Trajectensium supra merita ornatus«, s az odavaló főiskolán esztendőnél tovább tanult és hallgatta Campegius Vitringát és hírneves társait, oly eredménnyel, a mely az utrechtit is túlszárnyalta. Akkora iparkodással dolgozott, hogy még az álmod is megvonta magától s februáriusban súlyos betegségbe esett. Mi több, nemcsak tanult, de másokat is oktatott. »Ugyanis két ízben, azaz 1711 májusában és a következő évben három hónapon át (áprilistól június végeig) a földrajzot naponként két órában magyarázta az ott tanuló magyaroknak, kik egytől-egyig érettt és tudós férfiak voltak és előadását hűségesen lejegyezték. Ezenkívül nem egyet tanított közülök magánúton zsidó nyelvre és régiségekre, filozofiára, astronomiára és történelemre s mindenki- ben, de főkép a tanárookban szeretetet ébresztett maga iránt.« Azonban a költségből lassanként kifogyott; az itthon esett nagy változások is nyugtalanították: tehát néhány rövidebb kirándulás után 1712. aug. 2-án Belgiumtól is elbucszott és a professzoroknak, különösen Campegius Vitringának és barátainak csókjaival tetézte hajóra szállt, s becses könyvgyűjteményét is víve Ham- burgba evezett. Itt Faber János Alberttel, Lehmannal, Hubnerrel és másokkal fölötté szívélyes viszonyba lépve, Lüneburgon és Magdeburgon keresztül Lipcsébe ment s ott hagyva könyveit, egyéb száz akadémiák, a hallei, wittenbergi stb. látogatására rándult. Régi szokása szerint mindenütt hallgatott néhány előadást és megismerkedett, barátságot kötött a professzorokkal. Hasonlóképen jött tovább Lipcséből Slézián keresztül, míg végre Jablunkán át Magyarországra jutott és a Vág mentén haladva, Kézsmárk, Lócse, Eperjes, Kassa érintésével, október 13-án este 9 órakor, jó egészségben, anyja és két nőtestvére körébe Patakra érkezett. »A kollégiumnak és az összes jóknak figyelme reá irányult; egy-

két ember akadályt gördített ugyan eléje, azonban hiába; 1713. febr. 20 án reggeli 9 órakor beiktattatott a pataki iskolába rektornak és professzornak, s ekkép Isten megadta neki atyjának székét s dignitását.

A kollégium jó erőt kapott benne: olyan embert, aki egész multjánál fogva praedestinálva volt a tanító pályára s egyebet is tudott a theológiánál és a theologiai nyelveknél. Azok, a kik tehetségeitől sokat vártak, nem is csalatkoztak. Mint tanár csakhamar általános dicséretet aratott buzgóságával; az iskola polgárainak száma egyszerre felszökött, s hírét-nevét különösen gyarapította az a körülmény, hogy oly tudományokat tanított, mint a mathesis, geographia, Magyarország története és statisztikája, melyek addig Patakon fölöttébb el voltak hanyagolva.¹

Am egyebet is vitt a kathedrára: önérzetet és büszkeséget, a mely értéke tudatában nem ismeri a szerény visszavonulást, ellenkezőleg, mindig és mindenképpen érvényesülni akar, és a kutya-bőrre hivatkozó tekintélyt csakoly kevésre tartja, mint azokét, kik a papi palást kiváltságait, vagy épp a vagyon uralmát prédikálják. A mint tudománya, előadásai áttörték a régi, a megszokott kereket: épp oly kevésbé igazodott hozzájuk egész magaviselete. Élete későbbi folyamán kitűnt, hogy a disputációknak nem sok értéket tulajdonított, sőt a patrónus urakkal szemben sem volt eléggé alázas; egyébként pedig tanárságának elején rögtön nyílt harciba keveredett azoknak egy részével, kik — akár szívből, akár érdekből — az ősi egyházas szellemet és maradiságot hangoztatták.

Az olvasó elképzelheti lelki állapotát, melyben volt, mikor tanári székét Patakon elfoglalta. Ezt az iskolát atyja őrizte meg a végveszedelemtől, a szétzülléstől. Családjának nélkülözésekkel, szorongatással, áldozatokkal teljes évei fűződtek a kollégium fennmaradásához, s ha atyja nem akarta volna is, joggal jöhetett volna arra a gondolatra, hogy mintegy örökségét lássa ebben az intézetben. Vajjon ki is mondhatná magáról, hogy az öreg Csécsi tanítószékéhez több jussa van, mint a Csécsi János fiának? Vajjon nem tett-e bizonyosságot tanító készségéről úgyszólván zsenge korában, aztán a franekkeri főiskolán? Nincsenek-e kitűnő bizonyítványai? nem dicsekedhetik-e a tudósok egész sorának barátságával és széleskörű tapasztalással, melyet mint tanár nagy haszonnal értékesíthet?

Semmi kétség, a kollégiumnak, az előjáróságnak kapva kellene kapnia utána. Sóvári Soós István, az iskola főkurátora, Pósházi István zempléni senior, egyházi gondnok és a »jók« nem is haboztak; de az ellenkezés szintén felütötte fejét. Füleki András volt emődi pásztor, az akkori igazgató nemcsak meg akarta gátolni tervöket, hanem az új professzor beiktatása ellen is ünnepélyesen tiltakozott.

A két férfiú között tehát kezdettől fogva feszült lehetett a viszony, és ha színre békességben voltak is egy darabig, titok-

¹ Szombathi i. m.

ban mint ellenfelek állottak szemben egymással. Csécsi az első esztendőben egyháztörténetet, görög nyelvet, zsidó régiségeket, majd földrajzot¹ és mennyiségtant adott elő, 1714-ben pedig a zsidó nyelven kívül még theologia naturalis-t tanított és Cartesius bölcséletének alapelveit magyarázta.² A deákság rajongott érette; ünnepelték tudását, szorgalmát; de Füleki András is résen állott és mikor Csécsi egy alkalommal a nyilvános vitatkozáson Roëll hirhedt tételét (»Ratio humana est principium et norma credendorum, ita ut nihil credi debeat, quod rationi absurdum et impossibile videtur«) defendáltatta, nyíltan megindult közöttük az ellenségeskedés.³ Fülekiék eretnokséggel vádolták az új tanárt, ez pedig valószínűleg tudatlannak mondotta kollégáját. Tény, hogy a deákság két részre szakadt; ezek pártolták Füleki uramat, amazok viszont »mástól adatott«, azaz Csécsi Jánostól nyert »biztató és conniveáló reménségtől tápláltatván«, tudománya, erkölce és igazgatása szempontjából kisebbitették, gyalázták.⁴

¹ A földrajz újság volt akkor iskoláinkban, földrajzi könyveink sem igen voltak. A XVI. századból Honter, a XVII-ből Frölich Dávid, Hevenesi Gábor és Kaposi Sámuel deák munkái ismeretesek és az a néhány lap, mely Apáczai Csere Encyclopaediájában e részben olvasható. A legelső magyar nyelvű geographiai munka a XVIII. században, 1757-ben jelent meg Vetsei P. István mint szerző neve alatt Nagy-Károlyban. A munkát azonban nem Vetsei, hanem ifj. Csécsi János készítette. Csécsi ugyanis nem elégedett meg azzal, hogy a földrajzot deákjainak csupán előadja. Az anyagot »idővel, Deák nyelven, rövid summában is foglalta és nekik írásban le diktálta. Így cselekedett utolsó ízben 1732-dik esztendőben. Azután ezt az ő munkáját Vetsei P. István, 1739-ben, el-elhallgatván a szerzőnek nevét, Magyarra fordította; és az, némelly toldalékokkal meg-bővítettén, de Magyar Ország belőle egészen ki hagyatván, ugyantsak a Vetsei P. István neve alatt, ki-is nyomtattatott«. Szombathi Jánosnak volt e műből egy kéziratoss példánya, Csécsinek következő bejegyzésével: »Johannis Tseetsi J. F. — Ab Anno 1761. Libri hujus MSti, idest Geographiae Ego sum Autor, quam cum prima vice in hac Schola Patakina (antea vero bis in Academia Franequerana omnibus Hungaris et Transylvanis Academicis 1711. et 1712.) docerem 1713 (ante quod tempus nemo in Hungaria Geographiam docuit) ex aliquo Studioso meo, infelici alias raptore, infelicius rapuit aut potius furatus est, tunc Debrecini, antea vero hic Patakin Studiosus, Stephanus Vetsei, ex Studioso Scholae Rector, postea Pastor et quidem Academicus, qui rapta illa a me Hungarice vertit, sed male et valde interpolate; que tamen, omitta Hungaria tota, et multis nugis, hallucinationibus (mint Csécsi fenmaradt diktátumaiból valóban meg is állapítható), imo et mendaciis commaculata edidit«. L. Szombathi János: Azsia, Afrika, Amerika és Déli India geographiája. Előljáró beszéd. Kézirat a sárospataki könyvtárban.

² Szombathi, Biogr. Profess. pag. 403.

³ Comperialtatott az is előttünk, hogy a két Professor uraiméknak egymás között való dissensióra, úgy az Ifjúság némelly része elméjének megvesztegetésére az Philosophiának publice defendált némelly Thesesekben Theologia és Orthodoxia ellen való állatása és tanítása adott okot és alkalmatosságot... stb. L. az 1715. ápril 4-iki vizsg. bizottság jelentését. Spat. levélt. III. 604. 10. és Szathmári Király György, Hist. Scholae Reformatae Saros Patakinæ, pag. 527. Továbbá az 1717. febr. 17-iki pataki gyűlés deliberatumát. Spat. levélt. III. 653. 7. U. azt v. ö. Szathmári K. Gy. i. m. pag. 543.

⁴ Spat. levélt. III. 604. 10. Hogy ez a más csakugyan Csécsi volt, arra nézve v. ö. a spat. levélt. IV. 795. 15. számú darabjának eme szavait: »NB.

A helyzetet még jobban nehezítette, hogy Csécsi egyidejűleg a pataki pappal, Azari Istvánnal is huza-vonába keveredett. Az engesztelhetetlen harcznak, úgy látszik, Azari volt a kezdője. A tiszteletes úr sok kifogást emelt Csécsi ellen. Az új tanár ritkán ment templomba, megmosolyogta a prédikációkat és egyáltalán nem akarta elismerni Azari uram felsőbbbségét. »En ez vagy amaz vilis prédikátortól sohasem dependeálok!« Sőt még nagyobb bűne is volt, ezúttal már nem Azari uram, hanem egyenesen a »senior« tekintélye ellen. Csécsi 1714-ben, szeptember 3-án házasodott. Szeptember 3-ika abban az évben hétfőre esett, előtte való napon pedig a pataki eklézsiában úrvacsorát osztottak. És Csécsi elkövette azt a hibát, hogy »jöllehet publica autoritate Senioris Ecclesiastici admoneáltatott, hogy eljegyzett mátkájának hazahozására ne induljon azon vasárnap, a mellyen a Pataki Eklában Sz. Communio administráltatik, mind az által azzal semmit nem gondolván, maximo Ecclesiae scandalo tsak el ment és azon vasárnapot, a mellyen maga is communicált, immediate követő hétfőn contra Canones Ecclesiae lakadalmazott, még pedig egész éjszakái tántzolásokkal.¹ Ezek és egyéb hasonló dolgok és Csécsi »eretneksége« fölöttebb felháborították a gondos lelkipásztort. A fiatal menyecskével sem volt megelégedve. Azari uram nem foghatta fel, hogy Csécsi a feleségét »contra canones Ecclesiae sorsa felett Fő Asszony formán tzifrázza«, holott tudnia kellett előkelő származását. Ubrisi Mária, kinek nagyatyja ugocsai alispán és Thökölynek főudvarmestere volt s mint ilyen, 1682. decz. 22-én a pataki kollégiumot, 1683. jul. 12-én pedig a templomot is visszafoglalta,² arra volt ítélve, hogy a papnék és papleányok divatját kövesse; sőt a szigorú tiszteletes még azt is rovására írta, hogy »házát az ifjak seregestől ostromolják«, »ide s tova házal, dévánt tart«.³

Szóval: vád akadt bőven, s a mi fő, ezek a vádak mind olyan természetűek, hogy hirdetésöket össze lehetett kötni az egyház érdekeivel. Csécsinek védekeznie kellett sürgősen és keményen s ő meg is cselekedte. Gonosz rágalmaknak minősíti mindazt, a mit feleségéről terjesztenek, és a zempléni esperes útján elégtételt követel Azaritól, mint a ki a rágalmakat költötte és terjesztette. Azari viszont azt kívánta, bizonyítsa be Csécsi 1. hogy a híreket csakis ő, Azari István költötte és 2. hogy Csécsiné a róla híresztelt dolgokban teljességgel ártatlan. Természetes, hogy effélebe Csécsi bele nem egyezhetett, s másfelől az esperest az aszszony erkölce dolgában való vizsgálat tartására Azari szintén

In deliberato hujus Consistorii per vocem *Másnak* intelligitur Joannes Tsetsi«. Hasonlókép Csécsire vonatkoztatja Füleki András is 1715. ápril. 15-én Szent-imrei Sámuelhez írott levelében. L. spat. levélt. III. 608. 14.

¹ Apologia Stephani Nagy Azari. Szathm. Király Györgyi. m. 53 1. 1 V. ö. Szombathi, Biogr. Prof. pag. 490.

² Szombathi, u. o.

³ Apologia Steph. Azari. Id. h. 534—5. 1.

hiába nógatta. Inquiráltatott tehát »esperest uram commissiójának erejével« Csécsiné ellen ő maga, de mint később kitűnt, a saját reputációját illetőleg nem kielégítő eredménnyel.¹

A haragos pap egyéb irányban is elkövetett minden lehetőt. A toronyai tractualis synodusban szintén elővette Csécsi bűneit. »Sok rendeletlenséget hánya szemére és azoknak correctiójokat kíváná a venerabilis fraternitással.« De Csécsi nemhogy elszégyenlette volna magát; sőt a szemébe nevetett, mire Azari megjegyezte: »Látja kegyelmetek, miképen neveti a maga mezítelenségét.«² A gyűlés különben a Roëlius-féle tétellel is foglalkozott. Állítólag fölszólították Csécsit a tétel oppugnálására; de ő azzal tért ki: »Miképen oppugnálnám a magam sententiáját?« — mire a gyülekezet a vélemény ellen állást foglalt, Csécsi pedig nemzeti zsinat döntésére kívánta bízni dolgát.³

A két férfiú között tehát elég éles volt az ellentét. Hiába lép közbe a consistorium, majd Sóvári Soós István, a kollégium kurátora; a felek békét ígértek ugyan, de Csécsi megmondotta, hogy sem ő, sem felesége nem változtatnak magukviselésén; a templomba hajlandó eljárni, de Azari Istvánnal szóba nem áll, vele egy házban nem marad és nem tekinti magát a pataki eklézsia tagjának. »Isten ne is adja, hogy tagja légyen.«⁴

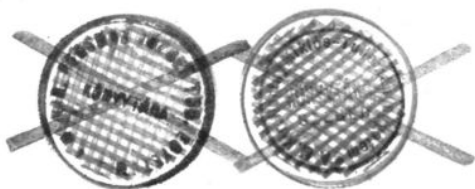
A zavar ezalatt a kollégiumban szintén teljes erejével kezdett tombolni. A lappangó tűz, a két fél között folyó villongás 1715 márcziusának vége felé nyílt lázadásban tört ki az igazgató ellen. Az összeesküvők száma, legalább a czégéreseké, nem volt nagy: mindössze kilenczen vallották meg, hogy a szövetséghez tartoznak; de a mozgalom veszedelmességét az adott körülmények között lehetetlen volt nem érezni. Füleki, Azari jól látták, hogy a bajok főoka a két tanár között lévő ellentét, s nem kellett hozzá sok gondolkodás, hogy az igazgató ellenfeleiben mindenki a másik tanár híveit szemlélje. Csécsi nem állott az elégületlenek élére; legalább is igyekezett rá, hogy semlegesnek lássék; de viszont szemet húnyt híveinek hibáira, óvakodott attól, hogy ellenök szegüljön, egyes elejtett szavai és nyilatkozatai alkalmasak voltak rá, hogy a lázongókban reményeket ébresztszenek. Valóban, legjobb barátai és pártfogói sem tagadhatták, hogy gyanús szerepet játszik; azonban senki sem vehette rossz néven tőle, hogy nem sietett ellenségei segítségére, kik becsületében meghurczolták és meggyalázták, önérzetében vérig sértettek, tudományos meggyőződésének szabadságát korlátozni igyekeztek, a tanári tekintélyt, melyért küzdött, »vilis praedicatorok« talpa alá akarták hajtani, engedékenységét bizonyára megjuhászodásnak, bűnössége jelének kiáltották volna s teljes megrontásán fáradoztak. Azariról mindez tudva

¹ Apologia Steph. Azari. Id. h. 534—5. l.

² U. o. pag. 532.

³ U. o. pag. 531/2.

⁴ U. o. pag. 533., 537/8.

volt; Fülekinék, úgy látszik, kevesebb a része a hajszában; de a szoros barátság és szövetség, mely a pataki pásztorhoz kötötte, mindenkinek szemet szűrt, elannyira, hogy Azari tetteit mint értelmi szerzőnek általán neki tulajdonították.¹

Ily körülmények között Csécsi nem juthatott arra a gondolatra, hogy Füleki állását erősítse; ellenkezőleg, a szövetségesek gyöngítése, megingatása, sőt, ha lehet, megsemmisítése állott érdekében s érdekében — meggyőződése szerint — a kollégiumnak is, melynek békéjét csupán az engesztelhetetlen ellentétes elemek egyik részének kiirtása biztosíthatja. Vajjon miért kellene ebben a harcban épen neki buknia és nem azoknak, a kik az áldatlan tusát bizalmatlanságukkal és tapintatlanságukkal előidézték?

Az ifjúság között lévő torzsalkodás, az igazgató ellen való lázongás megszüntetésére okvetlen tenni kellett valamit. Az iskola Azarival együtt törvény és szokás értelmében az egyesült traktusok előjáróihoz és világi felsőbbségéhez fordult, kik közül néhányan, számszerint kilenczen, a kitűzött napon, 1715 április 4-én meg is jelentek az intézetben.² A megejtett vizsgálat az összeesküdt kilencz legénytől szétküldött meghívó-levelek és az ugyan-csak tőlök előterjesztett vádpontok, vallomások és a körülmények gondos egybevetése alapján ment végbe és Fülekre nézve a legkedvezőbb eredménnyel záródott. A bíróság megállapította, hogy a rektor ellen támasztott vádak egytől egyig alaptalanok és ő kegyelmében »illy közönséges társaságot megháborító semmi nevezetes fogatkozás nem volt.« Ellenben kimondotta, hogy a két tanár közt támadt surlódásra és az ifjúság némely részének megvesztegetésére »az Philosophiának publice defendált némelly The-sesekben Theologia és Orthodoxia ellen való állatása és tanítása adott okot és alkalmatosságot. Azért is az ollyatén tanítást prohibe-áltuk és bizonyos authorok előlvételét T. Tsétsi János Professor Uramnak iniungáltuk«, s megerősítette, hogy az elégtelenek Fülekit »mástul adatott biztató és conniveáló reménységektől tápláltatván, traducáltak.«³

Az első felvonás tehát Csécsire nézve elég rosszúl végződött. A lázadók kizárással lakoltak, ő maga és tanítása érthetőleg megróva, viszont az ellenfél minden vád alól tisztázva. Azonban a játék tulajdonkép csak ezután kezdődött. A bonyodalomra alkal-

¹ Zelant multi adversus Cl. et Reverendum Dnum Azari et insimulant Cl. et R. D. Andream Füleki Professorem Collegii S. Patakiensis, quasi R. D. Azari ageret omnia ex ejusdem consilio in causa inter eum et Cl. D. Joh. Tsétsi intercedente. Spat. levélt. III. 655. 9.

² Spataki levélt. III. 604. 10. Szathm. Király Gy. i. m. 524. s. kk. 1. Jelen voltak: egyháziak: Zemlényi Ferencz az abaujvári, Rszombati Mihály a borsodi, Pósa-házi István senior és Rszombati István egyházm. jegyző a zempléni traktus részéről; a világiak közül: Fáy Ferencz, Szilvási István, Nehéz Bálint, Szent-Péteri János és Vétsei János, Miskolcz városának jegyzője, mint a kollégium vice-kurátora.

³ U. o.

mat első sorban a kicsapott kilencz ifjú ügye szolgáltatott. Pósházi István zempléni senior, az áprilisi consistoriumnak egyik tagja, ugyanaz, ki Csécsit annak idején a tanári székebe iktatta, Kecskeméti Jánossal, a mádi pappal együtt a kicsapottak visszavételét követelte; viszont Füleki a visszavételben magára nézve sérelmet és kisebbséget, a kollégium jövőjére nézve veszedelmet látott s a tervnek ellenszegülve, nem kevés rosszalást és haragot zúdított magára.¹ A közönség egy része már korábban sem kedvelte szigorúsága miatt; most már általában szívtelennek és könyörtelennek kiáltozták.

Pósháziék siettek kiaknázni a közhangulatot. Már 1715 novemberének vége felé értekezletet tartanak Tolcsván Csécsivel és néhány deákjával. Majd deczember 18-án Patakon gyűlnek össze; újra előveszik az áprilisi vádpontokat és kimondják a kicsapott deákok visszafogadását.

Fülekinék nem volt mit tennie. Meghajlott a határozat előtt, bár a dolognak következését előre látta.² A lázadók ismét beülhettek a kollégiumba, szöhatték vígan terveiket, folytathatták a megkezdett munkát, a hol abbahagyták. Annyit sem tartottak Fülekitől, mint azelőtt; s nemcsak bátran, de eredménynyel is dolgoztak. Már két hónappal a deczemberi consistorium eloszlása után újra lángban áll a kollégium, kitűzve a lázadás zászlója; újra ott van a három fraternitás esperese, néhány világi úr és ezek közt Soós István főkurátor társaságában, s a deákság újra demonstrálhat igazgatója ellen. »Hogy noha tudna is ő kegyelme, sed non habet professiones auditorio dignas, et regimen dignum collegio«. A midőn Tiszt. Füleki Uram magát resolválta is az Urak előtt, hogy el mégyen, még is sem el nem ment, sem pedig magát meg nem jobbította.³

Szemérmetlen, majdnem undorító a viselkedésök, de ennek nemcsak maguk az okai. Hibáikba, bűneikbe belejátszik a hosszú harczok nyomán beköszöntött évek ziláltsága, még inkább iskolai szervezetük. Nem szabad feledni, hogy törvényeik kelleténél több joggal és szabadsággal ruházták fel őket. Ezek a legények azt mondják, hogy »mienk a kollégium«; felügyelnek tanáraikra és ezeknek házanépére; ellenőrzik tanításukat és magukviseletét; a felsőség előtt jelentést tesznek, ítéletet nyilvánítanak róluk. A következés világos és egyszerű: a tanárnak érdekében áll, hogy tanítványait magához kapcsolja; s ezt aligha fogja minden esetben igazságos szigorral és követelésekkel elérni. Rá van utalva, hogy erős gárdát szervezzen maga körül, s a többi jönni fog: ígéret és engedékenység, kitüntetések osztogatása és személyválogatás; ha a körülmények úgy hozzák magukkal: pártok toborzása, versengések

¹ Spat. levélt. IV. 795. 15.

² U. o.

³ U. o. III. 652. 6.

és szívódások. Egy-egy új, erős, a régiekkel össze nem illő egyéniség fellépése a katedrán sohasem esik meg nagy és végzetes harcok nélkül, egy-egy összetűzés, mely a tanárok között történik, az ifjúságot is ellenséges táborokra szakítja. És ez a sereg, mely annyira szervezetében hordja a bomlás csiráit, éppen nincs valami egységes, mintaszerű kormányzó hatalom vezetésére bízva. A fő fórum, a papság, patrónusok és benefactorok, kurátoraikkal együtt: maga is szervezetlen valami. Ritkán tudnak fellépni egységesen; érdek, érzékenység, személyválogatás, egyenletlenség dül közöttük; a mit az egyik végez, a másik felbontja; felperes, alperes, bíró és elítélt, ártatlan és bűnös egyaránt megtalálják benne támogatóikat. Innen van, hogy soha sincs kellő tekintélye, sem egységes iránya, úgyszólván napról-napra tengődik és vergődik, többet árt, mint használ, inkább szaporítja, mérgezi a bajokat, mint orvosolja, s végre is — idegen segítségre szorul. Nem, ezzel a szervezettel nem lehet nevelni; az az ifjúság, mely ilyen organizmus karjai közé került, bajosan lehetett egyéb, mint a minek 1716-ban mutatja magát, valaminthogy a kurátor és consistoriuma sem irhatták ki belőle a torzsalkodásokat. Valóban, Pósházi a szüret körül már ismét a Füleki-ügyben tárgyal, ezuttal Tarczalon, sőt november 17-re új conventiculumot hirdet Patakra, hol időközben megint fölfordult a dolgok rendje és a lázongás valószínűs botrányokban nyilatkozott. Jantó Lajos és Komjáthy Mihály azt a hirt terjesztették társaik között, hogy Károly király meghalt; a trónkövetelők egymással lesznek elfoglalva, tehát nincs ok semmi félelemre.¹ A szervezkedés csakugyan nagy erővel folyt és nagy arányokat öltött. A mozgalmat Jablonczai János, Göntzi András, Edelenyi Péter, Kecskeméti János (kicsapott reverzalista), Szent-Péteri István (k. rev.), Jantó Lajos, Jósiai Ferencz, Szalánczi János, Ujvári András, Szent-péteri János, Ecsegi János, Kecskeméti István (k. rev.), Komjáti Mihály, Motsai János, Vatai János, Görgei Mihály (k. rev.), Görgei András (k. rev.), Sárközi János, Miskolczi István, Medgyesi István, Tsengeri Pál, Egerpataki György vezették sok másokkal.² Az elégtelennek éjjeli és nappali összejöveteleket, sőt fegyveres gyűlést is tartottak, hol az új tagokat fölavatták. A vezérek szövetségeseik fejére tették kezöket, mondván, rájuk háruljon minden baj, mely a beiktatandót az összeesküvés következtében érhetné.³ Ekkép megerősödve, többé az erőszaktól sem riadtak vissza. Egy reggel, előadás után, az egész ifjúságot berekesztették az auditoriumba és azt a kérdést tűzték eléje: akarja-e, ut malum e collegio tollatur? Mindenki igenlőleg felelt. Erre folytatták: »Agnoscályák-e közöttünk való s lehető minden gonosznak s dissensionának authorának lenni T. Professor Füleki András Uramat?« Az összeesküvők erre

¹ Spat. levélt. III. 655. 9.

² U. o. IV. 795. 15.

³ U. o.

is rögtön igent kiáltottak s nevöket egy papirosra írták, hogy a többieknek, kik a dologról mitsem tudtak, példát adjanak s egyben őket is aláírásra kényszerítsék.¹ Voltak, kik ellenkeztek, állhatatosak maradtak; ellenben akárhány ifjú (mint Őri Pál, a kit a teremből kidobtak, miközben Edelenyi, Arday Mihály, Szalánczi János és Komjáti Mihály a ruháját is összetépték; Alacscai Márton, a kit Edelenyi, Szalánczi és idősb Téglási kilökött, Szentpéteri János pedig azzal félemlített meg, hogy ha alá nem ír, az árnyékszékbe mártják; mint Bogáthi István, kit hasonló feredővel biztattak; Nagyváthi Pál, Héczei István, Literáti János, Csányi Márton, Kecskeméti Zsigmond, Hegyemegi Mihály, Hosszufalusi György, Losonczy Mihály és Gönczi György) a bántalmazástól való félelmében szót fogadott.² A Füleki-pártiak panasza akartak menni »azokhoz, a kiket illet«; csak hogy a csákányokkal, puskákkal, kardokkal és hegyes törökkel fölfegyverzett lázongók ezeket is akadályozták. Mennyire fölfordult minden, jellemzi, hogy egy becsületes primárius, mondja az egykorú jelentés, »az árnyékszék is violálta, hogy a kik nem consentiáltunk, belé vessenek; és ha közölők ki nem mentünk volna, minden bizonynyal, feltett gonosz szándékok szerént, sokakat közölünk, vagy mindnyájunkat is meg gyaláztának volna; a melly fertelmes és rationabilis emberekhez nem illő praxis soha ebben a mi n. Collegiumunkban nem hallatott, hanem nem régen egy Enyedi Collegiumból hozzánk jött Deák inventiója, ki is ezen fertelmes és baromi praxist hihető, hogy oda látta és próbálta, a mint ezt maga az Auditoriumban publice mondotta: hogy ilyen modalitás Enyeden is esett az ő idejében.«³

Az összeesküvőknek azonban egyébre is volt szükségök. Hogy nagyobb súlylyal léphessenek föl, meg kellett nyerniök az ifjúság fejét, a seniort, ki az intézetnek hivatalos pecsételőjét őrizte. És a senior, mint később bevallotta, »miután hallotta volt Motsaitól és Jósvaiktól, hogy a ki ellenáll, azt a latrinába vetik, őt pedig megfosztják hivatalától«, rémületében szintén engedett a kényszerűségnek.⁴

Most végre tartalék nélkül, a felsőbbiségnél is megindíthatták az igazgató ellen a háborút. Hirdethették, hogy ők alkotják az iskola többségét, a senior az ő fejük, övék a kollégium. A pártfogókat, az előjárókat pecsétetes levelekben kérték, hogy szabadítsák meg őket Fülekítől; viszont 1717 január 28-án az igazgatót kéttagu küldöttség — Jósvai Ferencz és Motsai János — értesítette az egész kollégium nevében, hogy tanáruknak többé nem ismerik.⁵

Az orvoslást nem lehetett halogatni. A lázongást és fejtelenséget, a belölők származott kihágások miatt maga a város is meg-

¹ Spat. levélt. III. 651. 5. Sz. Király György i. m. 539–40.

² U. o. III. 602. 8.

³ U. o. III. 651. 5.

⁴ U. o. III. 602. 8.

⁵ U. o. IV. 795. 15.

unta már s a magistratus a zenebonák lecsendesítését a zempléni seniornál sürgősen követelte.¹ A rossz hírek betöltötték az egész országot, — érthető tehát, hogy mindenfelé nagy érdeklődés nyilvánult a fejlemények és az időközben Patakra, február 15-re hirdetett consistorium iránt, melynek a zavarok dolgában ítélnie kellett.

Milyen volt ebben az ügyben Csécsi János szerepe, a körülményekből lehet és kell eldönteni. Semmi kétség, elég óvatosan viselkedett. A Füleki-párton levő ifjak még a pataki synoduson is hangsúlyozták, hogy ők a két professzor között »semmi gonoszt, dissensiot és haragot észre nem vettek«, »a mint ezt T. Professor Tsécsi János Uram ő Kegyelme maga is publice az Auditoriumban előttünk, mind privatim mások előtt megvallotta, hogy ő Kegyelme T. Prof. Füleki András Urammal békességben volt;«² azt azonban, hogy a Füleki követőivel mégsem bánt úgy, mint a többiekkel, mintha az ő mérsékelt és tartózkodó nyilatkozatuk is éreztetné.³ Annál világosabban beszélt maga Füleki. Ő nem csinált titkot belőle, hogy véleménye szerint az összeesküvésnek Csécsi a táplálója, ha ugyan nem éppen szerzője.⁴ Hivatkozott az 1715 ápril. 4-iki inquisitio eredményeire és jelesül a bíróság végzésére, a melynek már említett szavai (»*másnak* biztató«) Csécsire vonatkoznak és őt mondják a kilenczes összeesküvés atyjának. Felhozta, hogy Csécsi és a lázadók eljárása között csupán annyi különbség volt, hogy a mit azok beszéltek, azt ő cselekedte; mivelhogy alig nyilvánították azok kívánságukat, attól kezdve az összes hatalmat magához ragadta és mindent maga, a saját feje szerint, a törvényes rektor tudta és megkérdezése nélkül intézett a kollégiumban. Azt is hirdette, hogy Csécsi a lázongókkal folytonos és szoros érintkezést s levelezést folytatott; ezek az ő beleegyezésével hurczoltak ide is, oda is holmi leveleket és visszatérvén a választ neki adták által; mikor pedig a lázadók a seniort és a békés deákokat szorongatták, akkor ő (Füleki) arra kérte, hogy tekintélyével, a melyet a lázadók is elismernek, vegye rá őket az erőszakoskodás abbahagyására; de Csécsi János azt mondotta nekik, hogy az ilyen hasznos dologban mindenkinek egyértelműen kell lennie; a senior se vonakodjék, hanem csatlakozzék a többiekhez; mivelhogy a kollégiumnak és nem a professzoroknak tisztviselője.⁵

Mennyiben voltak helyesek vagy alaptalanok ezek a vádak ilyen formában, nem tudjuk, valamint az sem bizonyos, hogy

¹ Spat. levélt. III. 655. 9.

² U. o. III. 651. 5.

³ »Mert ha ő Kglme (t. i. Füleki) közölünk ki menne, úgy reménylünk, hogy itt annál több dissentiok, *Személy válogatások*... lennének, minékünk procul dubio egész mortificaltásunk lenne«. U. o.

⁴ Spat. levélt. III. 655. 9.

⁵ U. o. III. 655. 9. IV. 795. 15.

Csécsi az 1716-diki szüret táján, a senior házában, Pósa házinak és Szombati Istvánnak, kik korholták, hogy már másfél éve nem volt templomban, az ifjúság hallatára azt felelte: *se non esse vocatum ad pietatem, sed ad sapientiam*; mire a két pap ezt mondotta volna: *Diabolica est tua sapientia, tu es fons et fomes omnis in Collegio mali, et res Patachini se bene habere nequeunt, donec te hinc non eliminabimus*;¹ — annyi a következményekből kétségen kívül áll, hogy keze benn volt a mozgalomban és az elégedetlenek, mint a kollégiumnak leendő méltó igazgatójára, reá függesztették szemöket.²

Sokkal kevesebb kiméletet kellett Csécsinek tanusítania másik ellenfele, Azari István iránt, a ki végre is nyíltan irtóháborút indított ellene, leveleiben folyton követelte, »hogy azok a kik bírók lehetnek, tegyenek valóságos inquisitiót«, de hiába, mivelhogy »attúl abhorréálnak, tudván azt, hogy per testes a me denominandos Tsécsi Jánosnak minden hitetlensége világosságra jó, noha most is elég világos, és így nolle velle ő néki extrudáltatni kell; énnékem pedig itt maradnom, mert azokat, a mellyeket Tsécsi János felől már most invitus et coactus Világ eleiben terjeszték, az ördög sem tagadhattya«.³ Sőt nem elégedett meg a levelekkel; terjedelmes és részletes apologiát készített, »a melly már sok betsületes külső és belső renden lévő embereknek kezekben volt s vagyon«,⁴ s ezt az írást Szentimrei Sámuel útján Ráday Pálhoz is megküldötte.

Az Apologia nagy hevességgel támadja meg Csécsit, de az egyházi hatóságot is, mint a mely nemcsak a köteles éber őrködést mulasztotta el, hanem éppenséggel a gonoszság szolgálatába szegődött. »Azari Nagy István mint S.-Pataki ordinarius Praedikátor vi sui muneris tartozott azzal, hogy magát Tsécsi Jánosnak opponálja a mikor mások a Sz. Ministeriumnak nagy motskával vagy aludtak, vagy Tsécsi Jánossal colludáltak«. A vágást mindenki értette; a »colludálók« nem lehettek mások, csakis Pósa házi István, a zempléni senior, Csécsi patrónusa, társaival, kik az 1715. decz. 18-iki s összes későbbi összejöveteleket rendezték, többségükkel az ügyek menetére irányító hatást gyakoroltak és szemmel láthatólag a pataki pap letételére törekedtek. Ők szövetkeztek Csécsivel, a ki »eleitől fogva, a miolta publicus Tanító, semminémű authoritást, dependentiát az Eklésiákban nem esmért és semmi

¹ Spat. levélt. III. 655. 9. IV. 795. 15.

² Kifejezi ezt az 1717 febr. 19-én kelt »Puncta observationum« 1. és 6. pontja, melyekben Csécsinek ismételt szívére kötik, hogy a seditióban részt nem vett ifjakon »edjiken is semminémű vindictát ne üzzön«, a promotiókban, mesterségekre való applicáltatásban stb. ne legyen személyválogató »és kivált a Conspiratióban nem részesült ifjaknak abban injuriát ne tégyen«. Spat. levélt. III. 656. 10. Sz. Király Gy., i. m. pag. 546—7.

³ Szentimrei Sámuelhez írt levelében, 1716. decz. 17. Spat. levélt. III. 644. 16.

⁴ U. o.

kegyességet nem mutatott«, hanem mindenkor azon igyekezett, hogy magát minden Predikátorok feliben pótzolhassa, nevezetesen hogy a Pataki Predikátort deprimálhassa . . . contra Canones Ecclesiae lakodalmazott . . . a Nagy Toronyay Synodusra publica autoritate kiadatott assertiókat temerario pro sibi sumta autoritate el forgatta és a Collegiumbeli közönséges auditoriumba ama nyilvánvaló Socinianismust defendáltatta, hogy ratio humana est principium et norma credendorum . . . azon Synodusban az egész venerabilis fraternitásnak autoritását contemnálta, mikor a tisztességesen offeráltatott oppositiót nem akarván felvállalni, Conciliumot, nationalis synodust kívánt, senkit Praesessének nem esmért és a Sociniánusoknak assertiójokat maga sententiájának mondotta, melly is okot adott arra hogy a Ven. Fraternitás azon mérges sententia ellen statutumot tsináljon . . . a Ven. Fraternitas Inspectorának autoritássát tsak olyannak mondotta maga eránt, a minémű volt azé a Gardjáné a ki a krákogó békákat excommunicálta . . . a T. Seniorok által felőle tetetett dispositionak nem engedelmeskedett, sem magát, sem Feleségét nem corrigálta . . . az iskolában vagy Eklában megeső akármelly rendeletlenségeket tőle kitelhető minden módon óltalmazza . . . a Collegiumnak Sz. alamisnában küldött pénzt egynehányszor malitiose intervertálta, magánál megtartotta, mellyért is, noha publice constál, soha meg nem büntettetvén, licentiát vészen magának, hogy minden gonoszságot impune megtsелеkedjen. S jóllehet úgy láttzik, hogy azt mutatja hogy a Feleségével tisztességesen él a mikor azt contra canones Ecclesiae sorsa felett Fő Asszony formán tzifrázza, de valósággal ördögi életet él, a mint ez nem tsak a Patakiak előtt hanem Esperest Uram előtt is constál világosan.«¹

Elmondja, hogy Csécsinek ostromlását újabban azért folytatta, mivel Csécsi megsértette az 1715-iki complanatiót, a mint meg is mondotta, hogy ő azzal a békeséggel bizony nem gondol és nem változtatja meg viselkedését. Azzal kérkedett ugyanis, hogy őt és feleségét Azari nyilvánosan meg fogja követni; a templomba való járást is megtagadta azzal, hogy »őtet senki ne kényszerítse arra, mert ha ő oda megyen, le vonják Azari Istvánt a cathedrából« stb. Ha pedig valaki azon kapdos, hogy Azari Csécsiné ellen inquiráltatott, tudja meg, hogy ő arra kényszerítve volt, mivel sine prostitutione sacri Ministerii nem heverhetett abban a motsokban, hogy rágalmazónak tartassék; különben is Esperes Uramtúl bocsánatot kért miatta, Csécsi pedig elégtételt szerzett magának azzal, hogy az inquisitio alatt a parochiába rontott, az ott lévő tanut kizavarta, őt pedig »cauteriatae conscientiae ember«-nek mondotta. Aztán az inquisitio nem is volt káros, sőt felettébb hasznosnak bizonyult, »mert azólta Patakon mind a magános bordély házak nagyon bé zároltattak, mind a Tsécsi házat seregenként

¹ Sz. Király György, i. m. pag. 530—2.

ostromló ifjak úgy láttzik meg szüntenek, mind az Asszony fel hagyott az ide s tova való házalláson, déván tartáson.« Csécsiék nem is az inquisitio miatt kerülnek a templomot, mint újabban beszélnek; mert hiszen az inquisitio előtt sem látogatták; hanem mivel Csécsi megveti a papságot és istentiszteletet »mint a ki midőn arra intetnék egy Jóakarójától, hogy könyörögjön Istennek, hogy adjon néki jó Feleséget, azt felelte: eb könyörögjön... a mint hogy másszor is mondotta azt, hogy ő könyörgése által semmit nem kíván nyerni az Istentől, mert az Isten könyörgés nélkül is tartozik mindent megadni ő nékie.«¹

Hogy ez az »Apologia« egyesekben milyen rémületet támasztott, Szentimrei Sámuel példája mutatja. A jámbor gömöri nótárius már a vallás megromlásától rémülködik. »... Mit tegyen az Isteni tudománynak, a Theológiának és a józan philosophiának Siloatavában a holt tenger vizeit be venni és azzal a tiszta folyást meg egyelíteni és a ratio bábjaival majmoskodni, némelyeknek magok ideájoknak oraculumát vagy inkább idolumát a sz. írás felibe póczolni és így, ut Religio Reformata plane evadat philosophica et deficiat a suis Principiis... exoperálni!«² Megindulásában egész theologiai munkát készít, melynek czíme: »Jó Istene sz. nevének segítségül való hívással edgyügyü gondolkozássi és tetzéssi Szentimrei Sámuelnek a S. Pataki Ecclát és Collegiumot égető Tűz iránt, mellyet láthat Tiszt. Azari István Uram által Tsetsi János Uram ellen fel tet Apológiából.«³ Kivonatolja Azari vádjait és tudományos vagy tudákos megjegyzéseket csatol hozzájuk. Ahhoz a ponthoz, hogy Csécsi János »Kegyesség nélkül való«, az van csatolva, hogy: »Követi az Antinomianussok schizmáját, a kit le ír Historice Mastricht. Libr. 8. cap. 3 fol. mihi 1072. Hornius in Eccl. Histor. fol. 422. a holot 24 bolond assertiójokat recenseallya, többi között: Hominem esse justificatum et unitum Christo, sine fide... Nullus christianus adigendus est ad officia pietatis«, stb. stb. Idéztetik az antinomismusról még Felvinczi Sándor, a pietás-ról Cicero, Tophaeus, az impietas-ról és okairól Mastricht, kiknek műveiből kitűnik, mennyi és mily nagy hibája vagyon Csécsi Jánosnak. Hasonló elbánásban részesül Csécsi independentiája. Ebben a pontban Maresius, Sokrates, Hejdeggerus, Sz. Dávid a fő auctorok, kikből kiderül, hogy az independentismus = kevélység, a kevélység pedig annyi mint bolondság, tehát minden kevély = bolond. Ilyen kevélybolondok azok, a kik Istentől elpörlik a földet és az eget: a hatalmaskodók és a filozofusok, különösen Cartesius, a ki hogy milyen istentelen tanokat hirdetett, bizonyosság reá Tophaeus. »Ez pedig (t. i. Cartesius) az a fő doctor és Gamaliel, a kinek lábainál le ülni Tsetsi János uram

¹ Sz. Király György i. m. pag. 533—6.

² Spat. levélt. III. 647. 1.

³ U. o. III. 648.

gyönyörűségének tartya és az ő Principiumiból a harmadik, ellene fel tet Punctumba (t. i. hogy Roëll nézetét a ratióról magáénak vallja) impingál«. A kartéziusi filozofia keletkezését egyébiránt elmondja Mastricht, libr. 8. cap. 3. fol. 1703.; ugyanott olvasható, micsoda errorokba esett Roëll is. Egymás után megszólalnak: Hornius, Hist. Eccl. fol. 522., Leydecker, Huetius, Witsius, Mastricht, Campegius Vitringa, s ekképp kiörlődik, hogy Roëll tulajdonkép ugyanazt tanítja, a mit az ariánusok és socinianusok, tehát Csécsinek eretnek tanítói vannak. »Ecce depicta imago Roëllii quem pro suo Gamaliele habet iterum in suis erroribus Dñs Johannes Tsétsi!« A jámbor szemlélődések lassan és hasonló modorban folynak át még néhány ívet; mire végül a testvérek jeles citátumokban fölhívatnak a fenyegető vész elhárítására. Végre is: jobb a kollégiumban egy jámbor professzor, mint több veszedelmes...

Ráday Pál, mint Szentimrei Sámuelhez intézett válasza mutatja, több hidegvérrel ítélte meg a helyzetet.

»Meg vallom Istentől rész szerint meg engedtetett, rész szerint titkos tanásából jóra intézett; de mind az által elménk megfoghatásáig, büntető fatálitásnak tartom, hogy a honnan szemünk láttára el hatalmazott kedvtelenítő sorsaink között, azokat el szélesztő s új reményeket elevenítő örvendeztetéseket váránk, onnan támad s tsoportozik össze a búslakodtató szomorkodásnak és amaz felső gonosznak méltán tartható bizonyosságra terjedő matériája: Omne Regnum etc. Úgy vélekedem, ha mikor másban másutt, itt volt volna kiváltképpen helye annak: Principiis obsta; de Kegyelmed panaszához panaszomat tölthatom, nem csak az iránt, hogy kevesen vadnak, a kik nyelvünkbeli szóval szakadozását fájlalnak, annyival inkább orvoslanák, de midőn magam is az el mult szüretelés alkalmatosságával, ugyan ezen gyuladozó gonosznak meg ismerésére s el szélesztésére Curator Soos István Uram által praefigált s nekem tudtomra adott terminuson Patakon comparéaltam volna,¹ az össze gyűlésnek hírért sem találtam, és jöllehet most is, quid facti opus sit? Köz szónk, javallásunk és ítéletünk, hogy orvosolni kell, de ki, mikor, miképpen? elő gördül azonnal a gátoló akadékoknak Kegyelmed írásában le tött helyes fel jedzése, mellyek között előttem kevesebb volna az össze gyűléstől való tartalék (mert az illyenre a tilalmat ki terjedni gondolni csak magának szükségtelen ijesztése) de többet tészzen mind az egymástól ide s tova messze el szélyedett létünk, mind az onnan származott s egy okból más okot nemző szokásbéli mentegetődzésünk és veszendő privatominkban való el merüléssel, az köz és kivált lelki jónak kevésre bötsülése.«

»Ut ad rem: Bizony, a praemissák szerint szeretném s javallanám, edgynehányunknak oda való gyűlését, lehetetlen lévén, hogy

¹ 1716. nov. 17.

a pörlekedő felek lelkek ismeretére való hatható beszéléssel, mind magok tsúfságra ki adott állapotoknak kívánt diszességére való vissza hozásaért, mind Istennek nagy kegyelméből, az eddig tsudálatosképpen meg marasztott nagy köz jónak gyarapodására nézve, bé nem vennék impartialis Istenes közben járásunkat és intéseinket, annyival is inkább magam részemről méltán kívánnám, a kinek eő Kglmeket személyekben, természetekben s qualitasokban ismérni ekkoráig szerencsétlenségemre nem történhetett; de mivel azon egyben gyűlést (kit részemről hanem ha az edgy egészségtelenség akadályoztatna) tsak kívánnom kell inkább, hogy sem reménlenem, ugyan tsak szükséges, hogy annak el mulásával is, valamelly orvoslásnak módgyáruul gondolkodgyunk, a mint is hoc opus hic labor est.«

»Az mint látom, részemről kevés orvoslást remélhetni, mert valamint a nyavalyának szemlélésétül s annak eredetének volta képpen való vizsgálódhatásátul távul vagyok, ugy szintén illendő remedium ki keresésére is (ne talántán kár nélkül) nem praecipitálhatom magamat; mindazáltal az informatióhoz képest ha mi recipét kellett irnom, azt mind a Kglmed buzgó sürgetése, mind az nagyobb gonosz következhetségének eleve való el gondolása tselekedtetí velem.«

»Először is azért szomorú szívvel értem Tiszt. Csécsi Uramnak a keresztényi, tiszta tudománnak tiszta kútfejétül, a zavarodott tóvíznek kívánására való hajlását azon két propositiókban, t. i. Ratio humana est principium et norma credendorum, ita ut nihil credi debeat, quod rationi absurdum et impossibile videtur. Item, hogy a könörgés által semmit sem kíván nyerni Istentül etc. Mellyek közül amaz jóllehet józan értelemmel (hogy t. i. annyiban norma a ratio, a mennyiben az által hiszszük a revelatiót is) megállana; de ha killyebb ad vires naturales terjeszti — s annyiban a lelkieknek be rekesztésére a ratiót capaxnak tartya, nem lehet nem Socinianismusban esni. Amaz másik pedig keresztény szájhoz sem illik; de mivel Attyafiúi indulatbul jobb vélekedésekkel kell lennem eő kglme iránt, alig gondolkodhatom másként, hanem hogy az elsőt problematice tette fel Thesisül és talán az én explicatióm szerint, s imilly okbul (a mint az Apologia által értem) nem is akart recedálni tőle; A másikat pedig praecipitanter, inconsiderate, primo impetu szóllotta; de akár mint legyen, botránkozásra való dolognak lenni, nem tagadhatni, s azért is szükségesnek javallom, hogy Tiszt. Esperest uram két Ecclesiasticus s két saecularis érdemes személyeket maga mellé vévén, nem publice, vagy más Kyrie indítással, hanem tsak fraterne, intra parietes, tétetnének eő kglmével azon két dolog iránt professiót, mellyeknek ha hogy (távul legyen!) pertinaciter inhaereál, valljon ki ne conclamállyon Tisztibül való kivettetése iránt? Ne maculet reliquas, est segreganda grege: Holott pedig reménségem szerint sufficienter excusálná magát, vala-

mint in extremis extrema adhibenda, úgy in mediis expeditia quaerenda.»

»A mi azért Tiszt. Azary uram Apológiáját illeti, annak többire helyes voltát nem lehet nem ismernem, mind azért, hogy mentsége szerint a Superioritáshoz alkalmas engedelmességét mutatta, mind pedig, hogy nyája között fen forgó botrányozásokat irtogatni lelki-isméretbeli szoros köteletségiben áll; mindazáltal (ha citra studium partium kell szóllanom!) nem javalhatom azt, hogy eő kglme maga mellett in propria Causa más ellen ex publica Cathedra apologizált, mert azzal privatum való indulatosságának jelét hadta, sem azt, hogy propria autoritate extra Sedriam az Inquisitiót peragáltatta, mert az in Criminalibus, nem a parsokat, hanem a Magistratust akar külső, akar belső legyen, illeti. Mit mongyak azért az ily intricata és delicata materiában? a mellynek itileti kivált a Személyeknek jó formán való ismerésétül fügne és az pronuncialhatna inkább condemnatiot vagy absolutiot. Ez iránt való incapacitasomat ismérem; de ha a köz jónak terjedését, ellenben pedig a félhető szomorú gonoszoknak következését kell szemlélnem, quod sentio scribo. Minthogy azon árva Oskolának megmaradásától függ sok Ecclesiáknak jövődöbeli gyarapodása is, annak protectióját s fenállását leg főbbnek kell ismérnünk, ha azért Csécsi Uram, tudománnya iránt inculpabilisnak találtatik, meg marasztását s meggyökereztetését szükségesnek tartom, mind azért, hogy tanításra alkalmas embert kapni közöttünk igen ritka, és a privatum való öszve háborodásért excludalni nem elégséges oknak; mind pedig, hogy exclusiója minnyájunknak botrányozást, másoknak pedig nem tsak tsúfot, hanem a régen el szánt veszedelemre alkalmatosságot szolgáltatna, a honnan (úgy tetzik) ki foly az a consequentia, hogy mivel rend szerint szokot lenni az Egyházi személyeknek más Parochiákra való változtatások, mindenek felett főbb Expediensnek tartom, hogy Tiszt. Azari Uram persvadeáltassék és Esperest Uram által el is rendeltessék olly más helylyre, a hol bötsületinek nevedésével, külső promotiójátis érezhesse, s tartomis másoknak relatioja szerint olly Keresztény igaz lelki Szolgának, hogy maga privata injurialtatasit félre tévén, nem tsak el kívánnya rekeszteni másoknak a magunk nyomorult sorsán bizonynyal következő tsufoló nevetségeket, hanem inkább a köz jónak örülvén, azt minden eddig fen forgot dolgoknak amnestiajaval terjeszteni igyekezik. Így mind köz Ügyünknek diszessége meg marad, mind Csécsi Uram post inconvenienter peracta ex postrema admonitione, elméjére tér, mind pedig Tiszt. Azari Uram olly kegyes moderatiojaert köz ditséretet nyér, és érette Istenis meg áldgya.«

»Ezeket gondoltam jónak lenni meg irnom; mindazáltal kglmednek és kglmed által más Atyánkfiaiinak, engedelmeskedő akarrattal submittalom, mindenkor meg nyugodván örömet abban, a mi többeknek azon egy köz jóra helyesebnek láttatik, a mintis, mi folyamattya lesz ezentúl a dolognak, kglmed tudósítását jó szível

fogom látni, sőt ha az egyben gyűlésben meg nyugosznak az Attyafiak, az iránt részemről fogatkozás nem leszen.«¹

Ráday tehát, a mint nem-is lehetett másképp, a dolgok rendbehozatalára legjobb módnak a consistoriumot tartotta. Ám az Azari-párt nem osztozik ebben a véleményben. Azari érezte, hogy talpa alatt ég a föld s a consistorium többsége aligha néki fog adni igazat. A pozsonyi diéta 31-ik cikkére hivatkozva, ünnepélyesen ellene mond a meghirdetett pataki gyűlésnek és tiltakozását január 8-án Pósházihoz küldi.² Az összejövetelt azonban megakadályoznia nem lehetett. Az esperes és Soós István január 13-án, Liskán, meghányták-vetették a tiltakozást és tanácskozásuk eredményeképp megírták Azarinak, hogy a vett ellenmondással egyáltalában nem törődnek.³ Ám nem elégedtek meg ennyivel: a tiltakozást Szombati István és más embereik által egész Zemplénben, Borsodban és Abaujban meghordoztatták, úgyhogy a contradictio Azari és Füleki ellen mindenfelé nagy felzúdulást támasztott.⁴ A fogás tehát éppen nem sikerült; a pataki gyűlésre igen sokan jelentek meg mind a papság, mind a világi rendek közül s az uralkodó hangulat a történendők felől alig engedett kétséget. Pósháziék biztos győzelemre számíthattak, mi több, Széplakon, jan. 28-án, egy előzetes tárgyaláson a határozatot is megállapították s Patay Sámuel, Soós István és mások aláírásával megerősítve levélbe foglalták.⁵ Mennyire elő volt készítve minden és mily túlsúlyban voltak Fülekiék ellenségei, már február 14-én, a gyűlés előestéjén, Tolcsván tartott előértekezleten megtetszett, hol a széplaki határozatot — Füleki elcsapásáról — Pósházinak kisebbik házában, gyertyavilágnál, csaknem mindenki aláírta s Aszalai Ferencen és Szentimrei Sámuelen kívül senki sem akadt, ki az aláírást megtagadta és a végzés ellen tiltakozott volna.⁶

Ilyen auspiciumok mellett kezdődik a consistorium másnap, reggeli 8 órakor.⁷ Mindenek előtt az iskolai ügyeket vették elő, mint látszik, ama kétrendbéli beadvány alapján, melyet az egybegyűltekhöz egyfelől a zendülésben részt nem vett ifjúság, tehát a kisebbik rész, s más oldalról a zendülésben részes többség intézett.

A vádirat, mely Füleki bűnlajstromát tartalmazza, mindenek előtt az elégtelennek amaz eljárását akarja igazolni, hogy kifogásaikkal a consistoriumhoz fordulnak. Felhozzák, hogy panaszaikat két ízben magával Fülekivel is közölték, jelesül 1716-ban és 1717-ben, de hiába, mivel az igazgatót nem vehették rá, hogy a bajokat csöndben orvosolja; mi több, 1716 februárjában (»ilyen tájban«) esperes uram

¹ Spat. levélt. IV. 649. 3.

² U. o. IV. 795. 15.

³ U. o.

⁴ U. o.

⁵ U. o.

⁶ U. o.

⁷ U. o. III. 664. 18.

által Soós István főkurátort is behívták a két szomszéd fraternitás espereseivel és nótáriusaival együtt, mégis semmit el nem érhettek, mivel Füleki, noha ígérte, hogy elmegyen, sem el nem ment, sem magát meg nem jobbitotta, sőt ha az urak temetés vagy szüret alkalmával az iskola javáról beszélgettek, értekezletüket »suspectum conventiculum«-nak hirdette és azzal fenyegetőzött, hogy az illetőket bíró kezére adja. Megtörtént, hogy egyes úri emberek a diákok dolgát vizsgálni akarták; ilyenkor Füleki az inquisitiót elhalasztotta, és ha ketten-hárman megjelentek, ilyenféle szókat mondott: »Bolond ez a Rajcsányi,¹ hogy ezeket az urakat mind nyakon nem kötteti ez sok conventiculumokért; ha én volnék jezsuita, meglátná minden, mit cselekedném«. Ekkép aztán minden a régiben maradt, az iskola pedig annyira süllyedt, hogy a végzett theologusok készületlenségök tudatában félelemmel mennek papi hivatalra. Ők (már mint az elégedetlenek) ezen az állapoton kívántak segíteni, hogy a bajoktól legalább a jövő nemzedéket megkíméljék; ezért szólították fel Fülekit a távozásra, bár ez is hiába esett, mivelhogy el nem ment, sőt még rebellis híroket költötte (»holott rebellis-e, conspirál-e az az eklézsia, mely tanítójának megüzeni, hogy megelégedett szolgálatával?«)

Szóval, nincs más hátra, mint a patrónusok elé járulniok.

Az irat tíz pontba foglalja Füleki vétségeit. Az első pont némely nemes ifjaknak a kollégiumból való eltávolítását emeli ki. Szemére hányják az igazgatónak, hogy »az Collegyiomot mind az mostan mind az következő Patronusitól, belső s külső állapotbéli Jóakaróitól meg fosztotta, a midőn *az jelen való Patronus Urainknak Fiait* mind cum magna mortificatione et disgustu, gyalázatosan bocsátotta ki az Collegyiombúl, kikben azoknak Szüléiket s Attyok fiait s következőképen azokat is személyekben tőlünk el idegenítette, mind penig az innen ki ment jó reménségű, belső állapotra magokatt készítgető Ifjakat bődög Isten melly nagyon meg szomorította s mortificalta, s némellyeket ha benn léteken nem lehetett, távol léteken melly rútul gyalázta, tellyes véle az egész Magyar Haza«. Ez a vád került első helyre, s úgy látszik, nem ok és számítás nélkül, annál inkább, mivel Füleki András valósággal elkövette azt a bűnt, a mivel vádolták: nem tett különbséget nemes és nem nemes növendékek között s néhány rakoncátlankodó nemes-gyerekekkel megízleltette az iskolai törvények szigorúságát. A »nemesi sérelem« tehát valóban megesett; ámbár, mint tudva van, Fülekit az 1715. évi április 4-ikén tartott vizsgálat, mint minden egyébben, az ez ügyben emelt vád alól is teljesen és tökéletesen tisztázta.²

¹ R. János, a jezsuiták házfőnöke jeles matematikus, a kolozsvári akadémia volt igazgatója és egypár vitatkozó irat (*Peregrinus Catholicus, de peregrina Unitaria Religione discurrens*. Kassa, 1716. *De vera et falsa fidei regula*. U. o. 1723.) szerzője.

² Tovább pedig ugyan recenter esett némely nemes Emberek gyermekein

Hasonlóképpen régibb keletű a második vád az igazgatónak tanításbeli hanyagságáról: hogy a theológiában negligens lévén a kézikönyvet¹ hat esztendő alatt csupán kétszer végezte el, »melyből hogy ha valamely épület volt volna is, vallyon valamely Cathedrara igyekező Ifjú miképen vehetett Isten háza szolgálattýára tartozó épületet s elő menetelt, itillyék meg az Urak, Tekintetes s Tiszteletes Atyáink kelmetek«.

Aztán felhozzák Füleki ellen, hogy oskolai regimenjében többnyire személyválogató volt, az adakozók promotiót, tanítványt, grádust nyertek tőle, viszont a szegényeket, kiktől nem telt semmi, sértegette. A jóigyekezetű ifjakat gyalázta, »inkább akart mindenekben béhunyt szemmel engedelmes deákokat az Collegyiomban szenyvedni, hogysem mint deáki hivatalt nem concernáló s egy vagy más dologért ő kegyelmének nem succumbáló s béhunyt szemmel minden fogyatkozásit a kollégiumnak nem néző elmés tudós deákokat.« Az érdemes deákok többnyire gyalázattal mentek ki miatta a kollégiumból; az iskolától a jóakarókat elidegenítette, a várost a deákság ellen lázította, azt beszélve, »hogy mi ő ellenek rebeliót akarunk indítani. Sőt ennek Praedicatorát Tisz. Azari Urunkat nem tsak ellenünk gerjesztette, annyira, hogy el merzte mondani Tisz. Azari Urunk, hogy még csak az polyvát is inkább hinti a Bodrokan, mint minékünk adná; szüntelen s sok ízben ő kegyelméért tött közönséges szolgálatunkért még csak polyvát sem érdemlünk ő kelmétül, hanem e felett Tisz. Professor Urunk... éjjeli s nappali edjmas között való tanácskozásával annyira vitte, hogy ám majd csaknem példabeszéddé löttünk s ezért is az Magyar Hazában lévő Eclák mennyi infamiával s gyalázattal illetetnek kivált az ellenkező felek előtt, fájlalhattya minden keresztyén Lélek.« »A kik penig«, mondja a 7. pont, »ezeket az villongásokat Lelkek szidalmával meg akarták óltani közöttök, hitetlenséggel arguálta.« Az ifjak botlásait, félrelépéseit, a helyett hogy csendben orvosolta volna, »magának és kollégiomnak gyalázatára mindenkor közönségessé tenni igyekezett; úgy hogy talám a Sáros Pataki Collegiomnak fundálásatul fogva ennyi eliminatus depraecatus s gyalázatban forgó deákok nem hallattattak, mint az Tisz. Füleki Uram idejében, mellynek úgy láthatni, hogy nem a jó féle regimen az oka.« Az is baj, hogy az igazgató »felette magaszerető ember.« Azt mondotta egy alkalommal: »inkább szenvedheti a kollégiumi

T. Professor Füleki András Uram animadversióját a mi illeti, az is előttünk demonstráltatott és comperiáltatott, hogy ő Kegyelme azon animadversiót a Collegium Törvényei és azon nemes Ifjaknak érdemek szerént követte el, melly aránt való helytelen vádokkal is annyival inkább valamely extraneum brachiumhoz való recursus aránt, azon nemesek véget méltatlanul és igazság nélkül deferáltatott ő Kegyelme. Spat. levélt. III. 604. 10.

¹ Ez a könyv: Johannis Marckii Christianae Theologiae Medulla didactico-elenctica. Ex majori Opere, secundum ejus Capita et Paragraphos, expressa. Amstelodami, 1705. Kis 8 r., 1—470. l. A sárospataki könyvtárban levő példánya (B, 719) Szathmári Király Pál deáké volt.

ifjúság az éhséget egy esztendeig is, mint az ő kelme szolgálja s cselédje egy napig«, és ezt azzal mutatta meg, hogy a búzának javát elvette s csupán a rozst hagyta a deákoknak. »S gyakorta még azt is el ragatta, nem is tudjuk, Conventiója szerint cselekkette-é, vagy nem, mert a seniorokkal Conventióját ki adatta, s mennyit is kellett adni, a seniorok el hiszszük nem tutták, s az Ifjakat gyakorta két holnapig is kenyér nélkül hatta.« Végre a hazatért dunamelléki legátusokhoz ekkép szólott: Sokat cselekedhetném veletek, de nem cselekszem, sőt megtehetném azt, hogy alumniát szerezhettek néktek az akadémiákon, de nem cselekszem. »Mellyekkel s ehez hasonlókkal Attyai indulattyát s professori hivataltyát miképen contestálta irántunk, eléggé által láthattyák az Urak, Tektes Tisz. Patronus s Fautor Uraink s Attyáink ktek.«¹

Mi volt e vádakban igaz, mi rágalom, bajos eldönteni. Bizonyos azonban, hogy az 1715 ápril 4-iki vizsgálat eredménye, bár a kiadott testimonialis részletezésbe nem bocsátkozik, általánosságban ellenkezik az elégedetlenek állításaival. A Füleki negligentiájának, mivel az igazgató »nem javult«, s a vád viszont hat esztendőre terjeszkedik ki: az 1715-iki nyomozás során is elő kellett fordulnia, és a vádirat, mely egyebekben korábbi, törvényes ítélettel elintézett kérdéseket fölmelegít: a *regimen* körében sem igen fog hasonló reminiscenciáktól tartózkodni. Szóval: a panaszlevél, úgy, a mint van, éppen nem vágja el a megtámadott útját, hogy ártatlansága bizonyítása végett az 1715-iki vizsgálat eredményére ne hivatkozhatnék.²

Másfelől okvetlen számba jön az a kérő levél, melyet »a Scholai Törvények mellett megálló Ifjak«, a deákságnak Füleki-párti elemei intéztek a consistoriumhoz.³ Ez a folyamodvány úgy szól az igazgatóról mint »a Scholai Törvényeket in suo vigore megtartani s conserválni akaró s kívánó Személy«-ről, kit a lázongók nem akarnak szenvedni« s a ki »ha nem disciplinázott volna sokakat, talán bővebb mértékben uralkodnának a Törvénytelen excessusok, úgymond, ma Nemes Collegiumunkban«. Ám épp ez a törvényes szigorúság zúdította fejére sokak haragját, ez volt oka a lázongásnak is. A gonoszok szabadulni akarnak tőle, ezért vádolják calumniose insufficientiával. »De ebben is a Collegiumnak érdemesebb tagjai, a mint másszor, úgy most is nem consentiáltak; sőt inkább iteratis vicibus vallyuk ő kegyelmét ezen Collegiumnak mindenkor elégséges, egyszersmind épületes érdemes Professorának lenni.« Ha a lázongók lelkiismeretök szerint akarnának beszélni, ők

¹ Spat. levélt. III. 652. 6.

² V. ö. a testim. levél köv. szavaival: T. Prof. Füleki András Uramat tudománnya erköltse és Scholai igazgatásában... calumniose traducálták... Azon kilentz számon felül való Ifjak... approbálván mindenekben T. Professor Füleki András Uram mind tanítását, mind regimenyét ezen Collegiumban. Spat. levélt. III. 604. 10.

³ Spat. levélt. 651. 5.

sem mondanának egyebet, a minthogy a fellyebb el mult esztendőben esett hires conspirationak alkalmatosságával a midőn ad conscientiam examináltattanak, sufficiensnek lenni ő kegyelmét teli torokkal kiáltották a capite ad calcem, melyre mostanis jelen lévő akkori T. Birák Uraink bizonyosság. Az új deákokra pedig ne hivatkozzanak, mert azok keveset hallották Fülekit, s ha mégis vádaskodnak, ezt vagy magán okokból, vagy összebeszélésből cselekszik. Fülekit tehát nem szabad elmozdítani; mert az ő távoztával még nagyobb bajok támadnának az iskolában.¹ Igazságot és elégtételt kérnek tehát s válaszul a lázadók vádjaira ők is benyújtják »contra-gravamen«-jeiket.

A consistorium egész lefolyásáról nincs tüzetes és a mi fő: autentikus értesülésünk, mindazáltal a nyert adatok alkalmasak néhány következtetés alkotására. Tudjuk, hogy legelőször a tanárok ügye került szőnyegre és ennek a kérdésnek tárgyalása délutáni három óráig tartott. A gyűlés, mondja egy tudósítás, szorgalmasan megvizsgálta a két professor tetteit és működését;² Füleki-párti előadás szerint³ a többség elejétől kezdve »egész nap« azt követelte, hogy az igazgatót a széplaki határozat értelmében hivatalából el kell bocsátani. Két-három világi s ugyanannyi papi ember, különösen Aszalai Ferencz és Szentimrei Sámuel ellenszegült; azonban a sokaság, kivált Zoltány Jodokus, Patay Sámuel és egyebek csúnyául nekik estek és lehurrogták őket.⁴

A vizsgálat, úgy látszik, a vádpontok felolvasásával és Füleki-nek kihallgatásával kezdődött. A meghurczolt ember panaszos hangon mondotta el az összeesküvés történetét, a lázongók erőszakoskodásait; kifejezte abbéli vélekedését, hogy Csécsi, ha nem szerzője, legalább is pártfogója a mozgalomnak, s előadta a már ismert okokat, melyek őt emez alapos vélekedésre juttatták. Mind ezt, mondotta, sőt még egyéb körülményeket is látni lehet a békés ifjak folyamodványából, sérelmi pontjaiból és tanuvallomásaiból.⁵

Füleki érezte, hogy sajátságos helyzetbe került. A consistorium többsége nem helyezkedett arra a helyes álláspontra, hogy a két fél között igazságot kell tennie; Pósháziék az elégtületleneket a priori jogos vádlóknak tekintik és abból indulnak ki, hogy a deákság nagyobb részének szava mellett a kisebbségé számba nem vehető. Tehát a többségnek kell igazának lennie.⁶

¹ Spat. levélt. 651. 5.

² U. o. III. 664. 18. Ab 8-va hora matutina usque 3-am pomeridianam Professorum acta, functionumque exercitia diligenti examine perscrutati tandem Andream Füleki a munere Professoratus removeramus.

³ U. o. IV. 795. 15.

⁴ U. o.

⁵ U. o. III. 655. 9.

⁶ U. o. IV. 795. 15. Cum aliqui urgerent ceteros studiosos non consensisse in ipsa seditione, dixit Steph. Pósházi, nihil esse, si decem, vel plures etiam non consenserint, major pars vincit minorem.

Füleki ellene mond ennek a gondolkodásnak. »Elhiszem, hogy a lázongó diákok mindenféle hazug vádakkal terhelnek, de azok közül egyetlen-egyet se fognak bebizonyítani.« Különben is azzal, hogy összeesküvést szőttek és fellázadtak, eljátszották azt a jogukat, hogy önmaguk mellett bizonyosságot tehessenek. Azt kéri tehát, terjeszszék eléje a vádpontokat: ő az 1715-iki végzésből, az akkori összeesküvés tagjaitól vett reverzálisokból, a lázongásban részt nem vett ifjak vallomásaiból s ugyanezeknek sérelmi pontjából és folyamodványából igaztalanságukat meg fogja mutatni.¹

A consistorium azonban ezt a jogos kérelmet nem teljesítette. A vádpontok közül egyet sem közöltek Füleki Andrással;² e helyett Bernát János és mások által rá akarták beszélni, hogy önként mondjon le hivataláról. Hanem hiába nógatták újra meg újra, az igazgató ismételten kijelentette, hogy ezt a lépést a jelen körülmények között megtenni nem hajlandó. A consistorium lássa, ha holmi lázongó deákok pusztá szavára elítéli; csak adják kezébe a határozatot, lesz majd bíró, (t. i. ő felsége), aki mind a lázongó fiatalságról, mind a consistorium végzéséről igazságos és kegyelmes ítéletet teszen.³

Közben a Füleki jóakarói szintén minden követ megmozgattak, hogy a gyűlést más irányba tereljék. Felolvasták a nemlázkodó ifjak beadványát is, melyből patrónus uraimék nem kis megbotránkozással értesültek, hogy őket egyik lázadó »dib-dáb urak«-nak nevezte.⁴ Az említett Füleki-párti relatio szerint ez a körülmény s a Füleki-párt szívóssága, de talán az ügyeknek mindkét oldalról való, teljesebb és helyesebb ismerete végül engedményekre birta a consistoriumot. Elhatározták, hogy a lázadókat megbüntetik, s egyben Vadászi Pált Jósá Istvánnal és másokkal együtt a következő üzenettel küldötték Fülekihez: Nagyon sajnálják, hogy ama rakoncztalan deákoktól akkora sérelmet és alkalmatlanságot kell tűrnie; elismerik érdemeit; óhajtják, hogy hasonló igazságtalanságok vele többé ne történjenek; azt is kívánnák, hogy maradjon meg tanító hivatalában, de jól látják, hogy az éretlen gyerkőczök megint csak újabb igazságtalanságokkal terhelnek... Azért is, hogy bebizonyítsák hálájokat és elismeréseket Füleki érdemei iránt, teljes elégtételben részesítik; a mult évekről maradt követeléseit s a megkezdett 1717-ik évre szóló teljes fizetését a tavaszra kiutalják; a lázongók közül többet kicsapatnak (virgis caesos Collegio pro-scribent), másokat kisebb büntetéssel sujtanak.

Ezzel adták tudtára felfüggesztését. Füleki az első pontra nézve nem felelt semmit, csupán a másodikra tett ennyi megjegyzést: Uraságtok ama lázongókat a létező körülmények között nem

¹ Spat. levélt. III. 655. 9. IV. 795. 15.

² U. o. III. 655. 9. Nullum tamen ex illis, quibus a seditiosis accusabatur, et criminabatur, propositum est Cl. et R. D. Andr. Füleki.

³ U. o.

⁴ U. o. IV. 795. 15.

büntetheti eléggé, mivel némelyek főbenjáró mód vétkeztek közülök: de nem is uraságtok dolga eljárni ellenök, hanem — ítéletem szerint — azé, aki a lázadókat az országban meg szokta büntetni.¹

A követek visszatértek a kollégiumba, hol a consistorium ülésezett, és a tárgyalást a lázadók ügyében folytatták. A vizsgálat elsősorban arra irányult, vajjon egyetemes jellegű volt-e az összeesküvés, vagy csak egy-két kolompos kezdeményezése, kik a többieket erőszakkal csatolták magukhoz. A nyomozásba bevonták az egész ifjúságot, melynek örege-apraja eskü alatt vallott. A rohamosan közeledő este azonban nem engedte, hogy a vizsgálatot még aznap befejezzék; azért is a dolgot másnapra halasztván, a consistorium eloszlott s a tagok még napnyugta előtt szállásukra tértek.²

Reggel folytatták az inquisitiót, melynek eredménye lett, hogy 18 ifjú előszóval és írásban kijelentette, hogy az összeesküvésre erővel és megfélemlítéssel kényszerítették. A többiek azonban megmaradtak előbbi álláspontjuk mellett, mire az urak a főbujtogatók kikutatására vetették magukat és közülök ötre³ kimondották a kicsapatást. Az ítélet azonban váratlan és furcsa következtetésekkel járt: mialatt az udvaron a kicsapáshoz szükséges botokat előkészítették, az elítéltek egyike kirohant a teremből és »ad armá«-t kiáltott. Több sem kellett; a lázongók tábora, mely nagyrészt már czelláiba távozott volt, mindenünnen előrohant, fűtykösöket ragadt és az elítélteket ki akarta szabadítani. Pörlekedés, sőt verekedés keletkezett; míg végre a consistoriumi uraknak a lázongásban nem részes ifjak segítségével sikerült a merénylőket legyűrniök és megfutamtítaniok. Az öt elítélt közül azonban négy szerencsésen kiszabadult a kollégiumból, úgy hogy mindössze egyet, Edelényi Pétert⁴ lehetett elcsípni, kit is rögtön carcerbe csukván, majd a kollégium udvarán, mint illet, megcsapatván, az ajtón ünnepélyesen kilöktek és ezzel a második nap munkáját is befejezték.⁵

Végre harmadnap délelőtt még egyszer összegyűlt az egész consistorium, hogy a tegnapi zendülés kolomposait megbüntesse. Az ifjúságot felcsengették a nagyterembe, a bűnösök közül a három legnyakasabbat az iskolából kitiltották, a megmaradt diákságnak pedig lelkére kötötték, hogy a patrónusoknak és kurátoroknak engedelmeskedve, jámborságban és csöndességben éljen hivatásának. Ezzel az iskolai rend »helyre van állítva«. Ami még hátra volt, szűkebb körben is el lehetett intézni. Mikházi Györgyöt megbízták, hogy a végzéseket a kassai kommandánsal tudassa; az Azari-ügy rendbeszedésére esperes uram mellé a patrónusok és kurátorok

¹ Spat. levélt. III. 655. 9.

² U. o. Más III. 664. 18.

³ U. o. versio szerint (v. ö. III. 655. 9. IV. 795. 15.) négyre.

⁴ U. o. III. 655. 9.

⁵ U. o. III. 664. 18.

közül négy világi urat s néhány papot választottak, s a sokaság — még délelőtt — haza távozott.¹

Gyorsan, szinte vágatva intéztek mindent. Azari ügyét a kiküldött bíróság még aznap délután elkezdte tárgyalni s az ítélet már másnap kihirdetésre került. A megbízottak bekövetelték Csécsi hitvallását és szótöbbséggel megállapították, hogy a Roëllius-féle tételt Csécsi nem mint saját meggyőződését, hanem csupán gyakorlat czéljából vitatta; hivatkoznak kötelező ígéretére, hogy »efféle bölcséleti vagy theologiai, tudományos vagy dogmatikai tételeket, melyeket két irányban lehet vitatni, megfordított rendben (vagyis a defendens szerepét az arguensnek adva és viszont), ahogy az Azari uramtól említett thesisekkel cselekedett, az ősi vallás híveinek sérelmére és botránkoztatására többé előadni és disputáltatni nem fog.« S ezen a kettős alapon kijelentik, hogy Csécsit az eretnokség vádja alól feloldják, azonban ha tiszt. Csécsi uram utólagosan bármikor rajtakapatnék, hogy eme consist. határozatnak ellenére jár, az egyház közösségéből ipso facto kireked.

Hasonlóképp megállapítja a bíróság, hogy Azari az ő egyéb eretnokségi vádjait szintén alaptalanul emelte Csécsi ellen;² mi több, a tanúvallomások azt sem igazolták, hogy édes anyja-asszonyával Cs. gonoszul és illetlenül bánt, vagy hogy feleségével nem élne secundum exigentiam juris conjugalis; sőt a Csécsiné asszony nagy garral hirdetett »bűnössége« sem nyert kellő beigazolást. Azari mindenkit végig rágalmazott, még előljáráóságát sem kímélte; nem büntethető tehát kevesebbel, mint azzal, hogy a három egyesült egyházmegyéből kizárják s az egyházi hivataltól egyelőre az összes többi traktusokban is felfüggesztik.³

A harcznak tehát vége volt. A Csécsi-párt ellenei eltiporva, szélnek bocsátva. Ám a consistorium igazságérzete Csécsit sem hagyta érintetlenül. Az egybegyült »atyák« jól ismerték viselt dolgait; tudták, hogy a lázadókat pártolta, velők a tanári tekintély rovására pajtáskodott; a külső rendeket, jelesül a pataki lakosokat deákjaival együtt korpázta, sértegette s így a kollégium ellen hangolta; hogy vannak személyválogató hajlamai, a kegyesség sem éppen kenyere; s magok sem igen voltak meggyőződve annak a kétséggkívül körmönfont védekezésnek őszinteségéről, hogy Roëllius tétele csupán gyakorlat okából került a nyilvános disputára »inverso affirmationis aut negationis ordine«. Szóval: tudtak eleget, hogy Csécsit ne tarthassák ártatlannak abban a dologban, a melyet tiszt.

¹ Spat. levélt. III. 664. 18.

² Quod nimirum Cl. D. Johannes Tsétsi publice vel clam incomprehensibilem Filii Dei generationem aeternam, contra ipsam Christianae, omnisque labis exsortis fidei orthodoxiam, adulterii punitionem in Testimonio Sacrae Scripturae nullibi haberi, Veteris Testamenti caerimoniis nihil typici mysterii infuisse; Sacramentum Baptismi ejusmodi saltem Essentiae considerari, sicuti erant ablutiones sub Veteri Testamento, docuisset. Spat. levélt. III. 653. 7.

³ Spat. levélt. u. o.

tességek sérelme nélkül nem kárhozthatni nem lehetett . . . Ha már elkövezték az arczpirító hálátlanságot, hogy Fülekít, a legjobb férfiak egyikét szemérmetlenül kilökték abból az iskolából, mely megmaradását részben épp Fülekinek köszönhette¹: Csécsit sem iktathatták egészen a kegyes és feddhetetlen lelkek lajstromába. Ellene is végeznek tehát valamit. Először is: egy napra felfüggesztik állásától. Aztán: mielőtt visszaültetnék helyére, április 19-én, reverzálist iratnak vele alá — holmi »Puncta observationum«-ot,² mely akár ítélet számba mehet s a Füleki-pártnak legvilágosabb igazolása. Csupa jellemző dolgot kívánnak tőle:

I. Jóllehet ennek előtte is volt szó arról, Tiszt. Tsécsi János uram, (hogy) annyival inkább magárúl elháríthassa a Collegiumnak felháborodásában való interressatiója végett sokaknak elméjében megüledett suspiciót, a Conspiratio vétkében nem edjesült, avagy attúl idejekorán recedált Deáki Iffiúság közzül, indiscriminatim senkin is, nevezetesen azok közzül, akik az investigatio alatt magok instantiáját s nevöket és gravameneket publice beadták, edjiken is semminémű vindictát ne üzzön, másként ha ollyatén dolga comperiáltatik ő kegyelmének, méltó animadversiója lészen *ezután is*.

II. A Deáki Iffiúságnak sem Theologiában, sem Philosophiában ollyat sem publice, sem alattomban ne tanítson, mellyek az Orthodoxiával vagy az Isten törvénye szerint való egyenes erköltsökkal ellenkeznek, sem a theseseket inverso affirmationis aut negationis ordine ne adja ki ennek utánna az Iffiúság között való disputatióra sub poena in Deliberatione moderna expressata.

III. Tartsa meg modesta gravitását, mind az amictus decentia, s mind az Iffiúsággal való Conversatiókis le ereszkedéstül való abstinentiában, a mellyel magának nagyobb aestimatiót szerezvén, annál nagyobb revereáltatása lészen, és concomitanter az Iffiúságnak Professrához való engedelmessége és illendő félelme.

IV. A külső rendű Embereket, in quocunque gradu, nevezetessen Pataki lakos Uraimékat, sem maga Vargáknak, Parasztoknak, Eökröknek ne nevezze, sem Házanépének, sem Tanítványi közzül senkinek is meg ne engedgye, hogy akárkit is a féle csúfolódással és keresztényi szeretetett sértő becstelen szóbeli illetéssel injuriállják; a mellyhez járúl.

V. Mind magának, mind Háznépének s mind pedig Tanítványinak Isteni félelemben és kegyességben való exemplaris gyakoroltatása, Isteni tiszteletre való szorgalmatos járása, a midőn a tanításnak idejétül el nem vonattatik, v. más olly derekas akadálytúl, a melly miatt peccatum omissionis nem culpáltathatik, mellyel kivált az iffiúságnak jó példát is mutasson eő Kegyelme, Vasárnapokon

¹ Szombathi, Biogr. Professor. Scholae Patak. Pag. 392. »Ut verbo dicam, Fülekius, vir optimus . . . exauctoratus declaratur. Proh ingratitudo stupenda, pudenda! Fülekius Scholae Servatorem a Schola removeret.

² Spataki levéltár, III. 656. 10.

a Deáki Iffiúsággal edjütt légyen pro ornamento cultus Divini, az Isteni tisztelet helyén.

VI. A Deáki Iffiúságnak promoveáltatásában, úgy jó Mester-ségekre való applicáltatásában, és fő Rendek s Nemesek Gyermekeinek Privatus Praeceptorok keze alá adatásában, az érdemes jó Deákoknak praetergressusával magát a Személy válogatástúl abstractive viselyle és kivált a Conspiratióban nem részesült iffiaknak abban injuriát ne tegyen.

XII. Az Egyházi Cánonok azt tartván, hogy az Egyházi Személyeknek, a kiknek rendi és száma között az Oskolák Igazgatói s Collegiumok Professori is comprehendálatnak, Feleségeik hivatalyokhoz illendő köntösben és öltözetben, mint Tiszt. Prédikátor Uraimék Feleségeik, a szerint járjanak: arra nézve illendőnek ítéltetett, hogy eő Kegyelme is, u. m. Tiszt. Tsétsi János Uram a szerint alkalmaztassa maga becsülletes Feleségének köntöseiben in omnibus speciebus illendőségét.

XIII. Noha ugyan a Professorságbeli hivatal nem köteleztetett Esztendőhöz, mindazáltal sok consideratiókra nézve, nevezetesen, hogy ő Kegyelmenek is existimatiója és Superiorihoz illendő dependentiájának megmutatása ki tessék és némelyeknek balvélekedésekből származható szó szátyárságok is el háríttassék, illendő lesz az, hogy a Ns Collegium Fő Curatorinál újj esztendő előtt egy hólnappal insinuállya magát el bútsúzása felől, esztendőnként várván ő kegyelmek dispositióját: amelly szerént újjabb újjabb megmarasztása által nevelkedik minden bizonynyal az ő kegyelme szép és méltán érdemes betsülleti is.¹

A consistorium megbizottai ezzel az intézkedéssel tértek haza, kiki a saját tűzhelyéhez. Pósházi pedig néhány napra rá újlag Patakon termett s Csécsivel együtt felment a kollégiumba. Bár az időpont szokatlan volt, összeesengettették az egész fiatalságot és az összeesküvésben részt nem vett ifjaknak a lázadók nagy megelégedésére kemény fenyegetőzések között megtiltották, hogy Fülekit meglátogatni ne merészeljék, a mi a lázadó-pártnak újjabb szarvat adott. Nem is mulasztották el aztán a legyőzötteknek tőlök kitelhető mindenféle sértegetésekkel és kellemetlenségekkel való gyöt-rését, úgyhogy azok félelmökben többé feléje se mertek nézni mesteröknök.²

Ez a nemtelen és durva eljárás nem volt alkalmas, hogy a volt Füleki-párt aggódo híveit megnyugtassa. Akadtak, kik az egész febr. 16-iki lázadó-büntetést farizeuskodásnak és szemfény-vesztésnek ítélték s azt állították, hogy a kicsapottak közül egyeket csakhamar visszafogadtak, a többiek közül némelyeknek,

¹ Spat. levélt. u. o.

² Qui ex praedictis minis et iniuriis meticolosi facti *nulla Cl. et Rudi Dni Andreae Füleki culpa* ab eodem omnem suam subtraxerunt collocutionem, et nullus ex ipsis saep̃ fatum R. D. Andream Füleki accedere audent. Szathm. Király Gy., i. m., pg. 549.

ha ugyan nem valamennyinek, megigérték, hogy vissza fogják őket fogadni, sőt visszavételök dolgában többen, mint Pósa-házi, Csécsi, Patay Sámuel, írásbelileg is tettek lépéseket.¹ Maga Csécsi levelet küld ez ügyben márc. 9-én Aszalai Ferenc borsodmegyei h. alispánnak, kérve, hogy mivel őt Borsodban már megint vádolják, »hogy a minap, kegyelmetek jelenlétében proscibált Deákokat propria auctoritate recipiáltam volna«: ezeknek a rágalmaknak hitelt ne adjanak, mivel ő ama deákok közül azóta kettőnél többet nem is látott. Aztán nem is az az ember ő, a ki efféle dologba ártaná magát. »Ubi nihil valeo, ibi nihil volo.«²

A kemény és határozott nyilatkozat azonban, úgy látszik, nem vonatkozott a jövőre és nem zárta ki, hogy Csécsiek a kicsapottakkal pártfogásukat ne éreztessék. Aszalai Ferenc nov. 9-én, Munkácsról hazatérőben egy Szentpéteri nevű deák által egyenesen szemére hányja Csécsinek: »miért persequálja az átkozott conspiratióban nem leledzett deákokat, nevezetesen Pelsőtzi uramat? miért azon rossz Csengerit, aki az »ad armá«-ra kirohant deákok között legtemerariusabbnak comperiáltatván általunk, consistorialiter küldetetett ki, contra rationem temporis, spretis complurium consiliis et admonitionibus újabban befogadván, mostan is in numero et coetu studiosorum collegii manuteneálja?«³ A szemrehányás azonban csupán annyit eredményezett, hogy Csécsi és legényei a velők tartó pataki pappal együtt még az ő személyére is feldühödtek. Az igazgató ugyanis »Szt-Péteri fuvójátúl-é, vagy maga praecipitantiájából nagy furiát concipialván magában és a Pataki Praedicatorral Szent-Péterivel felmenvén a Collegiumban, az ifjúságot újabb tumultusra s rebellióra concitálta, és a midőn azon Praedikátor his verbis debachált volna: »Énnékem kellett volna itt létemben Aszalai Ferencnek a dolgot tudtomra adni s mindgyárt rajta mentem volna« etc., az conspiratióban complex deákok ezen szavaira ismét: »Nekünk kellett volna tudtunkra adni, rajta mentünk volna Aszalai Ferencen« — ily okosan reponált a Clarissimus: »Bizony csak rajta kellett volna menni s a Bodrogbán vetni«, kít a Praedicator approbált.«⁴

Mi több, Csécsi a Füleki pártján harcolt patrónusoknak egyéni mivoltát sem kímélte. Dobházi Zoltány Mihály uram házában úgy nyilatkozott, hogy: »Szentpéteri Imre, Aszalai Ferenc, Szentimrei Sámuel nem is patronusok, mégis minekünk akarnak a collegiumban disponálni«, sőt Aszalait épenséggel *Asinus*, *adulteratus patronus*, *lurco*, *homo vilis*, *abjectus*, *nullius aestimii*, *fecsegő-locsogó*, *impius*, *iniquus* mocskolódó nevekkal illette, min a derék ember annyira felháborodott, hogy jogorvoslatért az egri káptalanhoz készült fordulni.⁵

¹ Spat. levélt. IV. 795. 15.

² U. o. III. 659. 13.

³ U. o. III. 676. 30.

⁴ Aszalai levele Miskolcra, 1717. nov. 14. Spat. levélt., u. o.

⁵ U. o.

Egy szó mint száz: a pataki consistorium alkotta helyzet éppen nem támasztott a jövőre vérmes reményeket s különösen Csécsit csak megerősítette ama hitében, hogy az út, melyen haladt, tövises volta mellett is óhajtott sikerekhez juttatja. Több mint másfél tizeden keresztül élt még a kollégiumban, megdöbbenő küzdelmeket és viharokat gerjesztve maga körül, de eszközei folyton ugyanazok maradtak, melyeket Füleki ellen forgatott: az erőszak és pártoskodás, világos jelélül, hogy a kivívott győzelem tanulságait megjegyezni el nem mulasztotta.

Am a nevezetes gyűléskezés közelebbi kellemetlen következtések nélkül sem szűkölködött. Az udvarhoz följelentés ment az egymást ért conventiculumokról, de különösen a patakiról, mint a melyet »a kálvinisták fejei az ő prédikátoraikkal egyetemben titkon és szokatlan órákban tartottak.« Trautson herceg, Patak ura, már május 5-én figyelmezteti praefectusát, Zolnay Zsigmondot, hogy ennek kötelessége lett volna őt »ama conventiculum«-ról haladéktalanul értesíteni, s egyben utasítja, hogy a hercegi uradalom területén többé hasonló gyülekezéseket tűrni nem szabad.¹ Zemplén, Borsod és Gömör rendei pedig csakhamar reá, május 22-ről kelt királyi parancsot kapnak, hogy a gyanús összejöveteleknek elejét venni igyekezzenek és az udvart minden efféle, a pozsonyi 31. tcz. határozataival ellenkező kísérletről híven értesítsék.²

A dolgoknak ez a váratlan fejlődése nagy rémületet idézett elő a consistorium atyái között. A helyzet mindenesetre kényes volt, mivel az udvar úgy tudta, hogy »a lefolyt forradalom számkivetett vezérei épp ezidétt a szomszédságban mindenféle terveket koholtak az ország megháborítására,«³ s kétszeresen gyanakodott. A vádlottak minden kitelhetőt elkövettek maguk tisztázására. Fölírtak a királyhoz és hűségöket hangoztatva kifejtették, hogy nem a törvények ellen, hanem épp azért gyűléseztek, hogy az ifjúságot a törvényes rend tiszteletére szorítsák; hivatkoztak a törvénynyel megerősített szabad vallásgyakorlatra, mely az efféle összejöveteleket involválja, s kérték ő felségét, hogy az egyházkormányzati és iskolai ügyek végzésére szükséges gyűléseket engedélyezze.⁴ A borsodi patrónusok megyéjük közbenjárását kérték ki egy beadványban, mely a pataki gyűlés lefolyását is tartalmazza.⁵ Sőt Mikházi György, Szentpéteri Imre, Szakmári Miklós, Aszalai Ferenc, Patay Sámuel és Bernát János a nádorhoz is folyamodtak pártfogásért. A levelekre Illésházy 1717. július 17-én felelt; megígérte, hogy a mit meg-

¹ Spat. levélt. III. 662. 16.

² L. az egész Szatmári Király i. művében, pag. 550—51.

³ Quibus (t. i. az 1715. 31. tcz.) contravenire praesumentes, tanto magis, quod in vicinia Exules perduellium Antesignanos quaevis contra Regni quietem et bonum publicum molimina intentare et machinari in comperto sit, se merito suspectos redderent. A kir. parancs szavai.

⁴ Szatmári Király i. m., pag. 551—5.

⁵ U. o., pag. 556—61. Spat. levélt. III. 664. 18.

tehet, megcselekszi; egyébiránt azonban maga is elítéli a történeteket, mivel »valahogy lett az a kegyelmetek számos gyülekezete, igen gondolatlanul történt, mert ha szintén a szükség hozta is, sine praescitu et annuientia Superiorum et potestatis« esett a dolog.¹

Hogy milyen nagy volt az urak félelme és minő általán a közhangulat, legjobban Szentpéteri Imrének Szentimrei Sámuelhez jún. 9-én írt leveléből látható.² Az emberek, mint a királyhoz intézett folyamodványából is kitetszik, pártosoknak tartották a consistorium fejeit és, mint látszik, nehogy maguk is gyanúba keveredjenek, még protestáns hitfeleik is kerülték a velök való érintkezést. »A Pataki concursus végett mindenfelől oly híreink valának, hogy óránként inkább vártuk nagy akadályban való esésünket, mint az alól való kiszabadulásunkat, mert még magunk vallásán lévő atyánkfiai is, hallván a rólunk való ártalmas híreket, ezek is idegenkedni kezdettek vala«.

Szerencsésekre pártfogóik nem munkálkodtak hiába. Borsod fölrít mellettők, sőt az egri püspök is, aki április 26-án, Miskolczon a vármegye restaurációjakor ezen matériában Aszalai urammal »inter pocula öszve szóllalkozott, és akkor alkalmas informatiókat is tett oda fel«, de a többi urak kérésére aztán megengesztelődött s maga biztosította Szentpéterit, »hogy első postán ír udvarhoz, kit elhiszem el is követett ő nga, mert volt nagy interventor, noha ezt mondotta, hogy a Jézsuiták rontottak meg bennünket.«³ Elég az hozzá, az ügy végre is jobbra fordult és Aszalai Ferenc június 12-én már tudja, hogy Trautson Zolnayt a vizsgálatnak kedvező eredményéről értesítette.⁴

¹ Spat. levélt. III. 671. 25.

² U. o. III. 667. 21.

³ U. o.

⁴ U. o. III. 669. 23.

HORVÁTH CYRILL.

PÁLLYA ISTVÁN »PAZARLAY ÉS SZŰKMARKOSY« CZÍMU ISKOLAI DRÁMÁJA.

(Első közlemény.)

Pályának két magyar nyelvű iskolai drámáját ismeri az irodalomtörténet. Takáts Sándor mindkettőt eredetinek gondolta,¹ de Horváth Cyrill már kimutatta az egyikről, a »*Ravaszi és Szerencsés*«-ről, hogy átdolgozás és eredetije a Gottsched-féle Deutsche Schaubühne III. kötetében lévő Holberg »*Tyboe Jakab*«-jának »*Bramarbas*« című német fordítása. Horváth Cyrill arra is rámutatott, hogy Pállya másik darabja, a »*Pazarlay és Szűkmarkosy*« szintén nem eredeti, hanem szerinte Destouches egyik vígjátékának (Le dissipateur) a D. Sch. III. kötetében megjelent német fordítása, a »*Der Verschwender oder die ehrliche Betrügerinn*« című komédia után készült és feltételezi, hogy ugyancsak a D. Sch. II. kötetében lévő Holberg egyik vígjátékának fordítása, a »*Jean de France, oder der deutsche Franzose*« szintén adott hozzá anyagot.²

Horváth Cyrill sejtése — a kézirat hiányában összehasonlítást nem végezhetett — első részében talál, de a *Jean de France*-nak nem sok köze van Pállya darabjához.

A »*Pazarlay és Szűkmarkosy*« két darabból van összeszerkesztve. Az egyik a már említett »*Der Verschwender oder die ehrliche Betrügerinn*«, a másik a D. Sch. V. kötetének »*Die Hausfranzösinn, oder die Mammsell*« című darabja. Ha ezt a két komédiát összevetjük Pállya említett darabjával, kitűnik, hogy tárgyát és elrendezését tekintve Pállya alig adott hozzá valamit a maga leleményéből.

Pállya iskolai drámájának tartalma a következő: Pazarlay, egy léha, külföldieskedő ifjú, atyja halála utána rámaradt nagy vagyont a sok színes barátja társaságában mód nélkül paza-

¹ Pállya István élete. 23—29. l.

² Egyet. Phil. Közl. 1904. 433—440. l.

rolja. Barátai között különösen egy jött-ment francia kapitány gyakorol rá nagy befolyást és arra is ráveszi, hogy vele Franciaországba menjen, mert a műveletlen magyarok között úgysem talál teret szép tehetségeinek érvényesítésére. Már a darab elején megtudjuk, hogy ez a kapitány tulajdonképpen Pazarlaynak ifjan eltűnt testvére. Hazavetődván Franciaországból és látván öccsének ferde életmódját, azt eszeli ki, hogy mindenéből kifosztja, hogy így észretérítse. Terveibe először csak Lajos nevű szolgáját avatja be. Azután a kifosztáshoz lát. Álnév alatt birtokot vesz Pazarlaytól, de nem a maga pénzén, hanem Pazarlaytól részint játékban, részint más úton szerzett pénzen. Pazarlay jó tanítvány, nem kímél semmit. Barátai: a fiatal Magyar, Kártyásy, Koczksásy, Kortyosi, Pinczei, Éhesy társaságában vendégeskedik. Hiábavalók nagybátyjának, a fősvény Szűkmarkosynak, atyja barátjának, az öreg Magyarinak intései és Mihály nevű szolgájának a pusztulást feltáró őszinte nyilatkozata. A takarékoságra intő Szűkmarkosy tanácsait elfeledtetik vele ingyenélő barátai, az öreg Magyarinak, ennek a XVIII. századi romlatlan köznemesnek, ki esküdt ellensége minden külföldieskedésnek, tanácsai ellen teljes erővel dolgozik a francziákért lelkesülő Kövesdy, ki nagyobb bizonyosság okáért tizenöt éves fiát szintén Franciaországba akarja küldeni. Szűkmarkosy és Magyar végre a francia kapitány ellen támadnak, de mikor ez felfedezi előttök a titkot, ők is segédkezet nyujtanak terve kiviteléhez. Szűkmarkosy még örökösévé is megteszi, Pazarlayt pedig kitagadja. Végre a kapitány egy kártyajátékban mindenéből kifosztja Pazarlayt. Erre a szerencsétlent a faképnél hagyja a sok színes barát és csak hű szolgája marad vele. Pazarlay mindenkitől elhagyatva és megcsalatra öngyilkos akar lenni, de a kapitány felfedezi előtte magát és mindenét visszaadja, Pazarlay belátja tévedéseit és jó útra tér.

Destouches németre fordított darabjának pedig röviden ez a meséje: Lockerfeld, egy éppen olyan léha fiatal ember, mint Pazarlay, beleszeret egy fiatal özvegybe, Ehrlichsdorfnéba, de sem ő, sem atyja, az öreg báró nem nyujtanak neki addig reményt a házasságra, míg mérhetetlen pazarlásaival fel nem hagy. De Lockerfeld nem akar engedni megszokott életmódjából. A szerelem leleményes. Ehrlichsdorfné még jobban bele akarja vinni Lockerfeldet a tékozlásba. Ő maga fosztogatja legjobban. Terveibe beavatja ügyes szobaleányát, Cathrinet, a ki elhiteti Lockerfeld egyik barátjával, Falschgrund gróffal, hogy asszonya őt, nem pedig Lockerfeldet szereti; így aztán ezt is felhasználják a háló szövésére. Lockerfeld folytatja pazarlásait barátai és barátnői társaságában. Különös baráti szeretettel veszik őt körül: a fiatal báró, Ehrlichsdorfnének elzúllott testvére, Schmausegern, Kartenlieb, Buhlwitz kisasszony és társnői Juliane, Amalie, Justine. Mikor Lockerfeld fősvény nagybátyja, Deutschhausen, pazarlásairól értesül és látja, hogy sem az ő, sem az öreg báró jótanácsai nem fog-

nak Lockerfelden, kitagadja és örökösévé Ehrlichsdorfnét teszi. Ehrlichsdorfné eközben ajándékokat csikar ki Lockerfeldtől, az így szerzett pénzen álnév alatt megvásárolja birtokait és utoljára kártyajátékban mindenéből kifosztja. Lockerfeldet elhagyja minden barátja és barátnője, csak hű szolgálója, Christian marad mellette. Öngyilkos akar lenni, de Ehrlichsdorfné megszánja vergődését, visszaadja mindenét és a megtérőnek kezét nyújtja.

A másik darab, *Die Hausfranzösinn* cselekvénye meglehetősen sovány. Germann, jómódú német kereskedő francziásan neveli gyermekeit, házában francia kisasszonyt tart, a kitől azonban kevés erkölcsös dolgot tanulnak gyermekei. Befogad a házába egy francia kapitányt is, Sotenville, kinek tanácsára 15 éves fiát Franciaországba akarja küldeni La Fleur lakáj kíséretében eleganciát tanulni. A készülődésről fia által az öreg Wahrmund, Germann féltestvére is értesül. Wahrmund ellensége mindennek, a mi francia; de bármennyire kikel is Sotenville ellen és akárhogyan igyekszik is oktan tervéről lebeszélni Germannt, a készülődések folynak. Ezalatt szabadon garázdálkodik a házban a három francia: Sotenville, Mademois. la Fleche és La Fleur lakáj. Luischennek, Germann idősebbik leányának bosszankodása mit sem használ ellenük. Mikor az utazásra minden készen van, a három francia megszökik és magukkal viszik Germann fiatalabbik leányát, Hannchent is. De az öreg Wahrmund visszahozza a leányt. Germann végre kiábrándul a francziákból és Wahrmundhoz adja fiát, hogy tanulja a — mesterséget.

Pállya iskolai drámájának ezen tartalmi egybevetése a D. Sch. két darabjával általánosságban feltárja azt a viszonyt, mely közte és a két német dráma között van. Pállya iránydarabot akart adni az ifjuságnak. Helyén való volt az ilyesmi az iskola színpadján akkor, mikor a magyar urak csak pénzért néztek haza és a külföld volt igazi otthonunk. Drámája megírásában tehát elsősorban a *Die Hausfranzösinn* irányította, de a cselekvényt a másik darabból vette, mivel ennek cselekvénye úgyis vékony, meg nem is iskolai színpadra való, míg a *Der Verschwend*-nek iskolai színpadra nem való részleteit könnyen tudta módosítani. A házassági törekvés helyett beleillesztette amabból a francia utazást; a mit pedig nem tudott ily könnyű szerrel helyettesíteni, t. i. Ehrlichsdorfnének Lockerfeld iránt érzett szerelmét, megváltoztatta és a cselekvényt a testvéri szeretettel motíválta. Csupán abban nem helyettesíti ez a viszony am azt, hogy Ehrlichsdorfné a szerelmi viszony címén csal ki Lockerfeldtől egy csomó pénzt, a francia kapitány ellenben mindent a franciaországi útra való előkészület címén. De azért ez sem Pállya hozzátétele, mert a *Hausfranzösinn*-ban Sotenville kapitány is így csalja Germannt. De még így is csak részleteiben lett volna indokolt a darab. A *Der Verschwender* becsületes csaló, mert jót akar Lockerfeld tönkretételével és a végén mindent megmagyaráz

az, hogy Ehrlichsdorfné kezét nyújtja a megtért Lockerfeldnek, Pállya kapitánya azonban nemcsak Ehrlichsdorfné, hanem Sotenville is. De Pállya csinált belőle becsületes csalót a XVIII. század drámairodalmában annyira divatos felismerés által. Kár hogy ez két helyen is megvan, az elején is, meg a végén is.

Az említetteken kívül mindent meghagyott, a mit meghagyhatott; alig van benne valami, a miben csak a gondolatot vette át. A darab legnagyobb része fordítás. Ebből következik több olyan hibája is, a mit hibának kell minősítenünk, még ha az iskoladrámák mértékével mérjük is. Az első feltűnő fogyatkozás az, hogy a kettős cselekvény, a francziaországi útra való készülődés és Pazarlay tékozlása nem olvad egységes cselekvénybe. Nem egységes a cselekvény azért, mert Pállya francia kapitánya maga sem egységes alak. Egyik jelenetben Ehrlichsdorfné, másokban Sotenville, a szerint, melyik darabból való az illető jelenet. Sőt sok van benne Falschgrundból is. Ilyen szembeszökő ellentét van továbbá a fiatal Magyar szerepében is. Az első felvonás első jelenetében a Hausfranzösinn romlatlan lelkű fiatal Wahrmundja, a többi szerepe azonban a Der Verschwender züllött fiatal bárójának szerepével vág össze. Kövesdy szerepe a drámai szempontot tekintve egészen felesleges, mert semmiképpen sem viszi előbbre a cselekvényt, de szüksége volt rá Pállyának azért, mert hatásosan szembe akarta állítani a külföldieskedő és hazájára, nemzeti intézményeire még hibáiban is büszke magyar nemest. És tényleg, bár szinte összefüggés nélkül vannak beleillesztve, a darab leg hatásosabb jelenetei azok, a hol Magyar önérzetes magyarsága áll szemben a külföldért rajongó Kövesdyvel és a külföldi élet előnyeit emlegető kapitánynyal. A darab célját éppen drámai hibája szolgálja legjobban. Így Pállyának ezen iskolai drámája is méltán sorakozik az ő hazafias nevelői munkásságához és bizonyítéka a piarista iskolák nemzeti szellemének abból az időből, mikor Mária Terézia szirén-hangjai már-már elfeledtették a magyar-
aral nyelvét és hazáját.

A »Pazarlay és Szükmarkosy«-t egész terjedelmében még nem ismeri az irodalomtörténet. Pállya derék működésének ismeretetéséhez akarunk egy adattal járulni, midőn darabját a kéziratból itt közöljük; ha egyébként nem érdemelné is meg, gyökeres magyarsága is érdemessé teszi rá.

Könnyebb áttekinthetés kedvéért Pállya iskolai drámájának forrásaihoz való viszonyát a következő táblázatban állítottuk össze:

Pazarlay és Szűkmarkosy	Der Verschwender oder die ehrliche Betrügerinn	Die Hausfranzösinn oder die Mammzell
I. 1.	I. 1.	I. 1.
I. 2.	I. 4.	
I. 3.	I. 3.	
I. 4.		I. 1. 4.
I. 5.		II. 5. 7. 8.
I. 6.	I. 7.	
I. 7.		I. 4.
I. 8.	I. 8. 9.	
II. 1.	III. 1.	
II. 2.	III. 2.	
II. 3.	III. 3.	
II. 4.	III. 4.	
II. 5.	III. 5.	
II. 6.	III. 6.	
II. 7.	III. 7.	
II. 8.	III. 9.	
II. 9.	V. ö. III. 10.	
II. 10.	V. ö. IV. 2. 4.	
III. 1.	IV. 5.	
III. 2.	IV. 6. 10.	
III. 3.	V. 1.	
III. 4.	V. 2.	
III. 5.	V. 3.	
III. 6.	V. 4. 5.	
III. 7.	V. 9.	
III. 8.	V. 11.	
III. 9.	V. 12. 13.	
III. 10.	V. 14. 15.	
III. 11.	V. 16.	

IN NOMINE DOMINI AMEN.

A 1. S. 1^a.¹*Szolga Mihál, és a Magyary fia.**Magy.* Jó Napot adjon Isten Mihál!*Mi.* Alázatos Szolgája az Urnak.*Magy.* Főlt kelt e már az Ur Pazarlay Uram?*Mi.* O már régolta fön vagyon.*Magy.* Lehetne e mostanában véle szollanom?*Mi.* Most édes Uram éppen lehetetlen: és ugyan egy fertál óra alatt nincs az ég alatt az az ember, a kit maga eleibe bocsásson.*Magy.* Mi okra nézve?*Mi.* Most avval a francia Kapitánnyal, a kinek tudom hírét hallotta az úr, titkos tanácsot tart: Mert hogy fundamentomossan tudja az úr a dolgot, az Uram annyira ment immár a tikoziásban, hogy a Kőfalusy jószágát is a múlt Napokban ötven ezer forintokon el attá: Most tehát azon mesterkedik, hogy ettől a pinztől mentül hamarább meg menekedhessék: Mert az én Uram pénze ha enni kérne, még sem köllének ugy vele bänni.*Magy.* Hova tudja tenni azt a temérdek sok pénzt?*Mi.* O édes Uram! Csudállom, hogy az Ur ismervén az Uramat azt tudakozza. Az én Uram házánál soha szünete nincs ám a koczka kártya játéknak: azután a sok tenger színes barátok, hízkelkedő hamis pajtások, éhetetlen minden házi emberek mindeniből ki eszik, ki pusztíttják eőt. Kivált képpen az a francia Kapitány soha ugy el nem megy az Uram hazatúl, hogy hol ötven, hol hatvan, ollkor száz aranyat is el nem vinne magával.*Magy.* S azt az Urad nem bännya?*Mi.* Semmit sem gondol biz a vele: sőt inkább az ollan Játék után jól is tartya étellel, itallal a Pajtásait; a kik még a házánál vannak egy szívvel egy lélekkel hízkelkednek néki, nyallák, fallák ötet, mihelest ki lépnek a házából nevetik mind a bolondot, ollkor mások előtt is ugy le gyalázzák, ugy le mocskollák eőt, hogy egy haj szálni böcsülletet nem hagynak rajta.*Magy.* És te azt el szenvedheted, mikor látod világossan az Urad kárát? Miért ki nem vered a házból a gaz embereket?*Mi.* Azt talám csak tréfából mondja az Ur; de azt higye el Kegyelmed, hogy nem eczer el igazítottam őket az Uram házatúl: noha annak sem igen nagy haszna vólt: Mert mikor az egyik ajtón ki űztem őket, a másikon ismét be jöttek. Az Uram pedig minek utánna meg tutta volna, hogy ugy bának a Pajtásaival, addig vert botoztatott, még egyet rughattam. Én látván, hogy tovább is ha ille-¹ Der Verschwender I. 1. és Die Hausfranzösinn I. 1.

tén folamattya volna a dolognak, lehetetlen volna a sok veréseket meg állanom, más képpen kezdtem gondolkodni: és immár mostanában úgy cselekeszem, mind az az eb, a ki az Urának ennyi vitt, a kire mikor más kutyák föl támadtak, és az ételtől meg akarták volna fosztani, látván hogy meg nem felelhet a sok kutyának, oda engette ugyan az ételt nékik, de maga is lakozott vélek.

Magy. Azt ugyan jól cselekszed. De hallod Mihál! mit jelent az a sok puská, pistol, köpönyeg, December(?), ládák, mellyeket itt a pitvarba láttam? talám hadba készül az Urad?

Mih. Ezt igen nagy titkon cselekszi az Uram, de mind azon által ha meg fogadja az Ur, hogy senkinek ki nem nyilatkoztattya, meg mondom Kegyelmednek mire valók ezek a készülétek.

Magy. Ne fély édes Mihálom: Mert amelly titok reám bizattatik, azt meg tudom tartani.

Mih. És mind hogy kegyelmed Ura Attyától, és az meg holt Annyának egy testvér bátyjától igen tart, nem akarná, hogy minek előtte a készülétek végbe mennyenek, szándékját meg tudnák.

Magy. Nekem bizvást meg mondhatod: Mert azt ugyan egy lélek sem fogja tőlem hallani.

Mih. A francia kapitánnyal, a kit ő úgy kedvel mint egy testvérét, és a ki előtt mindenekre reá viheti, francia Országba, és Nevezetessen Párisba készül?

Magy. Párisba? Micsoda alkalmatossággal.

Mih. Maga alkalmatosságával, maga költségén. És ugyan a Capitannak a múlt napokban tíz ezer forintokat adott; hogy francia hintókat, lovakat, paripákat, Órákat, kült, külömb féle francia pompás ruhákat, öltözeteket csináltasson.

Magy. Mi okra nézve megyen Párisba?

Mih. Azt tartom, hogy a Gazdálkodás kedvéért: Mert a külső nemzetségektől tanullák a Magyarok az gazdálkodást. De én követem az Urat hogy tovább nem folytathatom beszédemet, meg köl az Uramat tekéntenem: alázatos szolgálja az Urnak.

Magy. Isten hozzád Mihál! Szegény Pazarlay! Sajnálom, hogy illy szerencsétlen állapotra jutottál! Erre az iffiu emberre szüleinek halála után sok szép jószágok maradtanak: és mivel a bátyja tizenkét esztendő korában az Attya kegyetlensége miatt Ország világ mentt volna, a jószágokat egyedül maga birtta; És ugyan eleintén jól is gazdálkodott; de mi olta a rossz társaságba keveredett, és az hízeltető színes barátok szava után indult, az olta kimondhatatlan, micsoda pazarlásokat téssen. Most is mit vertek a' fejébe? hogy Párisba mennyen? Ezt mindjárt hírül adom az Atyámnak, talám ő talál valami módot, hogy ebben a dologban akadályt tégyen.

S. 2^a.¹*Pazarlay és a francia Kapitány, a Mihál.*

Kap. Meg valloam Nagyságos Uram, hogy ki mondhatatlanúl csudállom, hogy Nagyságod Magyarországban eddig-is meg maradhatott. Mert én ez alatt az rövid idő alatt azt vettem észre, hogy Nagyságod az Istentől, és természetűl olly szép erköltsökkal, olly derék indulatokkal meg áldatott, hogy ebben az nyomorult, hitvány országban, ebben az leg alább való világ szögletében ugy el nem terjesztheti erkölceinek dücsőségét, a mint azoknak méltósága kívánná.

Paz. Kegyelmednek köll köszönnöm édes Kapitány Uram, hogy a külső Országokat, és Párist kivált képpen velem meg kedveltette.

Kap. Azt mondhatom az urnak, hogy mihelest láttam Nagyságodat, azt gondoltam magamban; sőt az körül álló Uraknak meg-is mondtam: ennek az embernek kár magyarországban lappangani: ennek a Nagy világba köllének élni, franciaországban Párisban tunák ezt az embert érdeme szerint meg becsülni.

Paz. De az való, hogy a Magyaroknál sok böcsületet nem várhat az ember.

Kap. O kérem alázatosan Nagyságodat, Monsieur Pazallay azt ne csudállja az Ur: Mert amit más külső Nemzetek tartanak a Magyarok felől, magam is tapasztalom, hogy még a régi Scitiai vadságokból éppenségessen ki nem vetközöttek. Egy tiszán túl való Magyar ha Párisba menne az egész várast maga után húzná, nem külömben mint ha valami Affrica béli új vad állat hozatott volna a Városba. Franciaországban még a köz nép-is olly kegyes olly nyájas, olly ember-séges, olly Politicus, és Complementirozó, hogy akár melyik Magyar Országi Udvarba egy francia Paraszt ember a Politának Mestere lehetne.

Paz. Kérem Monsieur La-fleur csak azon legyen kegyelmed, hogy az Utra való készületek mentül hamarább végbe mennyenek; mert meg valloam, alig várom, hogy Párist lássam. Ha az a tiz ezer forint, melyet ami napában adattam, elegendő nem volna, a Tisztartómtól bizvást kérhet az Ur többet is; Meg parancsolttam néki, hogy valamikor La fleur Uram pénzt kérni fog, mindenkor bőven adjon. Mi ólta franciaországnak állapottyát hallottam Kapitány Uramtól, azólta olly nehezen esik Magyarországban multatnom, mint ha valami sötét barlangba, vagy valami kegyetlen büdös tömlöczbe rekesztettem volna. Az Ur fárattságát pedig, fogadom, hogy meg szolgálom.

Kap. Oh tres humble serviteur Monsieur Pazarlay.

Paz. Te pedig Mihál: Mond meg az udvari Kapitánynak, hogy nékem ugy tecczik, mint ha az előbbeni jövedelmeimnek bővsége egy kevésé meg csökkent volna, az az ollan Gavallérnak, mint én vagyok, nem válik böcsületére.

Kap. Az valóságos igasság.

¹ Der Verschwender I. 4.

Paz. Csak mond meg néki magyarul, hogy azt akarom, hogy mindenek bőven legyenek a házamnál: Kivált még Franciaországban megyek: Mert a' jó barátimal örökös emlékezetet akarok magam felől hadni.

Kap. Igen bolondúl hízeltettek, az Uratoknak, mikor fősvényiségre taníttátok előt.

Paz. Kétség kívül. Én nem igen gondolok két, három ezer forintal, csak böcsülletem legyen: és azt vélem, hogy pompás Uri életem, és bővkezüségem mennel több irigységet gerjeszt az emberekben, annal inkább nevelkedik böcsülletem.

Kap. És azért az udvari kapitánynak meg mondhatod, hogy ha meg nem jobbittya magát, és mindenek pompossabban, és bővebben nem léznek, a szolgálatból minden bizonynyal ki esik.

Mi. Nékem ugyan bizony nem lázik méltónak lenni ezekre a dorgálásokra, hiszen éjjel nappal a mi Udvari kapitányunk mást nem tesz, hanem az illen gyüt ment embereket vendégöl, költ, ád, ebédek, vacsorákat főzet, süttet, játékra való pénzt *(törlet)*. Nagyságódnak *(olvashatatlan)* kölcsönöt szerez.

Kap. Ugy is köll.

Mi. De azt is észbe köll venni: hogy az Udvari kapitány magáról sem felejtkezik ám el. Nagyságod embere ha még annyl volna-is együl egyik ugy meg kövéredett, mint ha szalonnába öltözött volna. Valaki csak meg botlik a házunkba az addig el nem megy, még meg nem rakja a horpaszszát. O édes nagyságos Uram arra mernék meg esküdni, hogy Nagyságod jó Baráti minnyájan egy szivvel, egy lélekkel azon vannak, hogy nagy költségeket és pompát okozanak az Urnak.

Paz. Azt jó szivvel hallom; de ugy lácczik, mint ha az előbbeni pompa, és bővség egy kevésé alább szállot volna.

Mi. Annak a tisztartó az oka: Mert valamikor pénzt kérünk tőlle, azt kiáltozza, hogy a Capitalisok vagy is a tőke pénzek igen csonkúlnak: már azt magam is többször hallottam tőlle, mind ezerszer. A Jóságok fogynak, árúba bocsátatnak, azt szórja szünet nélkül: ugy hogy nékem ugy teczcik, hogy a mi kövérségünk igen fogyattya Nagyságodat.

Paz. Ugyan kérem La fleur Uram, mentsen meg kegyelmed ettől a gaz embertől.

Kap. Csak reám bizza Nagyságod: ez a gaz ember, amint veszem észre, azért beszél a gazdálkodásról, hogy maga tolvajságit elpalástolla.

Paz. De az ugy vagyon. Még ezek az emberek engemet valami nyomorúságba döntenek: az szokások a szolgáknak: én számvetést soha sem tanúltam, a gazdálkodás körül való forgódást, és munkálódást átallom. Csak attól tartok, ne talám eddig való bővkezüségemben valami gátlást tegyenek a rossz emberek.

Mi. Valami Professor gyüt Nagyságod Udvarlására, aki Nagyságod neve alatt akarna valami könyvet ki bocsátani.

Paz. Csak mond meg néki, hogy el mehet, az illetén emberekkel semmi közöm sincs; hijábba fáradozik, semmit sem kap.

Mi. Ezeknek az hizelkedő rossz embereknek kel minden jószágát el tikozzolla, és akik meg érdemlenék, azoknak semmit sem ad.

Paz. Én egy kevésé sétálni megyek; hanem tovább-is ajánlom Kapitány uramnak a hintók, Lovak, orák, ruházatok és a többi mennél jobban, és a francia szokáshoz képpel el készüllenek. Azonban magamat recomendálok.

Kap. Alázatos szolgálja Nagyságodnak: azon leszek, hogy mindekbe kedve tellen Nagysádnak.

S. 3.^{a.1}

Capitány és a szolgálja Lajos.

Kap. Most tapasztalom melly nagy ereje, és hathatósága legyen a testvér Attyafiságnak. Ez a Pazarlay, a ki most méne el innét, nekem egy testvér eöcsém, és noha ő azt nem tudja, de mint azon által én hozzám olly nagy szeretettel viseltetik, hogy jól lehet sok hizelkedő baráti légyenek, de mind az által senkihez sem láttatik olly nagy hajlandósággal lenni mind hozzám. Mi ölta vele barátkozom, számtalanszor, hallottam tőle: én, ugy mond, csudálkozom, édes kapitány, Uram, hogy olly hathatós Szeretettel ragattatom kegyelmedhez, én ezt nem másnak, hanem az Attyafiúi vérségnek tulajdonitom; tudni illik emberi természetünkbe óltatott tulajdonság az, hogy noha nem ismérjük Atyánk fiait, de mind az által mihelest azokra szemeinket vettyük, minden tagjainkban a vér és a természet föl indul, az Attya fiúi szeretetnek titkos ereje még az ismértlen Attyafiakkal is egybe kapcsol bennünket. Én mind egy tizenkét esztendő gyermek koromban az Atyám kegyetlensége miatt hazámtól el szakattam, és francia Országba menneven némelly kereskedő emberekkel, ottannag Oskoláimat foltattam; azután hadi életre adván magamat kapitánságra emeltettem. Még eczzer látni, és tisztelni akarván Atyámfiait Magyar Orzágnak veszem utamat: itt hallom nagy keserűséggel szerelmes Szüléimnek halélát, és eöcsémnek éktelen nagy pazarlást, mellyeket az Atyánktól hagyatott jóságokban el követ, hallom, hogy noha sok böcsülletes uri emberek azon vóltak, hogy a tikozzólástól el vonnyák, de haszontalan vólt minden igyekezetek. Én azért, hogy jó utra, és józan böcsülletes életre hozzam eötet, ezt a fortélyt gondoltam ki, hogy eötet tovább való tikozzólásra mind addig ösztönözem, méglen méglen minden pénzéből, és jószágából ki fogyván küldúságra jusson. Ezt a francia Országban való utazást is a végre javallottam néki. Es ugyan még eddig szerentsés folamattya vólt fortélyomnak. Mert immár húsz ezer forintyát el nyertem a játékban, és a kőfalusi Dominomot mellyet el adott, más uri embernek neve alatt meg vettem, azon kívül a tiz ezer forint-is, mellyet a Párisi utra szánt, nálam vagyon. Tellyes reménségem vagyon, hogy talánn még mai napon koldús pál-

¹ Der Verschwender I. 3.

czára juttatom az eöcsémet. De ennek a dolognak végben vitelére szükséges leszen a Laos szolgám-is. Hallod Lajos! hol vagy.

Laj. Parancsollon az Ur.

Kap. Még eddig titkoltam előtted szándékomat, de most minthogy te is igen alkalmas eszköz lehecz szándékom bé tellyesítésében, azért tudjad, hogy nékem minden igyekezetem, és mesterségem arra czéloz, hogy a Pazarlayt minden jószágától meg foszszam.

Laj. O édes Uram! meg engedi azt az Ur Lelke Ismérete, hogy a jó baráttját, a ki ugy kedveli az Urat mind egy testvér Attyafiát, kárba döntse?

Kap. A Pazarlaival való barátságom csak bolondságból áll: nékem eő soha sem vólt valóságos barátom, az illen Barátot pedig meg csalni, meg károsítani nem lelki isméret ellen való dolog.

Laj. Gondolla meg az ember, micsoda együgyű ember vóltam én még eddig. Én mind eddig azt véltem, hogy a csalárdságot gyaláznak köl tartani, és hogy az ég alatt nincs nagyobb gonoszság mint a jó Barátot meg csalni, és a Barátság törvényét meg szegni.

Kap. Ej! régi bolondság már ez. Ennek előtte való, hogy illen szokás vólt, de már mostani világban, valamint más régi szokások feledé-kenségbe mentek, ugy a Baratság törvénye is meg változot. Most ez a mód, hogy az emberek csak a haszon kedvéért barátkoznak, a Barátság pedig magában ha hasznot nem hajt, csak merő pusztá titulus.

Laj. Ez a mód nékem igen teczczik: Francia Országba is be illenék. Es innét, amint veszem észre az következik, hogy minden böcsületes ember bolond. Csak igaz az hogy én soha ugy nem jövök Nagyságodhoz, hogy okossabb el ne mennek.

Kap. Most ide vigyáz: A Pazarlay valami hintókat bizot reám hogy csináltassak, melyek ugyan még eddig el nem készültek, de soha sem-is készültetnek, azokat te, mikor fogsz alkalmas időt ocsárollyad, gyalázd, mond, hogy bolondúl, ostobáúl, egy szóval magyar modira vannak csinálva, eő tudom, hogy ezeket halván, mindjárt más modi hintókra pénzt ád, és azt hozzám hozd, érted-e? és így ismét ennyihány száz forintoktól megfosztyuk ötet.

Laj. Értem Uram. Végbe is viszem, mihelest, alkalmatosságom fog lenni.

Kap. Most nékem azon böcsületes uri emberhez köll mennem, a kinek neve alat meg vettem a Kőfalusi Jóságot.

Laj. Hát az Ur vette meg azt a Jóságot? hol vett az Ur annyi pénzt?

Kap. Pénzt az adot, a ki a Jóságot el atta.

Laj. A Pazarlay?

Kap. Igenis, azon a pénzen vettem meg a Jóságot, amellyet tőle hol ajándékba, hol a játékban nyertem.

Laj. Boldog Isten! Ez ugyan bizony szép historia!

Kap. Te azomban eregy, és amit parancsoltam, vid végbe: amint pedig most hallotál, mennél jobban lehet, titkollad.

Laj. Meg lesz Uram.

S. 4^{a.1}*Magyari a fiával, és a Kövesdy.*

Magy. Nem csudállom, hogy a Pazarlay franciaországba kívánczik: Mert, mind hogy Attya Anyja nincsen, az iffiuságnak szele, és az rossz emberekkel való társaság úgy forgattya eőt, és oda hajtya, amint, és ahová akarja. De, hogy kegyelmed a fiát franciaországba akarja küldeni, édes Kövesdy Uram, azon fölötté igen csudálkozom. De ugyan csak mondja meg kegyelmed, mit csinál az a gyermek Párisba? Mert még meglett embernek nem mondhatom.

Köv. Tudja azt kegyelmed Magyari Uram, hogy én az ollan dolgokban nem örömet szegem meg gyermekeim kívánságát, melyek nem ellenkeznek a jó, és tisztességes, erkölcsös étellel.

Magy. De hogy kegyelmed a fiát Párisba akarja küldeni, az minden böcsületes élet Reguláival ellenkezik. Ha kegyelmed ifiabbi gyermeke a János, a ki még csak 9 esztendő, meg akarna házasodni, meg engedné azt kegyelmed néki? he?

Köv. De az öregebbik fiam immár 15 esztendő, és abban néki kedve tellik, ha Párisba küldöm.

Magy. Az én fiam már 20 esztendő, de ha Párisba kíváncznék, következés képpen azt itélnem, hogy még gyermek észszel bir, és még eczzer Iskolába jártatnám. De meg mondom kegyelmednek világossan, ki gerjesztette föl kegyelmed fiában a francia kívánságokat. Az a francia Kapitány, aki kegyelmeddel, nem különben, mind az Pazarlaival barátkozik, az akarja a böcsületes Magyar Uri emberek jószágit Párisba juttatni.

Köv. O nem biz az: az én fiam maga óhatotta mindenkor a külső Országokat.

Magy. A kend fia? Maga óhatotta? Mikor a kend fia a maga hazáját sem tunná meg mondani a világnak mellik részében vagyon, hogy tutta volna Párist meg kívánni, ha az a gyüt ment gaz ember Kapitány a fejébe nem verte volna. Meg bocsásson kegyelmed, ha világossan szóllok, és ami a szivemen vagyon, azt ki mondom: a kegyelmed fia esztendeéhez képpst még igen kevesset tud, vagy éppen semmit sem. Ami nap az irását láttam, de ha az én kakasom az udvaromon jobb figurákat nem tenne a lábával, mindjárt elevenen tollastul le huznám a bőrét. Tanullon ő Magyarországban Deákul és Magyarul irni, és beszélni: azután ha a külső Nemzetek nyelvének meg tanulására reá ér azt Magyarországba is meg tanulhattya. Csak nékem egyszer volna még alkalmatosságom szemben lennem avval a Capitannyal, én minden böcsüllettel, és tisztességgel meg mondanám neki: Kegyelmed az a rossz ember, a ki a városunkból sok böcsületes uri ember gyermekeit a külső Országokba csábittya, és azoka(t) koldusokká akarja tenni? ezt minden böcsüllettel meg mondanám néki.

¹ Die Hausfranzösinn I. 1. 4.

Köv. Minden böcsülettel?

Magy. Igen is minden böcsülettel. És ha ezekre nem hajtana aval a széllal bélelt francia szolgájával egygyütt tömlöczbe vettetném eötet.

Köv. Tömlöczbe? és azt is minden böcsülettel?

Magy. Igen-is Tömlöczbe: Mert ha még eddig meg nem érdemlette ennek utánna minden bizonynyal meg érdemli.

Köv. Kegyelmed, amint veszem észre, igen nagy ellensége a francziáknak.

Magy. Azt meg valloam, és a nyelveket is ugy utállom, hogy azt 6 filléren meg lehetne vennem meg nem venném, sőt ha egy kalán vízbe be vehetném be nem venném. De vannak némelyek, akik azt a bolond nyelvet ugy meg szerették, hogy ha Monsieürnak mondattatnak, szinte ugy örülnek néki, mint ha tudja az Isten, micsoda kincsel meg ajándékoztatnának, és ha a Levelekre föl tudjak írni a francia titlust: Monesur Monesur Kövesdi és tudja tatár hogy van a többi, már azt gondollák, hogy az egész világ tudományit fejekbe öntötték: mind ha már az a Titulus, melly a Magyaroknál szokásban vagon, gyalázatos volna, és nagyobb Ur volna, a ki Monesurnak mondatik, mind a ki magyarul Urnak. Mivel jobb az a francia titulus, mint ez: Az Urnak Kövesdi Uramnak böcsülettel adassék?

Köv. De kérem alázatossan az Urat, iszen a francia nyelv tudománya nem kér az embertül kenyeret, és mennél több nyelveket tud az ember, annál alkalmasabb az emberi társaságra: sőt amennyi nyelvet tud az ember, annyi embert ér.

Magy. A mi eleink soha se tuttak franciaajul még is volt mind pinzek, mind böcsületek: azoknak unokái a külső nemzetek között meg tanullák ugyan a francia nyelvet, de a mellett a külső nemzetek pompáit-is föll kapják, és így amit az elei fáratságos munkával, véres veretékkel kerestek, és magyarossan gyűttöttek, azt az után francziássan el költik, el pazarollák.

Köv. O kérem az Urat, azt nem lehet közönségessen mondanunk minyájaról: Mert sok böcsülletes Uri embereket látunk az Országban, akik az külső Országban nevelkedvén sok szép tisztességes tudománnyokat, böcsülletes, és erkölcsös magok visellését, nyájas emberség tudó társalkodásokat Olasz, francia, Német Országoknak tulajdonitták.

Magy. Bizony édes Szomszéd Uram a ki Magyar Országban számár, azt ha Japóniába, Indiába, Jeruzsálembe, vagy Rátotra viszik-is, bizony csak mindenütt számár lesz az; de aki természete szerint alkalmas a tisztességes tudományokra, az Magyar Országban is dicséretes előmeneteleket tehet. Azután a mi az erkölcsös jámbor életet illeti, ha azt tartya kegyelmed, hogy azt a külső Országokba tanullák, igen egygyü ember kegyelmed, de meg bocsásson.

Köv. Igen barátságossan beszél velem kegyelmed.

Magy. Hát hiszen ollan jó barátommal, mint kegyelmed barátságossan köll élnem: kívált olyan dologban, mellyben jó barátom hasznát, és javát keresem. Csak gondolla meg kegyelmed: hol vagon

nagyobb veszedelme az iffúságnak, mind a külső nagy, pompás Városokban Párisban, Romában, Londonban és más aféle helységeekben; a hol minden külső érzékenséget gyönyörköttető világ javai bővebben föl találtnak, mind a mi Városinkban: Mellek noha talám az ott való iffúságot olly könnyen meg nem ronttyák, mind hogy ezeket kicsinségektől látván meg unnyák; de ami Magyar Iffiaink látván a külső országok pompáit: azt elsőb csudállák, az után dicsirik, kevés idő múlván meg is kedvelik, sőt meg kívánnják. Az után vissza térvén hazájokba a szerint a pompa szerint élnek, vagy van modjok benne, vagy nincs: meg nem gondolván, hogy addig köl az embernek takarozni, még a lepedője éri: három négy rend béli francia szolgálkat fogadnak, azoknak füzetése két három annyi mind a Magyar Szolgáknak, az után a francia szolgának, szolgát is köl tartani, és ha a francia szolgának francia szolgát fogacz, még ennek is szolgát köl fogadnod: Mert a francia szolgálta szolgál nélkül nem szolgál.

Köv. Leg alább a Politiát az emberséget, meg köll vullanunk, hogy a Magyarok a külső nemzetektől tanúllák.

Magy. Kérem, ne boszoncsa kegyelmed a Lelkemet. Mit gondol kegyelmed miben áll a Policia? talám az(t) állittya kegyelmed Politicusnak, a ki mind a tekenyös béka hol ki ötti, hol be huzza a fejét, a ki a vállait öszve tudja huzni a karjait hánya veti mind ha nem is az övé volna? a ki a lábait keresztül kacsúl rakja, mind ha mindenkor minuetet járna? O édes Kövesdi Uram ha kegyelmed az illen szeleségekben gondolla lenni a Politiát a kegyelmed fia már tökéletes Politicus: Mert mikor én az uczának egyik végén megyek, eő a másikán már szinte ugy nyakon csap a szele: az után tizenkét beszédbe kapni, egyet sem végezni, mindenekről vagy köll, vagy nem köl tudakozodni, más böcsülletes emberek beszédjét félben szakasztani, minden embert meg szollítani, az uczán meg állítani, ezek mind a Párisi Politiához való qualitások ezekben pedig a kegyelmed fia már nagy előmeneteleket tett, azért hejába fáradozik francia Országba.

S. 5^a 1

Kapitány, Magyari, és a többi.

Kap. Tres obeisant Valet Monsieur Magarán.

Magy. Alpha, Beta, Gamma, delta Signor. Engem Magarannak nem hívnek, hanem Magyarinnak, más soha nem is hitt Magarannak, hanem egy francia szolgálta, a kit búneimnek bocsánattyáért három óráig és két minutumig a házamnál tartottam. Kegyelmed most édes Kapitány Uram Magyar Országban vagy, és Magyar kenyeret eszik, annak okáért ne merészelle kend más böcsülletes Uri emberek böcsülletes keresztény magyar neveit meg francziázni.²

¹ Die Hausfranzösinn II. 7. 8.

² Ez a kis rész a II. 5.-ből van véve.

Kap. O Monsieur Magyar! talám csak tréfálsz az Ur.

Magy. Monsieur, Monsieur; nem vagyok én Monsur: Már most minden gaz embert Monsurnak hívnak, ma holnap nem is lesz gaz ember a világon: mert az egész világ Monsieur meg mosiuodott.

Köv. Éppen jókor gyűtt ez a kapitány: majd lesz annak most mit nyelni; már nékem ami jutott, avval meg elégszem. Alázatos szolgálója az Uraknak.

Magy. Kegyelmed szolgálója Szomszéd Uram! Nékem azt tartom nem fog hoszszunak láttatni az idő: Mert ha francziával beszél az ember, soha a beszédből ki nem fogyhat.

Kap. Én fölötte igen nagy Szerencsémnek tartom, hogy alkalmatosságom eset Magyar Uramnak tiszteletére.

Magy. Tehát kegyelmed sokkal más vélekedésben vagyon, mint magam.

Kap. Én az egész világban élő emberek között legboldogabbnak itélném magamat, ha szerencsém volna, valami szolgálatom által az Urhoz való szíveségemet meg mutatnom.

Magy. Én pedig akkor itélném magamat szerencsésnek, ha kegyelmed soha sem érne oly alkalmatosságot, melyben nékem szolgálhatna.

Kap. Miért édes Uram?

Magy. Azért, hogy én soha semmiben sem akarok kegyelmeddel köteles lenni.

Kap. Igen nyilván, és szívesen beszél az Ur! és az nékem ki mondhatatlanul teczszik. Én azokat az embereket, nem tudom elegendő képpen meg böcsülni, a kiknek nyelvek a szívekkel meg egygyez.

Magy. Ha úgy van, fogadom kegyelmednek, hogy még ma nagyobra fog böcsülni: Mert föl tettem magamba, hogy valamit eddig a szívembe forraltam, azt ma kegyelmed előtt mind ki akarom adni.

Kap. Azt én meg böcsülhetetlen szerencsének tartanám.

Magy. De meg maradjon kegyelmed föl tett szándékában.

Kap. Kérem legyen szerencsém hallanom az Urtól, amit akar mondani.

Magy. Azt mondom, hogy az a ki a Pazarlainak a Parisi utat javallotta, az egy valóságos bolond volt.

Kap. Micsoda? bolond?

Magy. Egy phantasta volt.

Kap. O édes Uram!

Magy. Egy esze veszett agya furt ember!

Kap. Lassan édes Uram!

Magy. Egy semmire kellő, gaz ember volt!

Kap. És ez valóságos, és tréfa nélkül való ítélete az Urnak.

Magy. Igen is, e mellet élni, és halni kívánok.

Kap. Édes Magyar Uram a bolond, phantasta, esze fogyott agya furt, semmire kellő gaz ember...

Magy. Noss az után?

Kap. Én vagyok az édes Uram!

Magy. Hát úgy? Kend az?

Kap. Igen is én vagyok, Magyar Uram.

Magy. Örvendek azon.

Kap. De én reménlem, hogy meg másolla az Ur beszédjét.

Magy. Nem biz én: én nem olly könnyen másolom meg beszédemet.

Kap. De ugyan csak még is édes Uram!

Magy. Akarta kegyelmed hallani, és im már most tudja szivemnek belső titkait.

Kap. De egy jártos költős felől, aki már a nagy világban is forgodot, azt mondani, hogy Pazarlainak bolond tanácsot adott volna?

Magy. Azt soha sem véltem volna: de ez az Párisban való költözés olly nagy bolondság, hogy annál nagyobb Toldy Mikol ideétől fogvást Magyar Országban nem hallatott.

Kap. Nekem kimondhatatlanul teczczik az Urnak nyilván való beszédje.

Magy. Azt jól cselekszi kegyelmed!

Kap. De még is, mikor én oll nagy emberséggel vagyok az Urhoz ...

Magy. O kérem édes Lafu Uram, vagy hogy híják kegyelmedet, csak hallgasson, és egy szót se mondjon embersége felől, jól ösmérem én a francziák emberségét: azoknak embersége csak a haszon után néz, azoknak hízkelkednek, azoknak reverenciáznak, a kibén a reverenciák árát meg vehetik.

Kap. Követem az Urat, de az Ur nekem igen Maga után indult embernek láttatik lenni. Tudja azt az Ur, hogy a mostani világ egészben a Politia és emberség után hanyatlott.

Magy. Én nem gondolok vele, akár mit csináljon a világ: elég az azon, hogy én a színes és tettetés emberséget úgy utállom, mind az ördögöt, és az ellenségemnek nem hízkelkedhetek, azt nem csókolgathatom, nem nyalogathatom.

Kap. De azt az okosság hozza magával, hogy más emberek szokásához alkalmaztassa magát: mert egyébb óránt az egész világtól meg különböztetné magát.

Magy. Inkább az egész világgal ellenkezzem, mint sem hogy úgy élyek mint a franciák; a kik szemben ölelgetik, csókollák, nyallák, fallyák az embert, szívekben pedig mérget forralnak, mellyet azután hátok meget ki is adják.

Kap. Én minden ember felől örömet jó mondok.

Magy. Minden féle emberek felől jó mond? elég rosszszul cselekszi ezt kegyelmed: mert így hát az gaz embereket a böcsületes emberekkel egy classisba veti. Én több emberről mondok rosszszat, mint jó, mert több rossz ember vagyon a világon, mint jó.

Kap. De még is nem örömet hallák az emberek, ha szemekbe valami rosszszat mond az ember felőlök. És azért ha valami rosszszat akarok más felől mondani, azt háta meget mondom.

Magy. Én pedig ha jó akarok mások felől mondani, ami ritkán történik meg, azt mondom inkább hátok meget, ha pedig valami rosszszat hallok felőletek, azt ugyan bizony szemekre hányom ám. Én minden

encz-bencz, giz-gaz embert Nagyságos Urnak nem mondok, ha mindjárt száz ezer tallér öröksége maradt is az Attyáról. Én az ollan szeleveragei phantasta meg francziásodott complementirozó iffiakat, mint most a Városunkban vannak miolta kegyelmed itt van, az édes annyuk füle hallottára is úgy le hordom, úgy le csipölöm, hogy szint úgy menydörög. Én olly igaz szívű magyar ember vagyok, hogy az itt való uri embereket gyakorta kérem, hogy a házokba bocsássanak, és alkalmazhatóságot adjanak, hogy a rossz tevőket meg fedhessem.

Kap. Nékem sokkal különbb természetem vagyon. Én ha valakit házánál tisztelni akarok, azt nem akarom meg keseréteni.

Magy. Bár soha senkit se látogatna kegyelmed, mert haszontalan beszélgetéseivel más böcsületes emberek foglalatosságában hátramarádást okoz.

Kap. O talám az Urnak is vannak mostanában valami foglalatossági.

Magy. Én a nélkül soha sem szükölködöm, bár kegyelmed is valami böcsületes munkában foglalná magát, az iffiúságot föl nem zén-dítette volna a francia bolondságokra.

Kap. Hogy tehát terhire ne legyek az Urnak, én elmegyek.

Magy. Kedvem szerént fog cselekedni, ha elmegy.

Kap. Tres humble serviteur édes Uram.

Magy. Kegeyelled szolgálja: az ajtó fele megy egy két lépést.

Kap. Oh tres humle serviteur! Kérem ne fáraszsza az Ur magát.

Magy. Nem kegeyelled kedvéért fáradozom, a Pazarlaihoz indultam.

Kap. Tres obeisant, valet édes Uram!

Magy. Daradiridatumdarides.

Scena 6^a.¹

Pazarlay, Kapitány, Magyar.

Paz. O olázatos szolgálja Kapitány Uramnak.

Kap. Éppen jókor jött Nagyságod.

Magy. O de szép egy pár ember ez! az egyik hizelkedő, éhetetlen francia, a másik bolond. *ad ipsos.* Kend szolgálja, kend szolgálja Pazarlai Uram!

Paz. Mi a tatár érte az Urat? Igen komor kedvű az Ur, amint veszem észre.

Magy. Nem ok nélkül vagyok, vagyon reá okom.

Paz. De ugyan mi találta az Urat?

Magy. Én a kegeyelled Istenben boldogult Attyával igen hiv baráttságban éltem.

Paz. Azt jól tudom: s azután?

Magy. A kend Attya noha nagy nemből való volt, de mind azon által, az én állapotom alacsonyságát soha meg nem vetette, sőt inkább

¹ Der Verschwender. I. 7.

engemet nem csak szeretett, hanem tisztelt is. Nem úgy mind a fia, a ki maga viselesében, és minden erkölceiben igen el fajult az Attyától.

Paz. O kegyelmed, amint veszem észre, predikálni akar!

Magy. Tudom, hogy a Praedicatio sem ártana kegyelmednek. De most nem arról van a beszéd. Én éppen csak azért jöttem ide, hogy kegyelmedet sok esztelen tékozlási miát meg dorgállam. Mert meg vallom, hogy immár elszenvedhetetlenek azok a pazarlások, melleket el követett.

Paz. O édes Magyar Uram, ha most a tükörbe látná ábrázattyát! hogy illik kegyelmednek a dorgálás.

Magy. Én most nem tréfálódok, nem is méltó az én beszédem nevetésre.

Paz. a kapitány: Éppen szakasztott ollan, mint az meg holt Atyám, még a szava járása is ollan, mint ha az Atyámat hallanám.

Magy. Mi haszna, hogy a kegyelmed Attya annyit fáradozott, annyi jószágot szerzet, annyi pinzt gyűjtött, annyit törte, kinzotta magát, éjjel nappal nyukhatatlankodott, mikor kend véres veretékkel szerzett jószágit, fárattságos keresményét a rossz feslett élető gonosz pajtásokkal el prédálla.

Paz. a kapit. Valóban éppen így szokott az én Atyám is beszélni, még élt. Azt csudálom édes Magyar Uram, hogy kegyelmed oly természet szerént való móddal le ábrázolta most a meg holt Atyámat, hogy ha eő most halottaiból föl támadna, azt mondanák az emberek, hogy egy Atyától és egy Anyától valók. De azonban ha tovább is akarja szóltatni predicióját, kérem tessék le ülni, talán majd könnyebben esik predikállani.

Magy. O szívesen! nem bánom, azt is meg cselekszem: de mind a két fülét csak jól meg nyissa ám kegyelmed.

Paz. a kap. Üllünk le mi is Monsieur Lafleur: talán majd valami szép dolgokat hallunk. No hát hol szakasztotta félbe beszédjét kegyelmed Magyar Uram?

Magy. Beszédemnek az lészen első célja, hogy kegyelmed egy Országos Phantasta, és sültt bolond.

Paz. Derekassan! No csak szóltassa kegyelmed beszédjét:

A kap. Csak jól mondják azt, hogy a vének ismét gyermekekké lésznek.

Magy. Második célja beszédemnek az: hogy kegyelmed tíkozlása által sok hízkelkedőket szerzet magának, akik kegyelmed jószágával úgy élnek, mint saját jószágokkal és akik minek utána kegyelmed minden jószágából ki fogy, a sárba hadják.

Paz. Kik azok a hízkelkedők?

Magy. Még azt meri kend tudakozni? a többi közül kegyelmed az egyik, a ki azért, hogy eddig evett ivott a Pazarlay házánál, még Francia Országra akarja terjeszteni tíkozlását.

Paz. Hát már azt is meg tutta. Kap. Nem tudom hol, s kitől hallhatta.

Paz. Igen hosszan tart kegyelmed Beszédje édes Magyar Uram! Mikor fejezi már bé predicióját?

Magy. Mast mindjárt.

Paz. O hála Istennek.

Magy. Utollára azt akarom tudni, hogy ha megjobbította e kegyelmed magát, alább hagy e a rosz társalkodásban, és a tikozlásra és tobzódó életre vetemedett indulatit meg határozza e?

Paz. Nem biz én édes Magyarai Uram! azért ne is koptassa a száját. Már az én nyakamat eleget törte az Atyai iga, tudja az Kegyelmed is, mennyit köllött szenvednem, még az Atyám élt, a ki életének boldogságát egyedül csak a pénzben és az gazdagságban helyeztette. Nekem azomban még eő éjjel nappal kereset, gyűjtött, nekem gyalázatos életet köllött viselnem. Nekem még eő élt, az eő fősvénysége miatt sem pénzem, sem szolgám, sem ruhám állapotomhoz hasonló nem vólt: Nekem mindenféle társalkodások meg voltak tiltva, mellyek ha meg nem tiltattak volna, még sem keverhettem volna magamat valami böcsületes iffiak közé: mert az Atyám úgy tartott, hogy egy mester ember is külömben ruházza, tarttya a fiát. Már az Atyám, hála Istennek meghalázott, és az eő jószágá, az eő keresménye reám szállott: most azért minden igyekezetem, minden tehecscségem arra czéloz, hogy azt tisztességesen és dicséretesen el költhessem. Eő gyűlölte a Pompát, nekem pedig minden gyönyörűségem a pompás életben vagyon: eő bővkezűségtől irtóztat, nekem pedig minden kedvem az egy adakozásban telik és így akarom magamat más emberekkel kedveltetni.

Magy. O! ez ám a szép Praedicatio! hallyátok ezt Atyák, kivált képpen azok, akik éjel nappal munkálkodtok, hogy gyermekeiteknek holtotok után valamit hagy hassatok. Kinek? az illen hála adatlan fiaknak, az illen tikozló, pazarló, tobzódó gonosz gyermekeknek kerestek? akik esztendőtt által el vesztegetik, amit tik nagy munkával, hosszas fáracscsággal gyűjtöttetek, amit sok esztendeig kerestetek.

Paz. De mind hogy olly okos embernek mutogattya itt magát, mondja meg kegyelmed, hogy ha a kend fia külömbb életet visel, mint én? Miért azt bölcs tanács adásival nem ápolgatta Magyarai Uram?

Magy. Eő úgy cselekedet, mint kend, és azért mostanában koldus. Kegyelmed is így jár, ha ennek utánna is így fogja életét folytatni. Olly haszontalanul predikállottam a fiamnak, mint ha a falra hántam volna a borsót: most már elég keservessen füzeti árát engedetlenségének. Már most semmie sincs és az Attya egészlen meg vetette eőt, jószágából kitagatta. Ez a példa kegyelmed igazgatására igen hathatós volna, ha szívéhez bocsátaná! v. ha szívére venné!

Paz. tubákot szí. Majd azután negyven esztendőss koromban okosabb lések.

Magy. Negyven esztendőss korában? O édes Pazallay Uram minden jót kívánok kendnek! ez az utolsó czikkele beszédemnek. De a Szükmarkosinak kegyelmed Annya egy testvér bátyjának meg irom maga viselését, a franciaia útát és más tikozlásit, az talám még talál valami módot, hogy megzabolozza kegyelmed rosszra indult vágyódásit.

Scena 7^a. 1

Magyari, Kapitány, Pazarlay, a kapitány szolgája Lajos.

Laj. A melly hintót csináltatott Monsieur Pazarlay, nem ér egy fillért!

Paz. Miért?

Laj. Ha dohányos ember volnék, nem adnek egy pipa dohánt érte!

Paz. De mi okból?

Laj. Egy tavali kalendarium többet ér, mint kegyelmed hintója!

Kap. Mond meg már egyszer mi híján vagyon?

Laj. Én még a lábamat sem teszem arra törvéntelen paraszt taligára; nem hogy Parisba mennek rajta: az egész város ki nevetne bennünket: mint bolondokat.

Paz. De micsoda fogyatkozást találsz benne?

Kap. Hiszem még új, most csináltattam?

Laj. O diantre peste! Soha ollan faragatlan, rendetlen, goromba jószágot, szekeret nem láttam!

Kap. Én nem foghatom meg, hogy olly rossz munkát tettek volna, hiszem azok által az Mester emberek által csináltattam, akik a legnevezetesebbek itt a Várasban.

Paz. Csak mondaná meg immár egyszer, hogy micsoda fogyatkozása vagyon: hiszen ha éppen ollan, hogy nem lehetne meg igazítani, csináltasson mást Lafleur Uram, én pénzt adok, ha mingyárt hat hét száz tallérba kerekedik is.

Magy. Majd belé szollok én is. Hát csak nem tudhatjuk meg, mi híján vagyon az a hintó?

Laj. Az a híja, Monsieur! hogy Magyar Munka! Mit tudna ez az paraszt, goromba, semmire kellő, alávaló Magyar nemzet böcsülletesen meg csinálni?

Magy. Pazarlay Uram! Kegyelmed ezeket el halgathattya? mikor illen gaz csücselík ember, a kinek tudja a tatár honnét vagyon keze, lába, feje, a ki ha Magyar Országba nem jöt volna már régenten éhen meg döglött volna, mikor az illen Ország Világ futó lóto gaz ember egész Országunkat, és Nemzetünket gyalázza, azt kegyelmed a házánál el szenvedheti?

Laj. Hej, Monsieur! gondolla meg kegyelmed, kivel beszél, azt hitesse el magával, hogy nem Magyar Lakajjal beszél. Én francia Lakaj vagyok, és ugyan Lakaj de Paris. Azt pedig jól észre vegye kegyelmed, hogy egy Parisi Lakaj akár micsoda Magyar Országi fő embernek Baráttya, és társa lehet. Hogy pedig mostanában kegyelmed embertelen Magyar gorombaságának megbocsátok, azt természet szerint való különös francia emberiségemnek tulajdonícsca.

Magy. Jaj te akasztó fáról le eset, csavargó, tekergő, Ország pusztító gaz ember! Hát még ugy beszélsz? (*megüti*) ha Parisba nem

¹ Die Hausfranzösinn. I. 4.

tuttad, tanuld meg Magyar országban, hogy bánnak itt a Lokajokkal, czoki, czoki a házból kutyátul került gaz ember! (*elfűzi*).

Kap. Hej én protestálok Magyar Uram! leg alább az ebet meg köllött volna böcsülni az Uráért?

Paz. Ha ősz fejét nem tekenteném kegyelmednek, megmutatnám, micsoda dolog legyen böcsületos ember házában illen lármát indítani.

Magy. Hát még is pártját fogja kegyelmed annak a gaz embernek? Oh boldog Isten! mire jutánk? Már az egész világ megfranciásodik! látom, hogy semmire sem mehetek! De mind azon által mind addig nem nyukszom, még ezt a két francziát a Várasból ki nem csapatom.

S. 8^a. 1

Pazarlay, Kapitány, a Pazarlay pajtássy, a többi között a Magyar fia.

Paz. Ez az vén ember még is meg szomorította egy kevésé szivemet: Mert ha az Anyám Bátyja meg tudja a Szűkmarkosy, hogy francia Országban készülök, mindjárt itt terem, és az valami akadályt tehet föl tett szándékomban.

Kap. O kérem alázatossan az Urat, talállok én abba módot, hogy azt a vén embert le csillapicscuk: én azt a dolgot magamra vállalom, csak reám bizza az úr!

Paz. O édes kapitány Uram! édes Lafleur Uram! én magam sem tudom, honnét vagyon, hogy én kegyelmedhez olly hathatos szeretettel ragattatom, hogy ha az egész világ ellenségem volna, kegyelmednek hozzám való szivességével meg elégednék.

Kap. O tres humble Serviteur! Monsier Pazallay!

Paz. A Szűkmarkositúl ugyan egy kevésé tartok: Mert mint hogy néki se felesége, se gyermeke, se más aféle rokonsága nincsen, az eő jószága, amint maga is meg igérte, reám szállana, de ha abból ki esem is, nem sokat gondolok véle, csak egyszer Parisban lehessünk!

Kap. Azt emberül cselekszi az Úr! Nem méltó, hogy egy kevés jószágért, valami csekély haszonért, maga kívánságát meg szegje az ember. Azután mi haszna, ha az ember az egész világ jószágával birna is, és avval böcsületossen nem tudna élni, azt pedig széles a világon alkalmasban nem lehet meg tanulni, mint Parisban. De im me az iffiu Magyar felénk jön! vallyon micsoda ujságot hozz? igen jókedvű!

Magy. O örvendek hogy jó egésegben láthatlak Lölköm édes Pazarlaim!

Paz. Hozott Isten édes Magyarim! már régen nem láttam illen jó kedvedet.

Magy. Hid el édes Pazarlaim, hogy miólta az Atyám hatalma alól meg szabadultam, miólta az Atyám Örökségéből ki tagadott, még azólta nem volt egy órányi szomorúságom, vajki nagy és meg böcsül-

¹ Der Verschwender I. 8. 9.

hetetlen boldogság az, ha az ember maga szabad akarattya szerint élhet. Akinek szabadsága, kényén kedvén való életre módja vagyon, ha azon föllül a világgal tud bánni, és az emberi társaságra szükséges tulajdonságokkal bír, annak mindene vagyon.

Paz. De kiteczczik! azért te mindenekkel bővelkedöl.

Magy. Én, ugyan való, hogy egy nyomorult kutya vagyok, nékem nincs annyi jószágom, amennyit csak a légy a szárnyán elvihetne, de még is semmi nélkül sem szűkölködöm. A Játékban, és más böcsölletes emberekkel való társalkodásomban vagyon minden reménységem, és noha koldus vagyok, de mindazonáltal soha semmiből ki nem fogyok. Te is ha jó dolgod volna, édes Pazarlaim, bár egyszer menekdnél meg immár a sok jószágtól, és illen szabad életre adnád magadat. De mit atz ha valami új hírt mondok?

Paz. Majd meg látom, de előbb mond elő az ujságot.

Magy. Az az első: hogy én ma a házadnál Tokaj bortúl meg akarok részegedni: azután, hogy a Kártyássy, Kocz-kásy, Itasy, Pinczefy, Éhefy ma hozzád ebédre jönnek: azért ma valami jó ebédet készétes, úgy is talám ma eszünk ultolsó ebédet nálad, mint hogy Parisba készülsz.

Paz. Már arról tettem rendöléseket, ha még annyian lesznek is, tudom, hogy megelégednek.

Magy. De kérlek Lelkem édes Barátom mi lőtt? amint látom szokásodon kívül valamin szomorkodol?

Paz. De az igaz, és az Atyád szomorított meg.

Magy. Az a vén szatyor? de mit gondolsz te vele?

Paz. Most nem régen egy nagy prediciót tett itt.

Magy. Ej bolondság! Mit félsz te ollan vén Moralistatúl? derék ember a kocsis! azon boszankodik, azt irigyli, hogy bővkezűséged miatt annyi jó barátid vannak, akik házadat gyakran meglátogattyák.

Paz. De az Anyám Bátyjának tudtára akarja adni, hogy Párisba készülök.

Magy. S azután ha tudtára adja is: az sem külömbb ember az én Atyámnál, az is csak ollan vén casista! De ime valami zörgést hallok, nyilván már a vendégek jönnek.

Kap. Igen is jönnek immár.

Paz. No hát mennyünk, köszöntsük őket.

A 2. S. 1^{a.1}

Mihál a Pazarlay szolgája.

Boldog Isten! hogy lármáznak, hogy kiáltoznak, hogy vigadnak azok ott az ebédülő házban! bezzeg ez ám az élet! Negyven személy üll az asztalnál! Isznak külömbb külömbb féle borokat, Cyprus bélit, Campaniait,

¹ Der Verschwender III. 1.

Burgundiait, Tokait, öszszve ütögetik a poharakat; annyi sok drága ételeket esznek, hogy az egész város egy asztalnál meg nem emészt-hetné. Azon föllül tizenöt ehés telhetetlen musicus, aki mind üres gyomorral, lapos erszenyel gyüt az Uram házához, azok ugy meg rakják most magokat, hogy majd csak meg nem fulladnak. Az én Uram pedig közöttök mást nem tesz, hanem kéri, mutattya, kinállya, kényszeríti őket, hogy a Jóságát meg emészszzék.

S. 2^a. 1

Lajos és Mihál.

Laj. Itt vagy Mihál? mit csinálsz itt?

Mi. Az uram végső romlásáról és kegyetlen haláláról gondolkodom! O boldogtalan ember!

Laj. Hogy hogy? hát azon törődöl?

Mi. Hát vagy az ég alatt olly kemény szívű ember, a ki látván Uranak bizonyos veszedelmét, jószágainak irtóztató pusztításit, nem sírna, szive nem epedne? Az én Uram ha a Croesus kincseivel bírna, rövid idő alatt el tudna azokat is pazarolni.

Laj. De mink a te urad tikozló bővkezűsége mellett jó formán gyapjasodunk ám, és abban nekem különös vigasztalásom vagyon.

Mi. Ugy ám? de hol van a Lelki isméret.

Laj. Igaz, hogy én azt' ennek előtte Lelki isméret ellen való dolognak tartottam, de aminapában egy böcsülletes embertől azt tanultam, hogy aki az Uj modihoz akarja magát alkalmaztatni, annak a Lelki Ismerettel semmit sem köl gondolni.

Mi. Az Urad is a szerént az Uj modi szerént cselekeszik?

Laj. Kétség kívül: Nincs oltt megvetett, alávaló dolog, melyet eő maga hasznára nem tudna fordítani. Most az emberek nem az böcsülésről, hanem a haszonról gondolkodnak.

Mi. A te urad tudom hogy az utolsóról gondolkodik: és az elsőről való gondolkodást a bolond emberekre bízza. De már ennek rövid idő múlva világosságra köl jönni: tovább immár illen folamattya nem lehet a dolognak, mind eddig volt.

Laj. Nem lehet? miért?

Mi. Mert eő maga ugyan még nem érzi, de minden azon által már igen közei vagyon azon állapothoz, hogy csak ugy maradjon, mint az ujam. A francia utrazásra igen sokat költött, a játékba sok jószágát el vesztegette: semmit sem teként, ha pénze készen nincsen, akár micsoda jószágot föl tesz a játékba, eő soha semmit sem nyer, akik pedig vele jáczanak, azok igen gazdagulnak a nyereségből. Ma tudom, hogy az ebéd után ismét a játékhoz ülnek, de szerencse, ha a mai játék mindeéből ki nem forgattya eőt.

¹ Der Verschwender III. 2.

Laj. No hát az én Uram ismét hoz ma haza ennyehány száz aranyat a játékból, mert én soha mesterségessebb és fortélyosabb jáczó embert nem láttam az Uramnál.

Mi. De iszen tudom, hogy jól tud hozzá! a többi pajtási csak meg sebesítették az Uramat, de a te Urad az éppen a nyakát akarja szakasztani. O ha a mi vén Urunk a Szűkmarkosy olly kegyességgel volna hozzánk, hogy már egyszer meg halni méltóztatnék, reménlem, hogy az Uram ismét előbbeni állapottyához jutna. De tudja a tatár mi tartya a lelket benne.

Laj. Immár azt ennyehánszor gondoltam, hogy minden közönséges jóban törvényt köllene szabni, hogy az hatvan esztendőtt föllül haladó vén emberek, ugy mint alkalmatlanok a közönséges jónak szolgáltatására, meg ölettessenek. Mi haszna, hogy itt fetrengenek a földön közöttünk.

Mi. Ez a mi Szűkmarkosí vén Urunk minden esztendőben kéczer halálos betegségben fekszik. Már ennyehánszor meg jelentették az Uramnak, hogy olly veszedelmes állapotban vagy, hogy csak a Lélek ki szakadását várják; de immá, mikor mi az utra készülünk, és majd csak nem utnak indulunk, hogy el temessük a vén Dadét, ismét más követek érkeznek, akik nagy szívünk fájdalmára egészes voltát hírül hozzák. Mindenkor két Doctor van körülötte éjjel nappal.

Laj. Micsoda? Két Doctor? S hát az a két Doctor még eddig nem tudta cőtet más világra küldeni? O bizonyára az az ember soha sem hal meg.

Mi. Nem tudom hová legyek; azt hallottam, hogy itt van valahol a várasba! bezzeg ha ide talál jönni, s ezt a sok korhel embert itt fogja látni, az bizonyos, hogy az Uramat jószágából kitagadja, és így nem tudom, hová szakadunk.

Laj. De az való! azért Mihál valami fortélyt köllének kigondolnod, minek előtte rajtatok üssön.

Mi. O már oda vagyok! már itt van! O bár valahol nyakát szakasztotta volna a vén Szatyor! Eő minden bizonynyal szánszándékkal azon vólt, hogy véletlenül rajtunk üssön. Boldog Isten mit mondjak, mit felellek már néki? Segécs édes Pajtásom!

Laj. Én azon leszszek! de vallon mit dörmög magában?

S. 3.^a 1

Szűkmarkosy, Mihál, Lajos.

Szűk. Már alig várom, hogy tapasztalhassem, ha ugy viseli e magát az eőcsem, mint írja: Mert meg fogadni, és fogadást meg tartani, az két féle, és különböző dolog.

Laj. De az igaz! *nem halla.*

¹ Der Verschwender III. 3.

Szűk. Ha az igaz, amint maga viselése iránt ir; úgy él mint a Római Cato! O boldog Isten! micsoda nagy örömöm volna nékem, ha voltaképpen meg jobbította volna magát.

Mi. Jól vagy! már most tudom, mit köl cselekednünk. Azon köll mesterkednünk, hogy ezt a vén dögöt valahogy eligazítsuk a háztúl.

Laj. No eregy csak kezd el! én minden bizonnyal segíteni foglak.

Szűk. De ha meg csalt, a jó Pazarlay eöcsém, soha többé szemem eleibe ne jöjjön; és az egész jószágomat ollan ember kezére adom, aki jobban tud vele bánni mint eö.

Mi. Nem mondtam?

Laj. Ez ugyan valóban igen veszedelmes dolog!

Mi. Gyósz te szóllicsuk meg eötet: de csak bátran szollyám! O édes Tekintetes Szűkmarkosy Uram, vallon az urat látom e? Mert örömömben egészlcen meg-vakultam?

Laj. O csak szemlélni is az Urat kész öröm és gyönyörűség!

Szűk. No Isten áldjon meg benneteket! mit csinál az Eöcsém?

Mi. Most hála Istennek jobban érzi magát.

Szűk. Micsoda jobban érzi magát? talám beteges vólt?

Mi. Igen is. Az én vélekedesem szerint a tanulás igen alkalmatlan dolog, és ebben vagy! mostanában az uramnak minden gyönyörűsége. Éjjel nappal benn üll, és az könyvek olvasásában foglalatoskodik.

Szűk. Igaz e az? ha igaz ki mondhatatlanul örvendek: de hogy igazat mondjak, ez az¹ véletlen változása az eöcsémnek, álmélkodásra méltó dolog!

Mi. De az hitesse el az Ur magával, hogy a benn üllés, és az könyveknek mód nélkül való olvasása egészségében is kárt tett: de már mostanában jobban vagy.

Szűk. De a levelében az egészségtelensége felől semmi emlékezetet sem tett.

Mi. Oh édes uram! jól tudja eö az mirül köll, és mirül nem köll az Urat tudósítani.

Szűk. De ez ugyan csak tudtomra kölltetet vólna adni.

Mi. Hogy eö az Urat avval akarta vólna búsítani? és levele által az urnak valami szomorúságot okozni? O édes Szűkmarkosi uram, azt lehetetlen ki magyarázni, melly nagy szívbeli hajlandósággal, tisztelettel, és szeretettel vagy! az Urhoz! Csak kérdezze meg az Ur a Lajostúl.

Laj. Hidje el az Ur, hogy miölta meg vonta magát az emberi társaságtól és magányos életre adta magát, azölta ki mondhatatlanul gyarapodot az Urhoz való szeretete. Bizonyára most a Pazarlay annyi aranyat ér, amennyit maga nyom. Csak a Miháltul kérdezze meg az Ur!

Szűk. Valóban tik ma életemet sok esztendőkkal meghoszszaabbítottatok. Tehát az én eöcsém ismét jó utra tért?

Laj. Soha jobb utra nem térhetett. Most eö olly mértékletesen, olly okosan, olly bölcsen...!

Szűk. Jól van jól! de a gazdálkodása felül még semmit sem szolítottatok; ez ám a veleje, ez a bekenyője!

Laj. O Uram olly fösvény, hogy könnyebb a kősziklából vizet ki csafarni, mint tőle csak egy kreiczárt is nyerni.

Szűk. Mit beszélsz? igaz e az?

Laj. Iszen megmondhattya a Mihál is.

Mi. De az való, hogy soha fősvényebb embert nem láttam mint őt.

Szűk. O ember vagy édes eőcsém! Némelyek bűnnek tartják a fősvénységet.

Laj. A bolondok.

Szűk. De az én értelmem szerint a fősvénység sokkal dicsíretesebb az adakozásnál.

Laj. Az eő ítélete az Ur vélekedésével éppen meg egygyez.

Szűk. Tehát immár sokkal külömbb ember az eőcsém?

Mi. Kétség kívül. Még azt nem hallotta az Ur, hogy a Városban közönségesen ifflu harpaxnak hívják eőt?

Szűk. Tik csak hízeltetésből mondjátok ezeket?

Laj. Kicsoda? Mink? Arra meg mernék esküdni, hogy az Ur sem fősvényebb, mint ő, már többet nem mondhatok.

Mi. De az való!

Szűk. keszkenyő. O Istenem! az öröm, és csudálkozás sírásra fakaszt. Mindjárt el megyek, s meg ölelem eőt.

Mi. tartózt. O kérem az Urat most be ne mennyen hozzá!

Szűk. Miért nem?

Mi. Csak a Lajostul kérdezze meg az Ur, eő jobban tudja.

Laj. Mert látja az Ur . . . Most olly szokást vett föl — — hogy éjjel olvasgat, tanul — — Nappal pedig kivált délután egy kevesé aluszik.

Szűk. Én Istenem! Én Istenem! mennél többet beszéltek, annál inkább csudálkozom! és ez az hirtelen változást meg nem foghatom. Az én eőcsém a ki a tanulást soha sem kedvelte, sőt úgy utálta, mint az ördögöt, az most éjjel nappal a könyvek olvasásában foglalja magát.

Mi. De még az méltóbb csudálkozásra, hogy ollan tikozló ember mint ő volt, most olly hamar fősvénnyé lött.

Laj. Azon egy cseppen sem köl álmélnodni, mert az ég alat az embernél nincs változandobb állat.

Szűk. De mindazon által talám nem fog neheztelni, ha álmából föl költetem! gyertek mennyünk be!

Laj. tartoz. Hát az álmát akarná az Ur félbe szakasztani?

Szűk. Igen is.

Mi. tartoz. De mikor hirtelen álmából föl serkenik az ember . . .

Szűk. Ej ereszetek! akár hogy teszem szerit, nékem most mindjárt köll vele szollanom.

Laj. Ha meg éjjed, ismét ujra meg betegszik: leg alább csak vacsoráig várakozzék az Ur.

Szűk. Az én örömem fölötte igen nagy, már tovább el nem titkolhatom: köll vele szollanom.

Mi. Mit hogy tanácsunkat nem akarja követni az Ur, tehát csak addig is várakozzék, míg föl költöm, ne talám ha hirtelen meg látná az Urat, meg éjjedne.

Szűk. No hát eregy, mond meg néki, hogy itt várakozom.

S. 4^a. 1

Szűkmarkosy, és Lajos.

Szűk. De valami kiáltozást, valami lármát hallok a házban, mit jelent az?

Laj. Ezt így vegye föl az Ur — — —, hogy mivel a kegyelmes eőcse egészen a tisztességes tudományokra vetette a fejét, és azokban gyakorolla magát, tehát — — — sok külömb külömbb féle tanult embereket, és Professorokat, hivat magához, akik igen heves, tűzes természetűek és magok ítélete után indult emberek. Ollykor csak semmiért, úgy össze vésznek, úgy disputálnak, úgy lármáznak néha három óráig is, hogy az egész szomszédság meg halhattya kiáltásokat.

Szűk. Tehát már mostanában tanult emberekkel barátkozik.

Laj. Igen is. Itt vannak most minnyájan az alsó házban.

Szűk. De az eőcsémnek alkalmatlankodnak, mikor aluszik.

Laj. Egy csöppet sem: Mert eő ollankor föl megy a fölső szobába és ott nyukszik: Az nyugalom után pedig ismét le jön hozzájok, és amiről eők beszédet, és disputatiót tartottak, az jelenléttiben ismét elő köl nékik hozni: eő azután a maga értelmét hozzá veti: csak hallaná az ur, hogy kötekedik, hogy disputál velek: valóban tellyes öröme volna az Urnak benne. Az én Urammal leg többet disputál és azt a többi között leg okossabbnak tartja: és meg vallotta már ennyehánszor, hogy az Uramtól legtöbbet tanult.

Szűk. Kicsoda a Te Urad?

Laj. Az ugyan, hogy meg vallom, francia ember; Parisban sok esztendeig a Mathesisnek Professora volt: Most a Párisi Universitástól Magyar Országba küldetett, hogy Magyar Országot meg járná, és annak minden szögletét meg vizsgálván azután leírná, és Táblára le is rajzolná.

S. 5^a. 2

Pazarlay, Szűkmarkosy, Mihál, Lajos.

Paz. extensis brach. Vallon az Urat Bátyám Uramat látom e? O boldog óra! O kimondhatatlan nagy öröm.

Szűk. Jöszte édes eőcsém! ölely meg! amit hallottam felőled, az engemet fölötte igen meg vígasztalt. Már most minden busulás és félelem kívül vagyok: hallom, hogy előbbeni erkölcsidtől egészen el hasonlottál. O boldog változás.

Paz. graviter. Azt az Ur Bátyám Uram bölcs tanácsainak és oktató leveleinek tulajdonítom.

¹ Der Verschwender III. 4.

² Der Verschwender III. 5.

Mi. De az igaz.

Paz. Néha az Iffiuság a zabolátlan rossz vágyódásoktól egészen meg háborítottatik: úgy hogy azt sem tudja, mit cselekszik: de vannak mindazonáltal az Iffiaknak is bizonyos szerencsés órái, melyekben szívekbe szállanak. Én is sok elmélkedés és iparkodás után megváltoztam, és most csak arról törődöm, hogy kedvét soha semmiben meg ne szegjem. Most hála Istennek jó utra kaptam, és abban fogadom, hogy álhatalosan megmaradok.

Laj. a Szűkmark. Láttya kegyelmed?

Mi. Micsoda az? hát talám sírásra fakasztotta az urat az eöcsce beszédje? Ugy meg indult az úr az eő változásán?

Szűk. a Pazal. Jól van jól! De az embernek éjjel nyugodnia is köll, mert azt az egészség kívánnya: a sok, és mód nélkül való gyertyázás igen el bágyasztja az embert.

Paz. Már én most nem gyertyászok annyit, mint annak előtte.

Szűk. De a szolgák azt mondják, hogy — — —

Paz. Hazudnak a rossz emberek.

Mi. De bizony hiábba titkolla az Ur maga rossz szokását.

Paz. Micsoda szokást?

Mi. Hogy éjjel tanul, olvas, mikor nyugodni köllene: Már tudja az Szűkmarkosy Uram: Mert az egész élete rendét el beszéllettük.

Paz. De az való, hogy éjjel, nappal tanulok.

Szűk. Ugy hát nem csudálkozom betegeskedéseden!

Paz. Csudálk. Én most nem betegeskedem, nem is emlékezem, mikor betegeskedtem volna.

Laj. Micsoda? hát az éjjeli olvasás, tanulás nem háborgatta az Ur egészségét? hánszor hallottam csak én is, hogy panaszkodott az Úr.

Mi. Mi a menkü? miért tagadja azt az Ur? eltagadhatta azt, hogy a hoszas gyertyázás — — — *jelt ad neki.*

Paz. Az ugyan igaz, hogy — — — valami csekély változásokat egészségemben éreztem — — — Mert egyszer igen neki bolondultam volt az olvasásnak — — De nem mertem Bátyám Uramnak megmondani, ne talám meg neheszteljen.

Mi. Ugy! valla meg az Ur az igazat: Szegény ember vagyok, de az egész Lengyel országot nekem adnák sem hazudnék. a *Szűkmarkosihoz*. Ha tovább is így fog cselekedni, testét lelkét elveszti a tanulásban.

Szűk. harag. Akarom, hogy az mód nélkül való tanulásban alább hadjon.

Paz. O édes Bátyám Uram? de mikor a tudományok gyönyörködtető édesége egészen el fogta szívemet.

Szűk. Én azt tapasztaltam, édes eöcsém! hogy a Doctorok, a bölcs emberek is néha valóságos bolondok. Lehet, lehet ollkor könyvet is olvasni: de azt rosszul cselekszed, hogy a természetet erőlteted. Inkább azon iparkodjál, hogy a jószágodat, pinzedet szaporítsd: Keveset egyél, jól aludj, és mikor megunod magadat a pinzedet olvasd.

Paz. Nekem minden gyönyörűségem abban vagyon.

Szűk. Mennél inkább szereti az ember a pénzt, annál kevesebbet vétkezik: Mert a pénznek az ő kívánsága úgy el fogja az ember szívét, hogy más rossz vágyódásokat egészen elnyom bennük. Gyakorta az ember jó barátját kéri, hogy ebben vagy amabban a dologban segéllye: az hol jön, hol pedig nem jön segécségünkre, de a pénz az mindenkor hív és készen vagyon. Akinek pénze vagyon, az minden kívánságát betöltheti.

Én mindent megszerezhetnék, valamit látok, és avval meg elég-szem. Ha valami szép várat vagy castélt látok, mindjárt azt mondom magamban: Te sokkal szebb várat építhetnél magadnak, ha akarod. Ha valami szép hintókat, lovakat, vagy szép ruházatokat látok; azt gondolom: Te akar mikor is megszerezhetnéd ezeket, ha akarnád. Egy szóval valamit a világ szépnek, jónak, drágának böcsülletesnek tart, az mind az én pinzes ládamban meg vagyon, és az mindenkor kezem alatt és szemem előtt forog. És illy formán a fősvénység, melyet némelyek halálos bűnnek tartanak kút feje, és bővséges forrása minden örömnök és szívbeli nyugalomnak.

Paz. O melly bölcsen beszél Uram Bátyám! én is azon igyekezem, hogy pinzt gyűjthessek, és az által szívem nyugodalmát elnyerhessem.

Mi. Én ebben bizonyosságot teszek: Gyönyörűség azt csak látni is, hogy gazdálkodik az én Uram.

Paz. Az előtt meg vallom, hogy nem tudtam meg böcsülni a pénzt, de már mostanában minden öröömöm a pénz olvasásában vagyon.

Laj. És annak kiadásában — — de amint egy okos emberhez illik.

Szűk. Ugy is köll.

Paz. Én a jószágomat most igen megszorítottam.

Szűk. De ruhát igen drága materiából csináltattál.

Paz. O még én ezt a ruhát sokáig el hordozom.

Szűk. Ugy is köll: ha el kopik meg köll fordítatni: még ezt ött hat esztendeig is el lehet viselni.

Paz. rever. Ugy is cselekszem.

Szűk. A Pompa.

Paz. Azt meg éppen meg utáltam.

Szűk. Sok embert meg koldusított.

Paz. De az való.

Szűk. Lám én ezt a ruhát már tíz esztendőktől fogvást viselem, és reménlem, hogy még tíz esztendeig el szolgál.

Mi. aversus. Ha vasból volna!

Szűk. Mit beszélsz?

Mi. Azt akartam mondani, hogy az Uram még igen pompásan ruházza magát: de reménlem, hogy ennek utána ebben is alább hágy.

Laj. Jobb is a pénz gyűjtés, mind a pompás ruha.

Szűk. Jól mondád! A köznép, mikor az uczán megyek, ujjával mutat reám, ni, azt mondja, a fősvény, telhetetlen ember. De én haza jövőn, és a kincseimet, pinzemet meg tekéntvén mindjárt megvigasztalodom, minden rövidségekről el felejtkezem. Az én pénzem soha sem fogy, hanem inkább napról napra szaporodik.

Laj. De azt hidje el az Ur, hogy Pazarlay Uram pénze is annyira megy ma holnap, hogy mód sem lesz benne, hogy megszámlálhassa.

Szűk. No mind hogy látom jobbulásodat, ne ezt néked ajándékozzom, ebben az erszényben száz forint vagyon.

Paz. Nékem?

Szűk. Igen is: kölcsd el de okossan!

Paz. Köszönöm alázatosan Bátyám Uramnak hozzám való jó akarattját.

Mi. Vegye el, vegye el az Ur!

Paz. a Mihálhoz. Ne vedd el, tarcsd magadnak.

Mih. Alázatosan köszönöm.

Szűk. Hát ugy ennek az hitvány embernek adod a pinzedet?

Mih. Igen is, hogy azt az Ur parancsolattya szerint elköltsem. Mer minthogy nékem az Uramnál leg jobb hitelem vagyon, mindent nékem köll vennem és füzetnem.

Szűk. De nem csalod e meg őtet? vigyáz hogy ezt a pinzt hijába valóra el ne vesztegesd!

Mih. O Uram ezen a pinzen egy hólnapig az egész házat eltartom.

Szűk. a Paz. megöleli. O édes Lölköm öcsém, meg vallom, hogy telljes örömöm vagyon meg jobbulásodban.

KOVÁCS DEZSŐ.

ADATTÁR.

EGYLEVELES NYOMTATVÁNY

Gróf Toldi Borbálának 1774. augusztus 26-án történt haláláról.

A levelet szegélyező széles körzetben, fölül *castrum doloris* áll, mely felett jobbról tömjénező, balról tartóban égő gyertya közt a Toldi család címere, a címer felett szárnyakon lebegő szív, melyen cserépből vagy pohárból szétágazó virág. Mindezt a Castrum aljában végződő hosszas kör övezi. Ennek tetején a levelet szegélyező körzetet megszakítva, legfelül nyolcz ágból sugárzó csillag. A hosszas kör jobb oldalán ez olvasható: *Jöjj Ég-felé Langal lobogó tiszta Szív, Ez Hajnal Csillag-hoz im' Jesusod most hív.* Bal oldalán ez: *Nagy 's Kisded egyaránt jut Halál Horgára Mint Kisded Virág-Szál gróf Tóldi Borbára.* A hosszas körhöz simúlva jobbról pálma ágat s koszorút tartó angyal s alatta angyalfej; balról a Halál kaszával s felette angyalfej. Ezekről távolabb, a körzet szegletei felé két trombitás angyal lebeg. A jobboldali jobbában lebegő szalagon: *Trombitálnak mégyek;* a baloldali baljában lebegő szalagon: *Hogy Jutalmat végyek.* A castrum mögül jobbról is, balról is virágdísz hajlik ki. Ennek magassága iránt kezdve a három első sor a castrum által meg van szakítva. Azontúl a cím a levél szélességében következik. A próza két, a versek négy kolumnában vannak nyomva:

KEDVESEN
DE A NYÁRI MELEGNEK HÉVSÉGE-
HIRTELEN EL-

ILLATOZOTT
MIATT KIS ASZSZONY HOLNAPJÁBAN
HERVADOTT

EGYETLEN EGY VIRÁGOTSKA
NÉHAI MÉLT: GROFF NAGY SZALONTAI
TOLDI BORBÁRA

SOK SZÉP VIRTUSAIÉRT MINDENEKTŐL KEDVELTETETT
KIS ASZSZONY.

Melly Virág-Szálatska nem tsak igen régtől-fogva jelesen virágzó Méltóságos Uri Familiákból, mint meg-annyi virágos Kertekben lévő Gyökerekből nőtt és származott vala-ki, hanem a jó-féle és hasznos Virágoknak tulajdonságok szerint, tsak rövid ideig tartó épségében, minden-féle Virtusokkal nem külömben illatóz és ékeskedik- vala, mint a Virágok mind drágalátos szagaikkal, mind pedig külömb-külob-féle tudálatossan festet színekkel az Embereket és egyéb élő Állatokat gyöngyörködtetni szokták. A' mi azért ennek az el-száradott Virág Szálatskának, Groff TOLDI BORBÁRA Kis: Aszszonynak régi Gyökerét és Tövét illeti; a már 1290. tájban. III. András Király idejében (a' ki a' férfiai Ágra nézve, leg-utolsó Király vala a' régi Magyar Schithiai Gyökérből származott Királyok között) a' szomszéd Magyar Országban, mint vallamely nagy virágos Kertben, szépen virágozik vala. Mert az említett András, és az utánn az 1300nak elein uralkodott Venczeslaus Otho, és Robert Károly Magyar Királyok alatt, virágzott már Nemes Bihar Vármegyében TOLDI LÖRINTZ Ur, Nagy-Falu: Told- és más helységeknek-is Ura, a' ki maga ugyan a' Halál által ki-váगतott, de ugy hogy a' maga Tövein szépen virágzó két Fijakot hagyna. Ugymint TOLDI GYÖRGYÖT, I. Lajos igen hires és hatalmas Magyar Királynak belső Tanatsását, 1345. tájban, és TOLDI MIKLOST, a' kinek vitézsége és testének tsudás erőssége ma-is emlékezetben vagon. Melly TOLDI MIKLOS Ur, a' miképpen vitézségre, ugy a' maga méltóságos Familiájának tovább-való terjesztésére-is termett-vala, születvén ő nékie II. TOLDI MIKLOS. II. TOLDI GYÖRGY és TOLDI JÁNOS Fiai; kik közül ismét Györgyött kell leg-inkább meg-jegyeznünk, ugymint a' ki által tovább ment és-nevekedet e' ditsőséges Toldi Uri Nemzetnek szaporodása. Annakokáért II. TOLDI GYÖRGYNEK Fijai voltanak TOLDI LÁSZLO és TOLDI PÁL; Lászlótól származott Unakái pedig TOLDI TAMÁS és Attya Nevét viselő II. TOLDI LÁSZLO. És ha szinte az említett Toldi Tamás Urnak Leány Ágon lévő Maradék sokáig virágoztak-is 1500nak vége feléig; mindazáltal azokat mind el-halgatván, illő leszen elménket Lászlóra függeszteni. Ugyan-is: ez a' II. TOLDI LÁSZLO Ur három Nemes fiui Magzottal volt Istentől meg-ajándékozva, kiknek neveik III. TOLDI GYÖRGY, TOLDI LUKATS, és III. TOLDI LÁSZLO. Ezek között (hogy a' két utolsót ismét félre tegyük) III. TOLDI GYÖRGY, tsak egy Fijunak TOLDI MIHÁLYnak lön Attya, de a' melly egy Fiju által, háram Unakái lettenek ő néki TOLDI FERENTZ, II. TOLDI MIHÁLY és ama nagy emlékezetű TOLDI ISTVÁN Ur, Bator Erdélyi Fejedelemnek belső Tanátsossa, a' ki sok és nagy érdemiért az említett Fejedelemtől mind Erdélyben, mind pedig Magyar Országonn ujjabb Uri Jóságokkal megajándékoztatott. Ezen TOLDI ISTVÁN Ur, maga méltóságához illő nagy Familiából vévén magának Házos Társul Lossontzi Bánfi Klára Aszszonyt. Ez ő néki szülé IV. TOLDI GYÖRGY nevezetű kedves Fiját, a' kinek szerentsés házasága ismét három nemes Tsemetékkal virágozék, mellyek valának III. TOLDI MIKLOS, II. TOLDI ISTVÁN és V. TOLDI GYÖRGY, és így mivel a' két első maradék nélkül tsak hamar oda lön, egyedül V. TOLDI GYÖRGY Urra szálla e' Méltóságos Uri Nemzetnek mind e' mi mostani időnkig el-nyuló terjesztése. Választván ugyan-is magának Feleségül a' közelebb említett V. TOLDI

GYÖRGY Ur, Lossontzi Bánfi Drusiána Aszszonyt, néhai Méltóságos Lossontzi Bánfi Sigmund Tanats Urnak, és Nemes Fejér-Vármegye Fő-Ispányának Leányát, ezen boldog házassági élet, hat Uri Magzatokkal gyümölcstözővé téteték Istentől, kiknek jollehet hármá, MIKLOS, LÁSZLO és FERENTZ, még virág korokban el-hullattak is; de a más három, III TOLDI ISTVÁN, III. TOLDI MIHÁLY és VI. TOLDI GYÖRGY, Méltóságos Uri Nemzeteket három-felé szakasztván mind e' mai napig le-botsátták. Mert ugyan-is a' mi ezek közzül az első, III. TOLDI ISTVÁN Urat illeti a' Méltóságos Torotzkai Házbol választván magának, életét meg ujjitto 's örvendeztető kedves Párt hagyta maga Méltóságos Nevének emlékezetére IV. TOLDI LÁSZLO Urat. A' kinek is maga Virágzó életében; lett örvendetes és igen gyönyörűséges Páros Élete által, született, még mostanis Életbeu lévő, és sok szép Virtussokkal ékeskedő V. TOLDI LÁSZLO. Urfi és három már a' páros Eletben ékesen virágzó Leányok. A' második pedig ugymint III. TOLDI MIHÁLY Ur a' maga Életének leggyönyörűségesebben virágzó idejében találván magának tettő 's Házának is mind a' gondos szorgalmatosság, mind az igaz hiveség által Ékességére lévő kedves Párját a' Tekintetes Szalántzi Házban, megörvendezteté Isten Házassági Életét: VII. TOLDI GYÖRGY URRAL és TOLDI DRUSIANNA Aszszonyal. Ezen VII. TOLDI GYÖRGY Urto! hogy a' Mélt: Toldi Ágtól ne távozzunk, ismét születettett Mélt: TOLDI JOSEF Ur, a' kinek is szomorú esete után jollehet maradtanak két jo reménségű fiai. Méltóságos, nagy Szalontai IV. TOLDI MIKLOS és VIII. TOLDI GYÖRGY Urak, de a' Méltóságos VIII. TOLDI GYÖRGY még virágszál korában fel-váltván a' halandóságot halhatatlansággal, a' nagyobbik ugymint IV. TOLDI MIKLOS Ur, mind a' mai napig szépen virágzó Élettel ékeskedik. Utollyára osztán a' mi nézi a' harmadikot, ugymint az elébb említett VI. TOLDI GYÖRGY Urat, ennek elete kedves Párjától Néhai Méltóságos Nalátzi Klára Ur Aszszonytól született volt a' Néhai Méltóságos Nagy Szalontai TOLDI ÁDÁM Ur, a' kinek szelid és alázatos maga viselése és ártatlan élete még ma-is emlékeztetben és tsak nem szemünk előtt forog. Meg-is jutalmaztatott-vala Istentől ennek a' Keresztyén Uri Férjfiának példás jamborsága, hasonló hires Társal Méltóságos Romai Sz. Biradalombéli született Groff SZÉKI TELEKI KRISTINA Aszszony ő Nagyságával, ama már most majd 25. Esztendőktől fogva Özvegységet viselő, Kristusra mutató, Nevének valósággal megfelelő Magyar Izraelbeli nagy Anyával; a' ki által meg-is virágozott-vala az ő Méltóságos kegyes Uri Háza három ékes Plántákkal, Méltóságos Groff II. TOLDI ÁDÁMMAL, Groff TOLDI SIGMONDAL, és Groff TOLDI BORBÁRA Ur Aszszonyal, és ezektől nevedekett jeles Unakkal. Mert Néhai Méltóságos Groff Nagy Szalontai II. TOLDI ÁDÁM Urnak Méltóságos Groff Tantsi Földvári Sára Aszszonytól levének most-is életben lévő Leányai, Méltóságos Groff Töldi Mária, Méltóságos Horvát Daniel Urnak Felesége és Méltóságos Groff Töldi Sára Aszszony, Méltóságos Romai Sz. Biradalombéli Groff Széki Teleki Lajos Ur élete Párja. Néhai Méltóságos Groff Töldi Borbára Aszszony pedig, Méltóságos Groff Betléni Betlen János Ur ő Nagyságától mint kedves Férjétől Anyja volt Méltóságos Groff Betleni Betlen Ádám, Kapitány Urfi ő Nagyságának és ennek

Leány Ágonn lévő Testvéreinek, ugymint először Méltóságos Groff Betleni Betlen Kristina Aszszonynak, Méltóságos Groff Malomvízi Kendeffi Elek Ur, a' Tsászári és Királyi Felség Erdélyi Méltóságos Gubernumbéli, nagy tudományu és böltességű Belső Tanátsossa kedves Házas Társának, és másodsor Méltóságos Groff Betleni Betlen 'Súsánnának, kit hasonlóképpen a' Méltóságos Bartsai Lajos Ur nem régiben Felesegül véve magának. Következik immár Testvérei közzül életben tsak egyedül maradt Mélt: Groff Nagy Szalontai TOLDI 'SIGMOND Ur ő Nagysága, ki-is minek-utánna a Sz. Házasságra adván elméjét, magának Párul vette volna a' Néhai Mélt: Groff Betleni Betlen Ferentz Urnak Groff Dániel Kristina Aszszonytól született Leányát N. Mélt: Groff Betleni Betlen Thérésiat, ettől mint édes Annyától származott és nevekedett-vala, ezen egyetlen egy Virág-szálotska, a' Néhai Mélt: Groff TOLDI BORBÁRA Kis-Aszszonyka, a' ki jollehet egyedül hagyatott-vala már Méltóságos édes Attya és Nagy Aszszony Anyja vigasztalására, mindazonáltal azoknak Uri Házokat, ideje felett-való rendes, szép maga-viselésével, tsudára méltó eszes, okos és nyájos beszélgetéseivel mint drágalátos Illatokkal egészen bé-töltötte-vala. Ugyan-is, vallyon kitsoda szemlélheti és halgathatta-vala álmélkodás-nélkül e' kilentz esztendő Kis-Aszszonykában, a' Sz. Írásbeli Historiáknak tudását, azoknak olly készséggel, és minden akadózás vagy tétovázás nélkül-való elé-beszéllését? Már pedig a' Kátékésisben befoglaltatott Keresztényi Hitnek és Vallásnak Fundamentumát, elméjében úgy bé-nyomta vala hogy akár mely Nagynak idvességére, az ő Sz. Tudományban-való épülete elégséges lehetne. Söt oh vajha sok meg-elemedet Keresztyének a' Mennyei Böltességnek Titkaiban, ilyen járatosok volnának! Egy szóval ugy látszik, hogy az Isteni bölt és hatalmas Kéz, e' választott Gyermekek, illy előre azért ruházta-vala-fel ezen drága Mennyei ajándékokkal, hogy annál hamarabb ő magához vehesse, ne-hogy e' Világi hijábanvalóságok-által ez ő drága Virtussai meg-elegyednének, miként a Virágok le-szaggattatván az Emberektől és más külömb külömb Füvekkel egyben köttetvén, az ő tulajdon illatozásokat gyakorta el-vesztik, vagy leg-alább azokban változást szenvednek. De mint-hogy a' Virágok három-félék, vagy ollyak, a' mellyek jó száguaq ugyan, de minden szín nélkül-valók, vagy ollyanak ellenben, a' mellyek külömböző Szinekkal festettek ugyan, de semmi jó illatot nem botsátnak, tsak a' külső tzifrasággal vagynak, vagy pedig utollyára ollyanak, a' mellyekben a' jó Szag, a' külső szép szinekkal egyben vagyon köttetve, a' minéműek leg-drágábbak és kedvesebbek, ugymint a' mellyek több érzékenységeket gyönyörködtetnek egyszersmind, ezen utolsó rendű Virágok közzé lehet méltán számlálnunk ezt a kedves Liliom Szálat, Gróff TOLDI BORBÁRA Kis-Aszszonykát a' kinek drága illatozása szent tudományára és jámbor erköltsére-nézve, mind az Egekig fel-hatott-vala, de a' mellet meg-voltak ő benne a' külső szép szinek-is, a' mellyekre lehet vinnünk, először, az ő Déak Nyelvben és Tudományokban-való elő menetelét, mely is mennél ritkébb dolog, annál nagyobb külső ékességére szolgál vala ő néki másodsor az ő testének és ábrázattyának szép és kellemetes Formáját, a' melly éppen ollyan a Szineken, mint a' Virá-

gokban a' külső szép Színek és természeti tzifraságok, ugymint a' mellyek jó Illat nélkül ha szintén keveset érnek-is, de ha azzal egygyütt talál-tatnak, miképpen e' Groff Kis-Aszszonykában, valóságos ékességé válnak. Utolsó, de a' melly már elég szomoru hasonlatosság, a' jo-féle Virágok és ez idvezült Groff TOLDI BORBÁRA KIS-ASZSZONYKA között, ez; hogy ő mint közönségesen a' leg-drágább és szebb Virágoknak-is Sorsok, hogy a Nyárban uralkodo Napnak hévsége miatt el-lankadván egészen oda-légyenek, nem különben ezen folyó 1774-dik Esztendőben Augusztus, vagy Kis-Aszszony Holnapjában a' Hideg-Lelésnek hévsége miatt fonnyadni kezdvén, az említett Hólnapnak 26-dik Napján Reggel, le-esék és egés-szen el-enyészék, rövid és kedves életének Kilentz Esztendei, 's mint egy három Holnap-Korában, és így Mélt: Groff édes Attyának és Istenfélő Nagy-Aszszony Annyának egymásra todult Keserűségét éppen meg-tetézé. Illy nagy Szomoruságánn ezen Mélt: Groff Urnak mint jo Pátronussának, és Mélt: Groff Nagy-Aszszonynak mint régi jól tévő és kegyelmes Pátrona Aszszonyának, méltánn meg-indulván a' Maros-Vásár-hellyi Nemes Kollégiumban tanuló egész Iffiúság-is e' szomoru Esetenn lett Bánattyát siralmas Versekben foglalván ez Emlékezetül készítettett Táblára alázatosan fel-írja.

Tavaszi Virágnak illatos szépsége,
Mindeneknek tetző kellemetessége,
Hirtelen el-hervad ki-nyílt ékessége,
Mihellyen a' Napnak meg-süti hévsége.

Tavasz az Embernek gyermeki élete,
Illatozásának ekkor van kezdete,
Kivált ha beszéde 's maga viselete,
Okossággal nyílt-ki 's nyájos természet.

De itt sem bizhatik senki Tavaszához,
Akkor nyílni kezdett virág-szál-korához,
Mert itt is léphetik szinte határához,
El-hull mint Virág, Szél ha fuvall Szárához.

Példa e dologra Grof *Toldi Borbára*,
Ki nem rég nyílt vala Élte Tavasszára,
De nem virágozék ő igen sokára,
Mert tsak hamar juta a Halál torkára.

Nézd-meg! itt a Tavasz Gyermek a' Kis-Aszszony,
O-is a Virág-szál, mert van illatoson,
Okos, ékes, kedves, beszél is nyájoson,
A' Tudományban-is épül ez hosznoson.

Szent Históriákat könyv nélkül-tud sokat,
Olvassa, tanullya örömmel azokat,
A' Sz. Bibliából Idvesség Titkokat,
Visgál, tanul mind több és nagyobb dolgokat.

Majd kezd Deák Nyelvhez 's e' sints unalmára,
Tanullya a szókot, várjálly magára,
Casus, Tempusokra szabja Régulára,
Résolval, disputál van ujulására.

A' Deák Verseket felesen számlállya
Azokat szép rendel, jó moddal scándállya ;
Minden szó mit tégyen, majd ki-is talállya,
Valaki azt halja bámulva tsudállya.

Ekképpen örvendnek Szüléi ő benne,
Kivánnnyák e' Virág, vajha nagygyá lenne,
Hogy több-több örömet 's illatozást tenne ;
Mert jó reménséget illyről ki ne venne :

De imé melly hamar juta hervadságra,
Tsak gyenge, de lépik még-is árvaságra,
Meg-hal. Aszszony Anyja jut szomorúságra,
Sir, s minn gondolkodik : a' méltó tsudára,

Itt hervadni kezdvn nem is sokáig él,
Azt kezdi mondani : Imé a' Hideg lél,
A' Doctor 's Orvosság jő, mégyen, jár és kél,
Mert el-hullásától Ur Attya retteg s fél.

És mivel azt tudta : Főbb, orvos az Isten,
Könyörgéseinek ezért száma nintsen.
Búsong, eped szive ilyen drága Kintsen,
Nintsen bus Szivére ki örömet hintsen.

De az Halál ellen ez is nem használá,
Sőt kilentz Esztendőt a' mikor számlála,
Testétől a' Lelke Virradkor el-vála,
Kegyes Jéussának Jobbja-Felől álla.

Oh szörnyü nagy Eset ! e' nagy Méltoságon,
Groff *Toldi Sigmondon*, ki egygy azon Agon,
Egygye vala ez-is 's már nints e' világon,
Meg-eshetik Szived illy szomorúságon.

Mert Hetven-háromban a' mikor irnának,
Tsak az első Napján Kis-Aszszony Havának,
Halála esék Grof *Dániel Kristinának*,
Mint ezen Méltóság kedves Napjának.

Ezt mikor temetné Élte kedves Párja,
Gróff *Beihlen Trésia* Ezt betegség járja,
Hetven-négyre virrad 's az Halál el-zárja,
Igy todul e' Groffra keserűség Árja.

Már szemei néznek csak *Borbárájára*
Ki egyedül vagyon vigasztalására,
De majd mikor kerül Kis-Aszszony Havára,
Ez-is hirtelen jut a Halál horgára.

És így Árvaságban tsak nyoltz Holnap mula,
A' mikor hervadás naponként ujjula,
A' Halál mérgétől végre el-sárgula,
Mint Tavaszí Virág egészszen el-hulla.

Mellyel a' Bánathoz Bánatot idézett,
És két nagy Bánatot Bánattal tetézett
El-fogyott szántában ki e' Groffra nézett,
Mert nem látott soha illy keserűséget.

Illy szomorú Idő vala ez hirtelen,
Eszendő három Gyászt szerze reméltelen,
Vő, Pár, Édes-Atya kesereg szertelen,
Találd mindhármát még-is egy Személyben.

Nézz még egy kesergő kegyes Nagy-Anyára,
TELEKI KRISTINA ez: Szívét Bu járja,
Tsak-nem el-borította könyv-hullások árja,
Keserőség szinte Koporsóba zárja.

Mert már régtől-fogva az volt gondolattya,
Hogy ő temettesék 's mind úgy igazgattya,
De ő temet, mellyért Szívét Bu szaggattya,
Menyét 's Unokáját zokogva sirattya.

Sokat temetett már nagy keserőséggel,
Da most vagyon Szive nagyobb epetséggel,
Menye 's Unokája volt melly kedvességgel,
Temetvén temeti olly kedvetlenséggel.

Sok 's nagy nyavalyája magán erőt vészen,
De ez meg-hatotta bus Szívét egészszen,
Busul, gondolkodik, gyakor sirást térszen,
Minthogy erőtelen tsak nem holtá lészen.

Illyen nagy siralmat 's bánatot okozott,
Groff *Toldi Borbára* ki porrá változott,
Teste nyugalmára Sir halmat halmazott,
De lelkét bé-fogta az Egi Boltozat.

*Kováts Pál a' Melli Udvarnak
Lelki-Pásztor a' kis-Aszszony Tanítója.*

Kedvesen mosolygó szép Tulipantokhoz,
Hirtelen váltzó Tavaszi Napokhoz,
Szépen illatozó kerti Virágokhoz,
Fél Orát sem tartó kis bubarékokhoz.

Hosonlo ez Élet mind mosolygásával,
Mind igen kedvetlen sok változásával,
Mind keveset tartó illatozásával,
Mind hamar enyésző mulandóságával.

Groff *Toldi Borbára* im ennek Példája,
Kit immár bé-zára Koporsója fája,
Nem rég kezdett-vala rogyogni Fáklyája,
Még-is már le-jára Élete orája.

Tsak kilentz Esztendőt s három Honapokat,
Még talán egy-néhány toldalék Napokat,
Tölte e' Világban, de fájdalmasokat,
Kostolván Párkáknak mostohaságokat.

Attyának az Isten ezt tsak meg-mutatta,
Sokká szeme előtt nem virágoztatta,
Virágos kertében tsak most plantaltatta
'S már (oh váratlanság) Halál le-aratta.

Oh szomoru Példa, oh kegyetlen Halál!
Fene tigriseknél sokkal fenébb valál,
A' hól sok van prédát miért nem találál,
Ez egyetlen Egynek békét mért nem hagyál.

Hiszem még az ize szádban Nagy-Annyának,
El-nem rothatt Teste még Edes-Annyának,
Mért nem kedvezél hát bár-tsak Leányának,
Vigasztalására szomoru Attyának.

Fel-tett szándékodra hiszem így sem értél,
Ámbár erőd felet itt kegyetlenkedtél,
Mert e' kis Angyalka, kit ide temettél,
Szép Virtussaira nézve örökké él,

Lelkét által adta kegyes Jéussának,
És már lakossa lett Isten Országának,
Részesse Meny-Ország vig boldogságának,
Várván Napját Teste Fel-támadásának.

Tsihi János Koll. Seniora.

Mikoron Silénust Midás meg kérlette
És e' nehéz kérdést eleibe tette,
Mi jobb az Embernek mindennek felette?
Nem sokára ilyen feletét vette:

Leg-jobb az Embernek, úgy mond, nem születni,
Vagy minél hamarább a Sirbe tétetni,
Azt a' Ditsősséget mert így el-érhetni,
A' mellyben boldogul örökké élhetni.

Igaz-is úgy vagyon e' Földről el-menni,
E' testi Sár-házat, mint málhát le-tenni,
A' fényes Ég-felé utozását venni
Leg-jobb az Embernek a' Kristussal lenni.

Örvendek én azért Groff *Toldi Borbára*,
Mert hamar el-jöve életem Határa,
A' kegyetlen Halál kevés időt vára,
E' földi hajlékból hirtelen ki-zára.

Ki-zára, 's jól esék, mert kis Angyalává,
Levék Jéusomnak szelid Galambjává,
Mennyekben udvarló hiv Szolgálójává
Boldog! ki mint . . . lett Kristus Mátkájává.

Pápai István Koll. Adsessora.

Az Ég Mátkájának 's Isten Aszszonyának,
Saturnus Annyának a' Nagyobb Vestának,
Talám Templomának benn tüzet tartának,
Kit köszönt Numának Roma Királyának.

Mellynek őrzésére, 's gerjesztgetésére,
Vesta öröme 's engesztelésére,
'S a' szent Palladium rejtegetésére,
Szüzeket neveltek szent tiszteletére.

Kik bizonyos számmal előbb Királyoktól,
Az után pediglen a' Nagyobb Papoktól,
E' Sz. Hivatalra nem menvén magoktól,
Néha erővel-is vitettek Attyoktól.

Tsak hogy nagy vigyázás volt abban ezekre,
Nemes és nagy Nemből vett eredetekre
Minden hiba nélkül lévő ép testekre
Vérségre, időre, és több egyebekre.

Mert hat 's tiz Esztendőök között kellett lenni,
A' kit e' Seregbe bé'-lehetett venni
'S Vesta titkainak részesévé tenni,
Többre ez Időnek nem szabad volt menni.

Szabad-é Mesében-valot keresgélni
Ha szabad, ezeket lehet itt szemlélni,
Tsak Nevét azoknak, kik meg szüntek élni,
Szükség változtatni, 's illő meg-tserélni.

Mert *Belhlen Trésiat* az Ég el-jegyzette,
Aranyos Templomát Sionon helyihette,
Leg-szentségesb Tüzét abban gerjesztette
S *Grof Toldi Borbárát* özöjévé tette.

Nem tsuda: mert ebben mind fel-találtatott
E' Sz. Hivatalban a' mi kívántatott,
Ugy-hogy hibát benne Momus sem kaphatott
Jollehet tsak kilentz Nyarat számlálhatott.

Test, Elme, és Erkölcs vólt ebben igen ép,
Nem lehetett ennel szebb az Angyali kép,
Nem hiszem Héléna hogy lett volna illy szép,
Noha tekinteti volt Szívet fogó lép.

Romai Törvénnyel tsak ez ellenkezők,
Hogy Attya hijába sira, 's esedezék,
Egygyetlén Egygyét-is mert tsak el-jegyezék,
Mennyei Végzéssel, de ez így egygyezék.

Nagy Joseph Koll. Adssessor.

Égnek forgásait böltsen kik el-nézik
'S annak böltozattyát szemekkel intézik
Mellyen a' Nap és Hóid járásokat tészik
Vénus Tsillagáról eszekbe rég veszik.

Hogy ha most Nap előtt rogyog járásában
Majd közelit 's lészen annak aránnában
Melly egyezés miatt el-fogy virágában
Szem előtt el-tünik akkor mozgásában.

Azután Fébustol uttyát távoztattya,
Hesperussá magát által változtattya
Fosforusnak fényét most nem villagtattya
Est-Hajnal Tsillag-is mellyel azt mutattya.

Groff TOLDI SIGMOND-is kedves Leányának,
Kit Kereszt-Nevéről hívtak *Borbárának*,
Tartya vala méltán éltét Magzattyának,
Házát közelítő Hajnal-Tsillagának.

De szemei elől hamar el-véteték,
Mennyei Udvartól mert így végezteték,
Szentek Hajlékában Lelke bé-viteték,
'S ama leg-főbb Nappal ott egygyesítették,

Testét pedig Földnek noha most engedte,
Mellyből Eredetét minden Ember vette,
Ez által a' Bűnnek 'Soldját le-fizette,
Hogy Porrá ne légyen el-nem kerülhet.

De ama nagy Napon az Urnak szavára,
Ki jó az Életnek fel-Támadására,
Lelkével vitetik Istennek Jobbjára,
'A fényes Egekben léssen erős Vára.

Holott mint Hesperus örökké követi,
Az Igazság Napját vigan kísérgeti,
Élet Forrására melly őtet vezeti,
'S Élet-Kenyérével bőven legelteti.

Kelemen Pál Koll. Adressora.

Midőn e' nagy Mindent elmém-mel vizsgálom,
Mellynek Határait soholt nem találom,
Sem számmal sokságát egybe nem summállom,
Vertumnusi Sorsát bámulva tsudállom.

Ha nézem az Eget, sok Testeket látok,
Némellyek tüzesek, homályasok mások,
Mellyeknek ma vagyon fényes rogyogások,
Holnap leszsz a' széles Tengerbe szállások.

E' Kerék Abrantsrol hogy ha alá szálllok,
És a' forgó Földnek egy Pontyára állok,
Ha ki-nyílt szemekkel mindent meg-visgalok,
A' miket tsudálljak eleget találok.

Imé most szemlélek vidám Kikeletet,
Melly a' zöld Plántáknak hozot ujj Életet,
A' Viz, melly a' Téltől jéggel bé-öntetett,
Széllyel álván megint folyová tétetett.

Tenger habjaitol most egygyik veretik,
Másnak jó Szelektől Sajkája vitetik,
Boldognak 's élőnek ki ma neveztetik,
Káron Hajojára holnap vezettetik.

Jobb hát ez Életből más Életre menni,
Életnek Urától ujj Életet venni,
Mannát nagy örömmel Jésusunknál enni,
Mint itt e' Sár-Házban félelemben lenni.

Toldi Borbára is ezt jobbnak tartotta,
Hogy mulandó Eltét Isten változtotta,
Romlandóság alól fel-szabadította,
S' Mennyben ujj Élettel meg-vidámitotta.

Délsei Pál Koll. Adressora.

ERőm el-szakada jaj! Tagaim fáznak,
Mélységes Bánatnak gyötrelmei ráznak,
Szemeim a' Könyvnek Özönében áznak,
Jaj Gyönyörűsége oda van ez Háznak!

Mint a' kít hirtelen el-hagyott a' Lélek,
Vagy kít az Égi-Tűz ütött, úgy itélek,
Mert olyan változást Házamban szemlélek,
Mellytől mint a' részeg tántorgok, nem élek.

El-esék Koronám Fejem Ditsősége,
El-hulla Virágom kertem Ekessége,
Egygyik Életnek kedves Felesége,
A' másik Leányom Napom Fényessége.

Mint bús Gerlitzének, Szívem el-fáradott,
Mert az egygyik Ár-Viz, még el-nem száradott,
El-borításomra megint más áradott,
Melly miatt két vidám Ortzám meg-hervadott.

Ugy maradtam mint a' Pusztán hagyott talló,
Mellyet Nyár-középbén el-metszett a' Salló,
Nints *Toldi Borbára*, nyelve már nem szálló
Nem lát és nem érez, két füle sem halló.

Száz nyoltzor az Égen mig az Hóld változott,
Mig fejünkről a' Nap kilentzer távozott,
Viszsza jövésével Nyárt meg annyit hozott,
E' Világban köztünk tsak addig lakozott.

Azután Szívemnek ujjabb keservére,
Akada Halálnak meg-fogó lépére,
Melly miatt el-ére Éltének végére,
De Jéus Lelkének lön Mennyei Bére.

Musnai Josef Koll. Adressora.

Mint vizi Buborék változandósága
Olyan ez Életnek minden Boldogsága
El-mulo Szellőhöz hasonló Vigsága,
Romlando Jég hátán épült Urassága.

Mellynek ha ma fénylik tündöklő sugára,
Urmös Örömének leszz hónap határa,
Ha most vig Szellő fú Élte sajkájára.
Majd akad az Halál kegyetlen horgára.

Szegénynek, Gazdagnak, Koldusnak, Nemesnek,
Egy sorsa vagyon itt, Rutnak és Ékesnek,
Maradando szállást hijában keresnek,
Ifjak és Oregek a' Sirbe le-esnek.

Groff *Toldi Borbára* lett ennek Példája,
A' kinek tündöklött Élete Fáklyája,
Nem sokkal ez előtt, de már Palotája
Lett Tetemeinek a' Koporso szája.

Egyedül maradt vólt vigasztalására,
Bánatos Attyának vidámitására
Familiájának fenn-maradására,
De véletlen juta Elte határára.

Lehet mindazáltal öröme Lelkének
Mivelhogy szemléli színét Istenének
Menyország az helye már Ditsösségének
A' hol nem leszsz vége soha Örömének.

Imre György Koll. Assessor.

Tündér szinnel fénylik Világnak szépsége,
El-mulik véletlen minden ékessége,
Változik e' Földnek egész kerekése,
Hirtelen el-hervad fényes ditsössége.

Itten ha ma vagyon pompás multságunk
Holnap változhatik minden Boldogságunk,
Ha most vagyon nekünk kedves vigasságunk
Holnap Föld gyomrában lehet rothadásunk.

Groff *Toldi Borbára* eztet így próbálta
Kinek Halál mérge Éltét le-kaszálta
Mellyért Attya Szívét nagy Bu, Bánat szálta,
Isten országában helyét de találta.

Szabo György Koll. Assessora.

Viselt a' Régiség egy Gyűrűt kezében
Mellynek ez öt dolog vólt metzve kövében,
Pillangó, Mák, Kerék, Veder környékében,
'S egy Ember-Kaponya éppen közepében.

Az elmés Régiség itt mit akart légyen
'S a rajzolt öt Dolog mire mutat 's mégyen,
Mint hogy ránk tartozik visgálni nem szégyen
Hald-meg azért rendel meg-mondom mit tégyen.

Az Ember-Fő, melly itt a közép helyt vette,
A' mint Apuléus ezt régen értette,
'S Aristoteles-is néki meg-engedte,
A' szegény halando Embert jelentette.

Pillango (mell vévén reggel eredetet,
Estve Eletének mint mondják véget vet),
Hogy az Ember-Főnek felibe metzetett
Ezzel hamar-muló Éltünk jelentetett.

E' Főnek továbbá jobbjá-felől álni
Látunk egy Mák-Szálat Mák virággá válni,
Mellynek ha értelmét akarjuk visgálni,
Kevés Napjainkat kell itten számlálni.

A' Kerék, melyet e' Fő alatt forgani
Látz, meg-fog tégedet arra tanítani,
Hogy nem lehet egy helyt sokáig állani,
Hanem Koporsoba kell hamar szállani.

Végre a' Vederre vetvén szemeidet
Ismérd olly réjteknék, mely Tetemeidet
Hirtelen bé-nyeli és két Kezeidet
Meg-kötvén, hamuvá teszi Veséidet.

Tehát ez öt Dolgok Summason ki-tették,
Az Embert, és rövid Éltét le-festették
Nagy nyavalyásságát nyilván jelentették,
'S hallandóságáról bizonyossá tették.

Eztet bizonyittya Groff *Toldi Borbára*
Ki alig lépven-ki Világ Piatzára,
Kegyetlen Halálnak akada horgára
'S. rövid Eletének juta vég pontyára.

Oh gyenge Virág-Szál! ki nem sok idővel
Ez előtt, ugy mint tsak kilentz Esztendővel
'S három Hónapokkal ujrito Szellővel
Ki-nyilván fénylettél majd egész erővel.

De most a kegyetlen Halál rád talála
'S semmit nem kedvezvén mindjárt le-kaszála,
Ekként el-hervadván Élted Virág-Szála,
Lelked is Testedtől tsendesesen meg-vála.

Oh nagy Eset! oh meg sirathatatlan Kár;
Groff *Toldi Sigmond*nak pusztá a' Háza már,
Mert *Toldi Borbára* abban többé nem jár,
Mivel lako helye lett a' Mennyei Vár.

Simon János Koll. Assessora.

Oh! melly nagy fájdalom sebheti Szivemet,
Melly nagy keserűség bádgyasztja Lelkemet,
Homály borítá-bé tündöklő Egemet,
Midön el-szalasztám egyetlen Egygyemet.

Im *Toldi Borbara* féltőb Kintsem vala,
Ki sok bánatimban Engem vigasztala,
Tsak ő benne Szivem örömet talála,
De jaj! oh fájdalom! melly hamar meg-vála,

Mert mikoron élne virágszál-korában,
Kilentz Esztendőig volna folyásában,
Kegyetlen Halálnak akada horgában,
Mellyért majd meg-hasad Szivem bánattyában.

De tudom magam-is innét el kell menni,
E' földi Sár-Házat le-kell annak tenni,
A' ki Jéussával szembe akar lenni,
'S örök Idvességet Tölle akar venni.

Azért hadd nyugodjék Jéussa ölében,
Lelke, 's vigadozzék Angyalok sergében,
Teste tétetessék a' Sir fenekében,
Honnan ítéletkor fel-kéll ditsőségben.

Sebestyén Sigmond Koll. Alumnus.

Az Atyának és Meg-Holtnak együt való Beszélgetések.

ATYA.

Édes Atyád vagyok, mért akarsz el-hadni?
Mért nem kívánsz nállam tovább-is maradni?
Nem szánsz-é illy hamar töllem el-szakadni,
'S Engem-is bánattal a Sirbe ragadni.

Talám valamiben Én meg-sértettelek,
Vagy kedvetlenséggel talám illettelek,
Hát hiszem örökké téged szerettelek,
Mint szemeim fénnyt híven őriztelek.

Hiszem a' melly kedves Időt velem ültél,
Addig valahánszor előmbe kerültél,
Mind annyiszor nekem meg-ujulást szültél,
Még-is illy hirtelen töllem el-repültél.

MEG-HOLT.

Édes Attyám! Soha meg-nem hálálhatom,
Jó-tétedet hozzám fel nem számlálhatom,
Azért el-válásom tölled sajnálhatom,
De az Ostromot már tovább nem állhatom.

Mert a' nagy fájdalmak úgy el-borítottak,
Hogy minden Tagomban meg-haborítottak.
És a' Vizek éppen Lelkemig hatottak,
Végso pertzentésre engem szorítottak.

Másként meg-is untam már ezt a' Világot,
Mert nem találhattam benne Valóságot,
Erről Édes Aszszony Anyám bizonytságot,
Tett, a' kivel birunk örök Boldogságot,

Életem ág hegyen állott, mint fa-Levél,
Mellyet sebességgel el-hord az Őszi Szél,
De tudom az Halál engemet el-nem nyél,
Mert minden bizzonnyal az én Meg-Váltom él.

Drága Völegényem magának meg-kére,
Mert azért omlott-ki a' Kereszt-Fánn Vére,
Hogy légyek én az Ő Váltásának Bére,
Menyegzőjébe már Lelkem bé-is ére.

Péterfi László Koll. Alumnus.

Az Atyának és Meg-Hólnak együtt-va Beszélgetések.

ATYA.

Meg sem gyógyulhatott vett Sebe Szivemnek,
Nem vélt Halálából hív Feleségemnek,
'S im sebesít Este egyetlen Egygyemnek,
Kit tarték világi Gyönyörűségemnek.

Kedves Emlékezet Leányom *Borbára*,
Jó hogy vágyik Szived örökös Hazára,
De mond-meg Atyádnak paranssolattyára,
Miért indulsz még most mindenek Uttyára.

MEG-HOLT.

Groff TOLDI SIGMOND Ur! kitől Éltem vettem,
Bánom hogy Szivedet újra meg-sebhettem,
Magam az Haláltól de meg-nem menthettem,
Nem kellett Kos; 's egyéb Áldozat helyettem.

A' mint kedvesebbek az ifjabb Virágok,
'S inkább le-nyesetnek a' szebb 's gyenge Ágok,
Igy nagyobb volt hozzám Párkák kívánságok,
El-metzvén Éltemet rut mostohaságok.

ATYA.

Ah kedves Leányom! mint meg-háborítál,
Hogy gyászos Házomban ismét Gyászt ujitál,
A minap egy Szívet kétfelé hasítál,
Oh Halál! most félben bánatot indítál.

Ha már a' Haláltól meg-nem menthetélek,
E' tsalárd Világban mi hasznom ha élek,
Ha Gyönyörűséget többé nem szemlélek,
Vallyon miért élek keseredett Lélek?

MEG-HOLT.

Groff Atyám! meg-vallom elég Bánat ére,
Ennél több nem jutott egy Ember Szívére,
De ezért ne unjon senki Életére,
Inkább minden dolgát bizza Istenére.

Groff Toldalagi Farkas.

Mint Kupressust ki volt Silvanus reménnye,
Egyetlen egy Kintse, s éppen Szeme Fénnye
Hálóba kerített Halál szövevényne,
Ha igaz Poéták elmés költeménnye.

Mikor bánattyában Életét fogyatá,
El esett Szarvassát mind addig siratá,
Halálnak Silvánust de még-sem hagyhatá,
Gyászos Tziprus-Fává, hanem változtatá.

És azt hátra lévő egész Életében
Nem-tsak ő viselé mindenkor kezében,
Holtak Istenének, sőt lévén kedvében
Halottas Háznak-is verék elejében.

Groff *Toldi Borbára* tsak-nem ekként jára,
Mert Halál Annyára *Belhelen Tresiára*,
Mint gyors Szarvassára lövén e' Prédára,
Öt is nem sokára fel-füzé horgára.

Az egyik Bánatnak így jö más helyében,
Régi Seb így ujjul Attyának Szívében,
Mit mivelhet tehát illy nagy Inségében,
Bunak s Szerelemnek fetrengvén tűzében.

Udvarát egészszen Gyászszal bé-borította
Halálnak Zászloját abban meg-ujjította,
Angyalát mind holtig Szívében szorította,
'S hogy Tziprus-Fává lett ezzel bizonyította.

Ifjabb Báro Szentkeresztli Sámuel.

Mint a' virrado Nap Ég boltozattyára,
Fel-kelvén el-indul a' maga uttyára,
Siet, hogy el jusson, s érkezzék pontjára
Nem szünik, sőt mégyen sebes-szél modjára.

Toldi Borbárának élete órája
(Ki vala Attyának szép Alakotskája)
Olly hamar le-folya 's hervada Rosája,
El-hunyék 's el-alvék éltenék fáklýája.

Kevéssé volt Szüzek között virágzása,
Hirtelen oda lön, nints illatozása,
Kivánt Napjainak kevés volt folyása,
Nem vala Szerentse-kerekén forgása.

Midön életének fényesebb Egére,
Lett volna kelése, 's gyönyörűségére,
Méltóságos Uri Ház ékességére,
Érkezek éltenék végső Léptsőjére.

Gróf Toldalagi Lajos.

Tsak kilencz Esztendő's Gróf *Toldi Borbára*,
Még-is már el-készült Jegyesse számára,
Tsak minap szálla ki világ' Piattzára,
'S már a' Lakadalma rendeltetett mára.

Edes Attya pedig sirato Estvére
Mint-egy hire nélkül nagy Bánattal ére,
Egyetlen Kintsének illy Menyegzőjére,
Nagy fájdalom szállott meg sebhét Lelkére.

Ugy hogy ha nem tudná az Urnak Utait,
Javára intézett Tanátsa Titkait,
Nem birván Szívének terhes fájdalmait,
Tám pántalodással szagatná szavait.

De mint-hogy a sok Bu tünni tanította,
Teremtője maga kezéhez szoktatta,
Ámbár mindenétől immár meg-fosztotta ;
Még-is jó tettzésén Lelkét meg-nyugtatta.

L. Báro Bánfi János.

Ne bízzék senki-is ő Ifjúságában,
Ne nagy erejében, és szép formájában,
Ne bízzék valaki nagy tudománnyában,
Ne sok vagyonyában és gazdagságában.

Mert a dühüsködő és prédáló Halál,
Mindenkor mindenütt vigyázva Lesben ál,
Akár ki 's mi légyen, ha egyszer rá talál,
Királyt, Koldust, Ifjat egyaránt le-kaszál.

Mert, oh ! bizonyára, Grof *Toldi Borbára*,
Remélheti vala, hogy élte határa,
Az Élők földében terjedne sokára,
Ha az Halál nézne Zöld Ifjúságára.

De (szörnyű fájdalom :) léve melly kegyetlen,
E' szép Virág Szálhoz, és melly engedetlen ;
Mert miként egy Lopo jövőn olly véletlen ;
Le szakasztá, 's jaj ! le vágá reménytelen.

De bátor az Halál Testét le mettzette,
Lelkét ezzel még is jobb sorsra léptette,
Ditső Meny-Országban mert azt által tette,
A' mellynek Ajtaját gyakorta zörgette.

Groff Toldalagi Mihály.

E Rövid Életet, ha ki meg-visgállya,
Hasanlonak lenni Tengerhez talállya,
A' mellyet valaki ha tovább járkállya,
Nyomoruságát-is bővebben talállya.

Az azért szerentsés, a' ki által-keli,
Tengerét hamarább 's Rév Partyát meg-leli,
Mert az a' nagy Buknak terhét nem emeli,
Mivel a' sok Szélvész már nem érdekeli.

Boldog hát, oh boldog ! Groff *Toldi Borbára*,
A' ki olyan hamar ért oly Rév Portyára,
Mellyet itt bár éllyen valaki sokára,
Még is meg-kellettik látni utollyára.

Boldóg bizonyára Groff *Toldi Borbára*,
Mert minthogy uttyában ő gyorsan el-jára,
Láttaték ő Tölle az Egeknek Vára,
Mellyben örvendezve néz ő Jesussára.

Groff Toldalagi Sigmond.

A' Meg Holtnak utolsó Szavai.

Oh Én gyenge Virág a' ki kedves voltam,
 Ur Atyám Házában ki Örömet szóltam,
 Jaj hamar el-hulltam imé már meg-holtam,
 Atyám Háza helyett Sir leszz az én Bóltom.

Eddig Virág voltam, már Férgék meg-észnek,
 Mert a' Férgék-közzé majd Földbe bé-tésznek,
 De Tetemim oda mig tétetve lésznek,
 Meg-hült Szivem 's Nyelvem ilyen Butsut vésznek.

Atyám édes Atyám hüllve hozzád térek,
 Látom mint kesergesz, szólni nem is mérek,
 Ne sirj, halgass kérlek, engedelmet kérek,
 Mert im mindenekben szinte véget érek,

Atyám, édes Atyám, ki szivből szerettél,
 Értem Fáradozást oh melyt sokat tettél,
 Az Ur félelmére tanítván léptettél,
 Mit Jómra gondoltál mindent el-köveltél.

Atyám édes Atyám az vólt gondolatom,
 Illy szeretetedet tám meg szolgálhatom,
 Szeretetem Hozzád Én-is meg-mutatom,
 Bánatra Szivedet soha nem juttatom.

De jaj im Bánattal bus Szivedet sértem,
 Nagy Keserűségre még nagyobbbat mértem,
 Mivel illy hirtelen Eltem Végét értem,
 A' Jésust Lelkemmél Mennyebe kísértem.

Istentől bőv Aldás szálljon Te Fejedre,
 Nyujtsa-ki Jobb-Karját Özvegyi Éltdre,
 Derítsen vig Napot bánatos Szivedre,
 Hogy jó Békességben még élhess kedvedre.

Tudom Életemben ellened vétettem,
 El-hidd szánt-szándékkal ezt nem tselekedtem,
 Gyenge voltam Én-is 's Bűn alá vettettem,
 Meg-botsáss, meg-botsáss már végső Szót tettem.

Jó Aszszony Nagy-Anyám az Egek Királylya,
 Légyen Te Oltalmad Fejed Aldás szálllya,
 Sűrű Könyv-hullásid Isten meg-számlállya,
 Lelked Nyugadalmát az Égben talállya.

Minden-féle Népek kik ide gyűltetek,
 Fő, Közép, Also-Rend, kik meg-tiszteltetek,
 Az Istentől Ti-is meg-tiszteltessetek,
 Itt Aldást, 's az Égben Koronát vegyetek.

Már többet nem szollok, mert magam nem birom,
 El-fogyott a, Szivem hallom készen Sirom,
 Kiált hogy siessek hogy szivja ki 'Sirom,
 Tudom Nyugodalmom leszz gyógyító Irom.

Jövel Uram Jésum ne hagy-el Engemet,
 Jövel Én Jésumom fogd-meg Jobb-kezemet,
 Jövel En Jésumom vedd Hozzád Lelkemet,
 Jövel 's Föld Gyombrában nyugtasd meg Testemet.

*Kovács Pál, a Méltóságos Udvarnak Lelki Pásztorja
 és a Kis Aszszonyinak Tanítója.*

Szebenben nyomtattatott SÁRDI SÁMUEL által.

BACSÁNYI JÁNOS LEVELEI ID. BÁRÓ RÁDAY GEDEONHOZ.¹

(Első közlemény.)

I.

Méltóságos Báró Úr!
 Nagyságos Uram!

Vettem Nagyságodnak betses Levelét, Zrinyijével együtt. — Még a' Muzeum II-dik Kötetének 2-ik Negyede nem jött-ki. Készen hever nállam, 's a' költséget várja. Oly szép darabokból álló Negyedünk, mint ez, még nintsen. Eleget vagyok rajta, hogy költséget talállyak reá. Nem méltóztatnék-e Nagysád-is valamely részben *erga restitutionem* elősegélyteni? — Azonn vagyok, hogy postán küldhessem-meg a' vevőknek. Annyi segélytő különös jó Társaink akadának, hogy minden fertály esztendőben adhatnánk-ki egy, válogatott darabokból álló Negyedet. Hamarább-is kelne postán, 's hamarább el-terjedne az Országban; a' pénzünk-is előbb meg-fordúlna.

Consil. Aranka Úrnak egygy igen szép Statistica Dissertatiótskája vagyon kezemnél. Valami négy árkusra megy. Igéri, hogy a' Múzeum' számára újra ki-dolgozza.

A' Tudós Társaságra való *Candidatusokat* Révai' kiadása szerént nem kétlem, látta már Nagyságod. Nagy vakmerő szelességnek tartják sokan Révainak ezen tselekedetét. — Lessz-e már azon Társaságból valami? Nékem igen tsekély reménységem van hozzá!

Bétsben létemkor el-mentem Görög Úrral *Alberti*' Typographiájába. Ígérte, hogy ugyan ki-tesz magáért a' *Murányi Vénus*' nyomtatásában. Méltóztatnék Nagysád Göröghez fel-küldeni Gyöngyösi azon darabjának második iz-béli kiadását felküldeni. Személylesen akartam Nagyságodat e' végett kérni; de nem jöhettem Pest felé, a' mikor Pozsonyból visszatértem; a' mit-is nagyon sajnálok. Rájnissal barátságba léptünk. Mondgya, hogy még nem vólt néki igaz egyenes baráttya, a' ki vele annak rendi szerént meg-ismértette vólna hibájit. Henriásból 's Virgilius Éneis-

¹ Hely s kelet nélkül.

séből a' minap küldé egy fél-árkusra való példát. Gyönyörű, felséges Hexameterek!

Magamat Nagysád' tapasztalt Gratziajába ajánlván, vagyok
Nagyságodnak

alázatos tisztelő szolgálja
Batsányi János mk.

P. S. A' Minap ezen Epigrammát írák egy Nagy Urra: (Tetszik-e Nagysádnak?)

Eten lire.

Sem Vers, sem Nyelvünk nem tetszik néked, Etendi!
Hasztalan az; nem fér Űri Nemedhez emez.
Úgy vagy! Isteni múlatozás 's tudomány az: emennek!
Mennyei szépségén nem kap akarmi Majom.

NB. Ezen verseket tulajdonképpen 1787. esztendőben tsináltam; de csak a' múlt napokban javítottam úgy meg, hogy mással közölhessem.

II.

Méltóságos Bárá Úr!

Nagyságos Uram!¹²

Nagysád' Kazintzy Uramhoz adott utolsó Levelének tóldalékjából értem, hogy Trattner Uram nem tudgya, mellyik énekhez tartozzék a kóta. Én mindgyárt az énekre reá tettem a' jegyzést, hogy az fog rézbe metszetődni. Méltóztassék Nagysád erre nézve néki meg-mondani, hogy a' 2-dik negyednek leg-utolsó darabja légyen az, úgymint Verségi Barátomnak ezen Éneke: *Lányka útát szerelmeknek nyiss már egyszer szivedbe* és ennek az éneknek első stropháját rézbe a' kóta közzé kell metszeni, azonn kívül, hogy az ének maga-is egészen le leszsz nyomtatva.

Aranyka Assessor Uramnak Levele valójában nagy betsülésére válik Társaságunknak; kivált egy olyan ember' létre, a' kinek nagy tudományáról és szerentsés poézissáról szép vélekedéssel vagy a' Haza. A' ki-jegyzett hibák-is többnyire mind olyanok, mellyeket valóságos hibáknak lenni esmérünk, 's meg-is változtatunk. N-o 1-o Ne gondollyunk *erre*, nem hiba; mert ez annyit tesz: hogy erről felejtkezzünk-el, ne-is gondollyunk *reá*; Ne gondollyunk *evvel* pedig annyit tesz, ne légyen arra gondunk, vagy-is: ne hajtunk *arra* semmit-is. ez pedig nem a' mi értelmünk. — N-o 3-o *egyéb*; ezt Nagysádra bízuk; méltóztassék azt ítélete és tetszése szerint meg-hagyni, vagy meg-változtatni. — N-o 5-o fel nem találkoznak, hiba. Vajha több illy figyelmetes, egyenes-ítéletű Olvasóknak jegyzéseikhez lehetne szerentsénk!

¹ Bacsányinak Toldy Ferencz által 1865-ben kiadott gyűjteményes költeményei között (12. l.) e 3-ik sor így: »Ugy van. Apollónak gyűlölnék húgai; s nyelvünk«. M. J.

² Hely és dátum nélkül.

Örömmel értettük, hogy a' 2-dik Negyedét egészen el akarja Trattner Uram a' Vásárra készíteni. De tsudáloozunk azon, hogy Kasán, 's ezen az egész tájon még egy Exemplárt sem kaphatni az első negyedből. — Itt még tsak nevérol ismériuk jobbára.

Igen kedvesen vennénk, ha Nagysád a' 3-dik Negyedre szántt darabjait in 4-o tisztán le-íratva hozzánk bé-küldeni méltóztatnék; a' végre, hogy minden Authornak darabjai kezünknel lévén, rendbe szedhessük, és egybe kötve Censurára adhassuk, és így tellyesen elkészítve így küldhetnénk osztán nyomtatásra. — Ha a' II-dik Negyed készen lessz, mindgyárt el-küldheti hozzánk Trattner Uram az Exemplárokat a' vásári alkalmatossággal. Az ide való sós Controlor is ott van most. Általa küldöttem is nékie levelet a' napokban.

Simai Uram szeretné, ha a' Comoediájában a' *Simon* zsidó *Salamonná* változna; de talám már bé-is van nyomtatva.

Nagyságodnak tapasztalt grátziájába ajáníván magamat, vagyok Méltóságos Uram!

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Batsányi mk.

P. S. Ossziánomat még most nem merem Nagysád' ítélete alá eresztetni. Még tsak az öregéből fordítottam-le egy részét, és nints eléggé meg-jobbítva. — Szabó' első tomussa nem sokára kész leszsz.

NB. Mélt. B. Orczy azt írja én-hozzám, hogy M. G. Teleky Jós. Verseket ígért Museumunkba. Szomjan várjuk.

III.

Méltóságos Báro Uram!

Éppen ma vevém a' Pesti Trattner Úrnak Levelét, mellyben jelenti, hogy munkáinknak Nyomtatását magára vállallya. Mivel azért 15-dik februáriusban Kazintzy Uramhoz botsátott Levelében azt írja Nagyságod, hogy a' *jövő Vásárkor fog a' Posonyi Landererrel és Weiganddal is az említett nyomtatás iránt szóllani*; tehát (mivel Kazintzy Uram valamelly hivatalbéli Commissioban máshol foglalatoskodik) szükségesnek ítéltém lenni, Nagyságodat Trattnernek szándékáról előre tudósítani. Így vagynak tulajdon szavai Trattner Uramnak, a' hol jelenti, mitsoda conditiokkal vállallya magára Gyűjteményünknek ki-adását: *Erstens: zwey Hefte davon zu drucken, und wenn nach dessen Bekanntmachung sich nur wenige Abnehmer fänden, davon abzustehen. 2-tens der Gesellschaft unentgeltlich 25. Exempl. zu geben, so lange nur unter und bis 200. Stücke davon abgesetzt werden; 40, wenn 250--300 abgehen; endlich 50, wenn die Anzahl 300. übersteigt. 3-tens daß mir gedachte Sammlung unter keinem Vorwande entzogen werde, so lange ich sie fortzusetzen gedenke, oder doch in diesem Falle ein ganzen Jahrgang, das ist 4. Hefte geliefert werden. Schriften werden ganz neu (die ich nächstens erwarte) dazugenommen werden, und Papier*

so gut und schön, als es zu haben ist; das Format beliebe die Gesellschaft selbst zu bestimmen«.

Láttya Nagyságod, hogy Trattner megérdemli, hogy reá bizzuk Munkánkat illy igaz és illendő fel-tételek alatt. Nem is fogunk tehát késni, Irásinkat, mihelyest Kazintzy Uram haza jövend, Pestre által-küldeni. Nem szükség tehát, Nagysádnak Landererrel szállani.

Gróf Telekiek Ő Nagyságoknak még nem írtunk, rész szerént, mivel nem-is tudgyuk, hol vagyon most lakások, rész szerént és főképpen, mivel jobbnak találtuk, majd az első kötetnek által-küldésével írni hozzájuk. Nagyságodnak bölds tanátsát Cancellárius G. Pálffy iránt, a' mint illik, nagyra betsüllyük; és közinkbe való állását Nagysádnak (noha, igazat szállván, esmérven Nagyságodnak igaz hazafiúságát, rólla nem-is kételkedtünk) a' Nemzet nevében előre-is köszönnük.

Vagyunk Méltóságos Urunk

Nagyságodnak

alázatos szolgálai

Batsányi János mk.

Kassa 11-ik Martii 1788.

R. Cameralis Cancellista
és Társaim.

P. S. Szabó Dávid, ki különösen tiszteli Nagyságodat, már a múlt héten el-végezte Miltont. Úgy hallyuk, hogy más-is fordította prosában, az Originális szerént.

IV.

Méltóságos Báro Uram!

Által-küldöm itt Nagyságodnak a' *Magyar Museum*hoz tartozó *Bé-vezetést*. Méltóztatott Nagyságod Levelében ígérni, hogy ha Munkáinkat, hozzá küldendgyük, fog nyomtatásokra vigyázni. Nem-is reménylhetettük volna e' nélkül, hogy számtalan hibák nélkül nyerhettük volna ki a' sajtó alól Gyűjteményünket.

Úgy végeztük, hogy most tsak ezen *Bé-vezetést* nyomtassa-ki Trattner Uram Túdósíttás gyanánt, tégye a' Gyűjtemény' titulussát, úgy-mint, *Magyar Museum*; azokban ellenbe, melyek a' gyűjteménynek Praefatio gyanánt szolgálnek, tégye *Bé-vezetés*, a' Datumot továbbá a' jövő *1. Majust*. azokban az Exemplárokban ellenben, melyek az első Darabhoz majd praefatio gyanánt ragasztattnak, tegye: *Kassán, 13-dik Novemb. 1787*. Végre az utolsó oldalon, a' 12-ikk lineaban, loco *Az Első Szakaszbán*, tegye a' praefatioban: *Ezen Első* etc. Az Ortographia, a' mint irattatott, maga mutattya magát a' Szedőnek. NB. a' hol Német Citatiok vagynak, deák betűkkel nyomtattassanak, el-annyira, hogy az egész darabban tsak egyetlen egy Német betű se találtassék.

Kérjük Nagyságodat, ne terheltelessék, dolgunkat maga bölds tanátsa szerént intézni; és ezen Bévezetést-is, minek előtte ki-nyomtatódnék, által-olvasni, 's megítélni, ne talan valahol hiba esett volna, kivált a' dolgoknak rendében, 's a' citatiokban.

A' betű ebben a' darabban *Cicero* légyen, és a' Citatiokban *Garmond*. Ez talán leg-jobb lessz. A' formatum in 8-majori.

Vagyok, Társaimmal egygyütt,

Nagyságod'

Kassa 22-dik Apr. 1788

alázatos szolgálja

Batsányi mp.

P. S. Ha Trattner Uram Subscriptionra akarná ki-adni (mert a' praenumerationa már nints Creditum a' Publicumnál) Nagyságod' intézete szerint utánna vetheti a' lajstromot, kiknél 's hol lehessen subscribálni, de azért a' nyomtatással subscribensekre ne várjon.

V.

Méltóságos Báró Uram!

A' míg valamely bátorságos alkalmatosság által Munkáinkat Nagyságodnak által küldhetnénk, jelentem itt előre Nagyságodnak, hogy az utólszor hozzám bocsátott Levelében meg-írt téendő változtatást a' *Bé-Vezetésben* az Authorokra nézve igen-is örömmel fel-vevesszük, tudván, Nagysádnak mind széles tudományát, mind jó gustusát. Tsak azt akarom meg-jegzeni, hogy a' Sans soüci Philosophust úgy ki nem hagyhatom, hogy magában a' dologban-is változtatást ne tegyek. Az a Citatio tsak azt illeti, a' mit *Malherberöl* mondtam, hogy tudniillik ötet inkább tsak Verselőnek, hogy sem igaz Poétának tarthatni; és én ezt tsak ugyan *Friderik* után mondtam; a' mint hogy ő példát-is hoz elé, a melly állítását bizonyította. Azomban ezt-is tellyesen Nagyságod' tetszésében fog állani, meg-tartani, vagy kihagyni. Kérem Nagyságodat, méltóztassék Bé-vezetésünknek egyéb részeit-is szoros examenra venni, hogy valamely olly hiba ne talállyon benne maradni, melly *Museumunknak* betsületét valamiként alább szállíthatná. Néhol kellett Citatiokat tennem tsak emlékezősem 's mások után, a' meg-kivántató Könyvek kezeinknél nem lévén; p. o. emlékezem arra, hogy Nagy Lajos alatt 13. Országaink vóltanak; noha ezt bizonyosan állítani, 's nyomtatásba adni, alig bátorzkodnám; hogy pedig még sokat keresgéllyek a' könyvekben, nints időm, szarvas hiba vólna pedig még tsak ebben-is meg-botlani. Másként ugyan ki sem eresztettem volna még kezeim közzül, ha nem tudtam volna, hogy a'nyomtatás előtt Nagyságodhoz kerülnek munkáink. — Tselekedjék Nagysád, a' miként tetszik.

Milton még nem nyomtatódik. A' kezdete, valami két vagy három száz vers, meg fog Gyűjteményünkben jelenni, példa gyanánt. Egy új Typographus támadt itt Kassán nem régiben; ez vár most *Mannsfeld* betűiből két vagy három félet; ha reá vehetem Szabót, ezekkel a' szép betűkkel fog nyomtatódni fordítása, melly kilentz mintegy tíz árkusra fog terjedni. Én tudom, hogy a' fordítás fog Nagysádnak tetszeni. Hexameterben, Neander Piarista deák fordítása után; de a' magyar

ennél még jobb lesz, mert ennek némelly fogyatkozásai-is ki fognak pótoltatni.

Révai' munkáiból most Nyertem Generalis Orczy Ő Nagyságától egy exemplárt, mert Révai oda igazította, gondolván Pesten lételemet. Másnak itt senkinek nints. Ezt olvassuk Szabóval, a' ki-is igen hogy úgy meg-támadta Révai. Meg akar felelni nékie. Eleget iparkodom össze békéltetéseken; mi haszonnal, nem tudom. Vagyok Nagyságodnak

Kassán 13. maii 1788.

alázatos szolgája
Batsányi János mk.

NB. Trattner Uram a' Nyomtatást bátran elkezdheti, ha el-érkeztek már betűi. Még Ő azt a' két Árkust ki-nyomtattya, el érkezik a' többi-is.

Meg-írjuk-e a' Dedicatiót Cancellarius Gróf Pálfnak. vagy tsak dedicatio nélkül ereszsük-ki Gyűjteményünket? — ne terheltelessék Nagyságod hová hamarébb meg-írni, hogy tudgyuk magunkat hozzá tartani.

VI.

Méltóságos Báro Uram!

Ime, itt vagyon végre Museumunknak első darabja. Bé-vezetésünk talám már nyomtatódik-is. Kazintzy Uram közlötte véllem Nagysád' Levelét *Malherbe* iránt. Én könnyen Nagysád' részére hajlottam. így végződhetik a' periodus: *kit első frantzia Poétának tarthatni*. Ezen Bé-vezetésben még egy változtatást szükség tenni, ott, hol a' Nyelv-Könyvről van a' beszéd; Légyen: következik osztán, hogy *Írásainkban vagy a' sok idegen szót halmozzuk, vagy, gondolatainkat tellyes-séggel magyarul akarván ki-fejezni, 's a' t.* Az idegen Irókra nézve, a' mint már a' minap-is írtam vólt, Nagysád' tetszésében fog a' változtatás állani. — Nékem és Szabónak nem tetszik, hogy Kazintzy Uram Klopstock' Ódáját Német nyelven-is oda nyomtatattattya; 1° úgy-is sok a' fordítás ezen első darabunkban, annyival inkább szükségtelen még idegen nyelven-is egy annyi Strophából álló darabot, oda függesztteni. 2° a' fordítás nem versben van, hogy az Originálist, össze-hasonlítás' kedvéért, a' Copia mellé kellene ragasztani; sőt a' fordítás (itéletemet szabadon ki-mondván) fel-sem éri az originálist. Félő tehát, ne hogy Olvasóink, nyelvünknek erőtlenségét fogják okozni, és az elsőséget a' németnek adni. Kazintzy Uram most Szepességben van; különben igyekeznénk, véle ezt el-hagyatni. Úgy határoztuk-meg mi magunk között, hogy a' mi kettőnek tetszése ellen van, azt a' harmadik ne tselekedgye. Mindazáltal ezen esetben nem akarunk jussunkkal élni, Nagyságodra bízzuk. ha Nagyságod' ítélete részére lészen, maradgyon-meg a' német-is.

Én a' magam' részéről alázatossággal kérem Nagysádat, ne terheltelessék Priscus Rhetorból az Ossián éneke alá tett jegyzésemben lévő citatiót ki-írni. hagytam üres helyet. Egész Kassán nem találom-fel ezt az Authort.

Ossián' utolsó Énekéből meg fogja látni Nagyságod, hogy Hárold után fordítom munkáit. Denist csak segedelmül fogom venni. Mélt. B. Orczy Úrral közlöttem, ő pedig Mélt. Gr. Teleki Jóseffel. Elég szerentsés voltam meg-nyerni tetszéseket. úgy ír Gen. B. Orczy: *approbatum per Comitem Jos. Teleky et Laur. Orczy remittitür pro continuatione. 6-a Maii 1788.* Méltóztassék Nagysád Trattner Uramat siettetni, mert ő igen késedelmes szokott lenni. A' borítotték-táblára (mely kék papiros legyen) darabjainkat fel-lehet jegyezni. *A Német Museum* szerint p. o.

1. Bé-vezetés	1. Levélen
2. Társaság-kötés	»
3. Est-hajnal	»
4. Koporsói írás	» sat.

Földi Uram meg fogja tselekedni. Szabó tiszteli Nagyságodat, és örvend egészsége' jobbra változásán. Meg láttya most Nagysád, Miltonnak miként lett fordítását.

Vagyok

Méltóságos Uram
Nagyságodnak
Kassa. 23. Junii 1788.

alázatos szolgálja
Batsányi János
mk.

VII.

Méltóságos Báro Uram!

Földi Uramnak ezen napokban hozzám botsátott Leveléből értyük, hogy *szeretné Nagyságod tudni, mi-féle darabokat akarunk a' mostani Negyedbe adni, kivált magunk' munkáira nézve.*

Szükségesnek íteltük azért, Nagyságodat következendő-képpen tudósítani:

Mi mind addig semmi bizonyost nem mondhatunk, valameddig minden darabok kezeinkhez nem érkeznek azoktól, kiknek kedvek van, valamit Museumunkba iktatni. Horváth Ádám küldött tsak még, a' *barátságáról*, két kis darabot; de ez tsekélység, és pedig nints-is jól ki-dolgozva; azt írja, hogy készen van nála *Aeneis' első könyve* négyes versben, és hogy ez a' munkája ditséretet-is nyert legyen már M. G. Teleky Samuel Úr Ő Exellentziájától. A' máj postával írunk nékie, hogy ezt küldgye által; — Földi Uram azt írja, hogy Ő a' mostani Negyedbe nehezen fog valamit adhatni. Ha mindazáltal lenne néki még-is valamely darabja, írja-le in 4-o, és küldgye el Nagysád' munkáival.

Én ma fogok írni M. G. Teleki Jósef Úrnak, hogy méltóztassa Ő-is valami darabjával meg-tisztelni Museumunkat; Nagyságod talán hamarébb reá vehetné. Nagyságtoknak nevei és munkái fognak Gyűjteményünknek érdemet, díszit, és fényt leg-inkább adni. Nem méltóztatná-e Nagysád e' végett M. B. Gen. Orczy Urat-is megszólítani? —

Nagyságodat különösen kérjük, ne terheltessek jó nagy vastagságú darabokat küldeni; mert ez a' szándékunk, hogy mivel az első Negyed későn jött-ki, és így már erre az esztendőre 4. negyedet nem adhatunk, tehát ezt a' második, azaz, utolsó Negyedet legalább hét-nyóltz árkusra fel-vihessük, hogy a kettőből egy kötet vállýék. Trattnernek úgy akarjuk tsak kezéhez szolgáltatni, hogy X-ber végéig el-végezhesse nyomtatását. Mert minek heverjen híjába nála? azért-e, hogy 4. holnapig nyomtasson hat árkust? —

Nagysád' munkáit nagyon várjuk, ne terhelteszen hová hamarébb el-küldeni, és nékem Ossián' 4-dik tomussát *erga remissionem*. Már íratam Pestre, de azt mondgyák, nem találhatik.

Fordításomra nézve nints-e valamely reflexiója Nagyságodnak?, igen szeretném bölts itéletét hallani. Olly mondásai vagynak Ossiánnak, hogy meg-fárasztják az embert, míg valamiként a' maga' nyelvén ki-ejtheti. nagy az alkalmatosság benne, mind nagy segélytségére, mind nagy kárára válni a' nyelvnek. igen szeretném, ha valaki tsak egynehány sort-is fordítana nehezebb helyeiből, hogy én-is annyival bátrabban dolgozhatnám. M. G. Teleký Jósef, és Gen. B. Orczy Urak, az *Utolsó Éneket* már approbálták ugyan, de nem tudom, ha öszve-tartották-e a' Némettel; e' mellett pedig, sok nehézségei vagynak még Ossiánnak, melyekből semmi sints ebben az *Utolsó Énekben*. Ne terhelteszen Nagyságod kalauzom lenni, ha miben találtam volna hibázni. tellyes bizodalommal kérem Nagysádat, úgymint (Gen. B. Orczy nevezése szerint) *a' magyar Litteratusok Attyát*. —

A' második tomusst el-végzem ebben a' két holnapban. de az első még nints fordítva.

Nagyságodnak
Kassa 1-a 9-br 1788

alázatos szolgálja
Batsányi János mk.

VIII.

Méltóságos Báró,
Nagyságos Uram!

Nagyságod' Levelét dt-o 31-a Marty, 5-a Apr. vettem. Ugyan akkor vettem egyet Versegi Barátomtól-is. A' nyomtatásban esett hibáról Ő-is bőven emlékezik. — Jól esett, hogy Nagysád újra nyomtatatta; mert más orvoslása nem-is lehetett volna. — Valóban igen késedelmes ember Trattner Uram. Úgy reménylettük már minden kétség nélkül, hogy a' vásári alkalmatossággal meg-kapjuk az exemplarokat, 's ime! még ki sints nyomtatva. Nagyon meg-tsonkúl így a' Publicumnak kedve-is. A' *hibák' tábláját* újra elküldgyük, meg-töldva. Parancsollya Nagyságod, hogy ezt nyomtassák-ki; úgy pedig, hogy nem a' kék papírosra, hanem az utolsó Árkusnak végére essék a' nyomtatása.

Rájniss' garázdálkodását, (a' Mentő-írását) mi nem tartjuk méltóknak, hogy Szabó felellyen reájok. Nem hiszem, hogy Magyaraink közzül sokan találtassanak, a' kik az olytátén illetlenségeken kedvöket találnák; kivált ma holnap új színben napfényre jöven Szabónak munkáji, nem lehet majd nem bosszszonkodni, hogy Nemzetünkben, sőt nevezé-

tesebb Íróink között találkozhatott olyan, a' kinek írigy fogai ilyen-egy nagy érdemű Magyar Poétát olly rútúl meg-mardosni mérészlettek. De reám, 's a' Museumra nézve, szükséges a' felelet-adás. Mert igen könnyen találkozhatnak, kivált a' gyengébbek közzül, kiket Rájnis tekintete el-tsábíthatna. Azt mondgya, hogy én illy regulát szabtam: a' *fordított az eredeti írásnak mássa és jól el-talált képe*; észre nem vévén, hogy 1-o alá-való rabi módra készült, 2-o köz-módon készült, 3-o *jelesen-készült képe-is lehet az eredeti írásnak*; Holott én azt írtam, *Hogyha a' fordításnak (a' mit senki sem fog tagadni) az eredeti írás mássának, és jól-el-talált képének kell lenni*, tehát etc. Így tekerte-el Rájnis az én szavaimat, hogy valamit betsmérelhessen munkámban; 's ezenn építti osztán az egész krizissét. Ez valóban rossz-szívű, garázda embernek a' tselekedete. de majd megfelelek néki, a' nélkül, hogy illetlenségeit illetlenséggel viszontagollyam. Szabó le-fordította Virgilius' első Eklogáját, kérésemre. Ezt Rájnis fordításával és az Originállal egygyütt bé-iktatom a' harmadik Negyedbe, hogy kiki lássa, Mellyik legyen közülök méltóbb a' poéta névre. Ha kívánnya ezt a' fordítást olvasni Nagyságod addig-is, méltóztassék azt M. B. General Orczy Úr Ö Nagyságától el-kéretni, néki a' minap által küldöttük.

Nagysád' Zrinyijét majd magam tisztán le fogom írni typusra, mihelyt időt kaphatok. M. B. Gen. Orczy Úr-is küldött két kis darabot. Földi Úr nem írt még, mióta Pestről el-ment.

Osszsiánból még nem küldhetek Nagyságodnak egyebet ezen néhány sor hexameternél, mellyet e' napokban tsináltam; ez-is még tsak elő-munka.

Alpinnak magzattya! sebem' mért szaggatod újra? —
Ime! megint bánatba hozál, Oskárnak halálát
Kérdezvén töllem. — Már könyveim' árja szememnek
Látását el-vette ugyan, de az hajdan' időknék
Képe világított elmémben. — Oh Bárde! mi módon
Adgyam elődbe azon Bajnoknak gyászos el-estét? etc. etc.
Tégedet, oh Oskár! Fejedelmek vére! Vitézink'
Fénnye! tehát ezután soha sem láthatlak-e többé?

Szinte miként az homályba-borúlt Hóld el-tűnik Égről:
Mint a' Nap, pályája felén, el-enyészik előllünk,
'S Ardamid' sziklái setét felhőkbe merülnek:
Úgy el-esél! — Magam itt el-senyvedek ime! miként az
Morvának ligetén el-vénült tölgy-fa. Le-verte
Ágaim' a' zivatar; rettentnek az északi szélnek
Szárnyai. — Oh Oskár! Fejedelmek' vére! Vitézink'
Fénnye! tehát ezután soha sem láthatlak-e többé? etc.

Ossziánt jó volna Hexameterben fordítani, ha olly sok időt nem kívánna. — El-várom ezekről — Nagysád' ítéletét, úgy szintén Bessenyeiről írt dissertatióskámról, és Rájnis *Mentő-írájáról*, 's *Tóldalékjáról*-is!

Méltóságos Uram!

Nagysádnak
Kassa 11-a Apr 1789.

alázatos szolgája
Batsányi János mk.

IX.

Méltóságos Báró!

Nagyságos Uram!

Ezen szempillantásban hallom, hogy a' Kassai *Schindler* nevezett *Lieferant*, most éppen Pesten vagyon, és ezen Levelem ugyan ott érheti. A' Hatvani Kapunn kívül lévő *Veres Ökör* Vendég-fogadóban szokott meg-szállani. Kérem azért Nagyságodat, méltóztassék leg-ottan Trattner Uramat iránta tudósíttatni, hogy a' hozzánk küldendő Exemplarokat, ha még mind eddig nem kapott volna alkalmatosságot bízva ugyan azon *Lieferantra*. Valójában ideje már, hogy el-készült ez a' II-dik Negyed! Fogadgya ugyan Trattner Uram a' minapi Levelében, hogy ennek utánna serényebb fog lenni a nyomtatásban; de meg-is-esnék mi-nékünk, ha minden Negyedre 4. 5. holnapot töltené. Külömben ő olly betsületesen-gondolkodó ember, a' millyen talám Országunkban a' Typographusok között nehezen fog taláztatni. —

Hogy Verseim tetszettek Nagysádnak, igen nagyon örvendek; éppen szándékom nekem-is, a' Magyar Prosodiáról való gondolatimat a' Múzeumban ki-jelenteni, Osszsiánból fordított verseimet-is közre bocsátván. De közleni fogom előbb Nagyságoddal; úgy-is igen egygy értelemben vagyok én-is Nagysáddal, mind a' *h*, mind az a' betűre, mind pedig a' *muta* és *liquidán*ak öszve-kerülésére nézve. Rajnisnak igen erőltetettek versei, mikor így él ezekkel: *hűtellen katonáknak* etc — *kégytellen, pędglēn* 's a' t. Nem tartom jónak, Nyelvünket a' Deákhhoz illy tsigázva alkalmaztatni. Ki-veszem ezen szót, 's több effélét: *Eggyet ugrik* 's a' t. mivel itt a' természetben-is valami erőltetést jelent; de ezt Nagysád jobban el-értheti, mit akarok mondani; mint sem jól ki-mondhatnám értelmemet. — Ha méltóztatik Nagysád a' maga gondolatait a' Múzeum-nak III. Negyedébe ez iránt bé-iktatni, örömet el-állok szándékomtól; ugyan-is sokkal nagyobb foganattya leszen Nagysád' szavának az enyimeknél; 's következésképpen a' haszon-is nagyobb. Kérem-is Nagysádat alázatossággal, ne terheltessék hová hamarébb ebbéli gondolatait egy kis rövid dissertatiótskába foglalni, 's nékem bé-küldeni, hogy a' III-dik Negyedbe iktathassuk. Vagy ha talám Nagysádnak más volna szándéka, nékem meg-jelenteni, hogy magamat, mihez tartani tudhassam. Mert Verseimet ugyan ezen III-dik Negyedbe akarom iktatni. —

Rajnisnak minden betsülettel fogok felelni; de minek előtte még-is közre ereszttem, Nagysád' ítélet-tételére, 's bölts megvizsgálására fogom feleletemet bízni, és ugyan Nagysád' észre-vételei szerént, ha szükséges lenne, meg-is-változtatni. Reménylem, meg-tselekszi Nagysád ezen grátiát.

Vagyok

Méltóságos Báró Úr!

Nagysád'

Kassa, 9, May 1789.

alázatos szolgálja

Batsányi mk.

X.

Méltóságos Báró Úr,
Nagyságos Uram!

A' múlt Szombati postával írtam Trattner Uramnak, hogy legalább a' mostani Pesti Vásárról haza jövőndő Kassai Kereskedők által küldgye-meg már valahára Exemplarainkat. Hat holnapok után valójában ideje volna már! — A' harmadik Negyedét még tökéletesen el nem készítettük, mert, mivel még a' másodikat sem vettük kezünkhez, nints ok a' sietésre. —

Ha Trattner Uram nem találna más valamelly alkalmatosságot, tehát kerestesse-fel a' Kassai Kávé-főzőt; kinek-is neve *Lafon*, Budán *Krumpinger* nevű Kalmárnál van szállva; sőt magát ezt a' Kalmárt-is ide várják most. Prof. Koppi Úr-is nem sokára el-jő hozzánk, de jobb lenne, ha előbb el-küldené még-is Trattner Uram alig várjuk. —

A' Bétsi *Hadi Történetek* nevű újságra és azzal küldendő képekre sokan akarnának itt-is praenumerálni; de nem tartják batorságosnak a' pénzt a' *Herrn von A.*-hoz fel-küldeni, miolta Szatsvay gyanússá tette azon Institutumnak fel-állítását. Ha magának fogná tehát Nagyságod hozatni az említett Újságokat, méltóztassék ezek' számára-is rendelni, *B. Vétsey Miklos*, *P. Szuhányi Ferentz*, Prof. *Szabó Dávid*, Cameralista *Szolgáry József*, *P. Blahó György*; — ide Kassára; Nagyságodnak ezt megfogják tselekedni, egy Levelére; mi pedig a' pénzt leg-ottan Nagyságod' kezéhez szolgáltatjuk Bankó tzedulában, mihelyt Nagyságod értésünkre adni méltóztatik, ha reménylhetjük-e a' mondott újságokat. —

Nagysád Munkáját a' M. Prosodiáról az utolsó Negyedre el-várjuk; és igen-is kérjük Nagysádat, hogy el-készíteni méltóztassék.

Rájnishoz készített feleletemet a' most következő 3-dik Negyedre szántuk. Minden epe és illetlenség nélkül vagyom meg-irva; mert alatsóságokra ugyan soha sem fogok vetemedni, bár miként meg-bántson-is mind engem', mind Múzeumunkat. De azt-is szükségtelennek lenni itéllem ('s mások is), hogy olly garázda emberrel sok ceremóniát tegyünk. Okokkal ('s valamivel bővebbetskén-is) mutatom-meg nékie, vádolásainak helytelenségét, és saját hibáját-is; nem tsak a' vetekezésben el-követett illetlen motskolódásait kárhoztatván hanem a' Magyarság, igaz ítélet, és jó iz ellen ejtett hibáit-is rövideden, de világosan 's nyilván fel-fedezvén. Tudom ugyan, hogy majd személyem ellen fog ki-kelni, de akkor ugyan egy betűnyi feleletet sem adok néki. —

Nagysád' ítéletét ki-kérem, ha majd által-olvasni, 's egész feleletemet meg-vizsgálni méltóztatik. Lehetetlen volt néha keményebb tollat-is nem fognom; mert az ő módgya nem tsak illetlen, de goromba-is; sőt, ravaszsággal-is élt, mert azt fogja reám, hogy én azt mondottam minden fordítás egy forma, vagy-is *hív, igaz mássa az eredeti munkának*, meg nem gondolván hogy a' *fordítás alávaló, köz, és jeles lehet*

holott én azt állítottam: hogy a' *fordításnak az eredeti írás hív és igaz másának kell lenni.*

Az Oszsián' fragmentumit, ha nem sajnálná Nagysád véllem közleni, mihelyt el-olvasnám mindgyárt vissza küldeném. vagyok

Nagysád'
Kassa 9-a Junij 1789.

alázatos szolgája
Batsányi János mk.

A Ráday-könyvtár levéltárából közli

MOLNÁR JÁNOS.

MALOM LUJZ LEVELEI DÖBRENTAI GÁBORHOZ.

(Első közlemény.)

Századunk két igen nagy vívmánya: a közlekedési eszközök és a hírlapírás nagy fejlődése fosztotta meg a magánlevelet ama nagy fontosságtól, a melylyel a rég múlt időkben bírt. A XV., XVI., XVII. évszázadok levéllirodalma, mely művelődéstörténetünknek kiapadhatatlan forrását képezi, ma már — mint jórészt feldolgozott anyag — érdekes olvasmányt nyújt. Mai keletű leveleink azonban, ha leperegnek az évszázadok, a melyek írásainkat »nyelvemlékekké« változtatják át — nem lesznek érdekes olvasmányok a szó általános értelmében. A mai kor levele ugyancsak különbözik a régi idők leveleitől. Mert míg ma a levél vagy formáság, avagy a kíváncsiság vagy érdeklődés kielégítése, addig a régi levelek nem e célokat szolgálták. A bajos közlekedési viszonyok, az írás-olvasás akkori nehézségei, a levélszállítás költséges volta az ilyen egyéni hajlamnak nem rendelkeztek alá a levelet. A levél a közlemények komolyabb fájára való, sőt mondhatjuk, hogy a levél a hírszolgálat egyik elemi formája, a mennyiben a levelet az idétt oly hírlapnak tekintetjük, a melyet egy ember egy ember számára szerkeszt és kiad.

Ebből természetes a levelek nagy fontossága és általános értéke, a mely napjainkkal mindinkább növekedőben van. Ezekből meríthetjük a legtöbb adatot a korszellem rajzára, a társadalmi állapotokra, irányokra és hangulatokra s tekintve a magyarság eredendő hajlamát, a politizálást, úgy nem tagadhatjuk meg a magánleveleknek a politikai történetre vonatkozó nagy értékét.

A XVII. és XIX. századok levéllirodalma az irodalomtörténetre birnak megbecsülhetetlen fontossággal.

A nehéz idők, — melyek a római »*palma sub pondere crescit*« igazságával nevelték az írókat — az írók munkásságának áldását alig

élvezhették volna, ha e levelek állandó kapcsolatot nem képeznek közöttük. A munka csak úgy hajtja igaz hasznát, ha mászt szinte munkára serkent s az összetartó erők együttes munkája a hatalom erejét is megtöri — s mint a példa oktat: — a már végperceit szenvedő szellemet is új életre kelti. A levelek e nagy fontossága nem volt ismeretlen az akkori írók előtt, sőt hivatkozom a nagy Kazinczyra, a ki leveleivel nemcsak arra kívánt hatni, a kinek írt, de választékos irányával s az általános viszonyokra való utalásaival általános irodalmi és szellemi következményeket várt leveleitől.

Döbrentei Gábor nagykiterjedésű levelezése nem szolgált ily nagy célért. A közérdek nála inkább agitációkra való serkentés. Az Akadémia alapítása, sokoldalú elfoglaltsága közben a levélformára sok súlyt nem fektetett, így tőle a nyilvánosság elé szánt levél nem igen került ki.

Irodalmi levelezése, melyet az Akadémia könyvtára őriz, mintegy félezer darabot tartalmaz, de sajnos, ezek között nincsen az a levélsomó, a melyet a negyvenes évek egyik legérdekesebb s legszellemesebb íróőőjéhez, — kihez atyja révén barátság fűzé — Malom Lujzhoz írt.

E levelek elvesztek. Az íróőő hátramaradt irományai részvértlenség következtében talán, avagy a kézről kézre való vándorlás alatt elkalódtak. A megmaradt írásokat az »Erdélyi Museum-Egylet« könyvtára őrizi, de ezekben a Döbrentei-leveleknek nyoma sincs s e levelekről csak ama levélsomóból veszünk tudomást, mely Malom Lujznak Döbrentei Gáborhoz írt leveleit tartalmazza s mely a költő hagyatékából kerülő úton birtokomba s tulajdonomba jutott. A borítékon Döbrentei kezeírása :

Malom Louise
levelei.

s a borítékban 33 levél, melynek elsőjét íróőőnk 1840 június 5-én (vagy május 6-án) írta Kolosvárról, utolsóját pedig negyedévvel halála előtt 1847. január 3-án szintén Kolosvárt írta.

Malom Lujzt első levelének írására addigi irodalmi munkássága készíteté s atyjának a költővel való régibb barátsága bátorítá. Lujznak ekkor már a Társalkodóban novellája s több verse jelent meg, a mit a költő ambícióval bíró leány olybá vett, mint felavatást arra a szent pályára, melyre csupán Isten kegyeltjei léphetnek. Előtte szent volt a költészet s — mint levelében írja — hite szerint, azzal nem foglalkozhat büntetlenül olyan, a kinek nincsen adománya hozzá. Ő néki — mondja —

alapos tudománya semmi nincs, tollát csupán képzelete, érzete s parányi gondolkodó tehetsége vezérli. Ezért kéri Döbrenteit, »kedves bátyja urát«, későbbi »bácsikáját«, hogy olvassa meg gyöngé firkaít, s ítéljen úgy, mint kemény ítélőbíró. Itéljen, ha bátorkodhat-e tovább is táplálni gyöngé költői »szeszét« vagy jobb lenne a szita s guzsaly mellett maradnia.

Ez állott első levelében, mely után valóban sűrűnek mondható levélváltás fejlődött ki a nagy elfoglaltságú Döbrentei és költőnőnk között.

Lujz jelleme e levelekből igen könnyen és szépen megrajzolható.

Lelkének főjellemvonása a nőiesség. Nem túlzó semmiben s daczára annak, hogy folyton komoly dolgokkal foglalkozik, főkedvtelése a tanulás és ismereteinek kiszélesbítése, szereti a tánczot, szenvedélyesen zenél, örömmel időz társaságban, bár az többé-kevésbbé léha is. Csupán, ha egyedül van, olyankor lesz komolylyá és azokon az estélyi összejöveteleken, Lujzáék vendégszerető és sokat látogatott házánál, melyeken »hangászattal, olvasással vagy nem épen Kanti bölcselkedéssel halmozott beszélgetéssel töltik idejüket« s melyet »Kolosvári Tudós Társaság«-nak czímezget.

Kedélyessége — sokszor pajkosságig menő jókedve — a társaságok kedvenczvé teszik őt. Komolysága, érettsége Kemény Zsigmond, Teleki Blanka, Brassai Sámuel és mások őszinte barátságát szerzi meg számára, a zene iránt viseltetett nagy szeretetével az akkor művészetének zenithjén álló Liszt Ferenczet is barátjául nyeri meg. Nem lehetett tehát igaza Malomék háziiorvosának, doktor Jovisitsh-nak, az ezredorvosnak, ki Lujzát »hideg pástétomnak« nevezé, különben ez is oly tréfás vonatkozás lesz, a melynek értelmet sohasem tisztázhatjuk.

Napjait folytonos foglalkozásban tölti, házias leány, a ki délelőttjeit a konyhában és éléskamrában dolgozza át, oly munkákat is végezve, »mit gondolkodni nem szokott kisasszonykák szégyenlenének végbevinni, mert szobalányt illető munka az afféle durvább varrás és mosás sat. . . sat. . . — írja. És napjának minden órája elfoglalt s úgy szereti csak az életet; sokat tanul, geografiát és az olasz nyelvet, Hruschóczy Máriát, kinek egy német nyelven írt munkája is megjelent ez időtájt, angol nyelvre tanítja. Minden igyekezete: hogy ismereteit növelje. A franczia, angol és olasz nyelvekben otthonos, s e nyelvek közül legjobban szereti az angolt. 1836 óta írt »Naplóit« — melyekről ma már ki sem tud — angol nyelven írta, hogy ne értse mindenki, a ki valaha kézhez kapja; e naplókról azonban megjegyzi, hogy halála után, ha érdemes reá, ki is adható. 1841-ben egy kedves modorú, tisztos ősz angol, Mr. Raphael,

látogatja meg, a ki lord Byronnak iskolatársa volt. Vendégének, a kit kettőzött örömmel fogad, elénekli a »God save the King«-et és a »Rule Britannia«-t, a mivel az öreg urat oly lelkesedésbe hozza, hogy — vele énekel. Byront olvassa és lelkesedik költői beszélyein s különösen »Childe Harold«-ját dicséri, melynek szebb részleteit külön leírja s újra meg újra olvasgatja.

Igazi szeretettel csügg a zenén, Désről írt levelében arról panaszkodik, bár volna ott zongorája; »Lelkemnek nagy hiánya a hangászat, — sóhajt fel — ezt nélkülözve nagy élvezetet nélkülözök s mintegy inkább nyomul a szivély, ha nincsenek hangok ezt lágyítani.« A zongorán kívül a guitárt is művelé s az éneket kedvelte s oly tökélylyel énekel, hogy hangversenyeken s a főúri estélyeken gyakorta hallották dalait.

Ennyiféle foglalkozása közben marad ideje arra is, hogy hímezni tanuljon. Kolosvárt a szász gyermekiskola mellett széphímző lakik s hozzá jár iskolába, ott tanulja meg, mint kell a szálát szálhoz fűzni, hogy a patyolaton képek, tájképek jelenjenek meg. Szorgalmasan dolgozik s elhatározza, hogy mind honi tárgyakat választ például Dévát és Hunyad várát. 1846 januárjának utolsó napján kelt levelében írja, hogy ha Pestre megy, Döbrenteinek egész Vajda-Hunyadvárát viendi, még júniusban is ezen a munkán dolgozik s azt alkalmasint 1846 augusztusában, mikor Döbrentei Lujzát Kolosvárt meglátogatá, adta át mesterének. (Itt kell helyreigazítanom Malom Lujz életírójának, doctor Versényi György úrnak ama tévedését, hogy a pesti műtárlaton kiállított kép, melynek dicséretében a »Honderű« nem fukar — nem hajmunka, hanem selyemszálhímzés.)

A képzőművészetekkel nem foglalkozik, ámbátor élénk figyelmét s érdeklődését ezek sem kerülik ki s Döbrenteihez írt leveleiben Kolosvár minden művészi mozzanatáról beszámol. Megemlíti, hogy Székely Imre Erdélyben van s hogy Gyömörén találkozott vele, hogy Hora Pestről lejött Kolosvárra s »igen jól fest«, Maraston pedig daguerotypptal portraittiroz. Írja, hogy Szathmárinak »Erdély képei« című vállalata igen drága s hogy Szathmárinak a kolosvári féleszű koldust ábrázoló »bolond Samu«-ja igen kelendő s úgy is mint kép, úgy is mint szobor mindenütt látható; a gipszes olaszok serházakban sorsjátékot űznek vele. Egy sorsjegy bolond Samu szobrocskájára két rossz krajczár, aztán kijátszódják Ferencz császár szobrát is, arra egy sorsjegy négy krajczár s egy (nem tudja melyik) francia miniszterre — a legdrágább — 5 krajczár.

Majd az első kolosvári szépműkiállításról ír, melyet 1844 május elsején nyitottak meg. A kiállítást, bár 180 képe között volt egynéhány

kiválóbb »szépmű« — a társaság rosszalja, sőt megvetéssel szól róla. A 10 pengő krajczáros beléptijegyekből nem is jött be több, 40 pengő forintnál.

Érdeklődve kérdezősködik a nagynevű *Déryné* felől s megemlékezik *Felber* Mária, Kohn Dávid és a kis Singer Ödön kolosvári sikeréről.

Ime, mindenre van gondja s van ideje, a mi nemzeti törekvéseink segítője, s idejét örömeit áldozza a szent célra, honát emelni. Az irodalmat is e cél érdekében műveli, s ezt műveli legkomolyabban. Olvas, fordít és ír. A mit olvas azt szigorú bírálat tárgyává teszi s nem ragadja őt el az általános vélemények árja, sem a »tekintélyek« véleményei, neki önálló, egyéni külön véleményei vannak.

Berzsenyi Dánielt nagyra becsüli, kinek munkáit a jó Döbrentei kezéből veszi s mikor *Kemény* szerinte alaptalanul részesíti a költőt szigorú kritikában, kedvencz költőjének védelmére kel. Ellenben nem fogja fel *Petőfi* nagyságát, kinek verseit betyárstilűeknek mondja s részben *Petőfi*re is vonatkoznak ama sorai, melyeket azon alkalomból ír Döbrentének, midőn *Medgyes* Lajos Kolosvár akkori ifjú lelkesze kiadni készül verseit, a melyek aesthetikaiabbak *Petőfi* verseinél és velősebbek az »Irodalmi Ór«-ben megbírált őrimesi Homonnay Imre »mérttes«-einél. Ekkor így ír :

»Igazán borzad az ember, midőn a divatlapjainkban kijövé
verseket olvassa — ilyesmi lehet és legyen a vezérszó salon-
jainkban? S lehet-e kívánni, hogy finomabb tapintatú nő csak-
ugyan hordasson lapot, ha ily szellemű cikkek felvételnek beléjük?
Irodalmunkból ki kellene vetni a sok gyomot, inkább kevesebb,
de élvezhetőbb nemzeti olvasmányunk legyen . . . (45. X. 15. Deés.)

Minden kritikai véleményében előtérbe lép a fiatal, finom érzésű leány, a ki a művészetek elsőjének tekinti az irodalmat és azt szentélynek vallja, a hová mindenki ünneplőben lépjen s kalaplevéve s keztyűs kézzel. Ő maga is mindig arra törekszik, hogy gondolataiban kifogástalan s gondolatainak kifejezése formailag választékos legyen. E cél gyakran szenved hajótörést, a mint egy versében kifejezi:

Mint szárnyalánk, mint szárnyalánk
Pindár felé mi már,
Mi kisded költők! ámde ránk
Icarus sorsa vár!

Ezt a komoly feladatot oldja meg minden irodalmi munkájában, fordításaiban is, ép úgy, mint eredeti dolgozataiban.

Lefordítja *Bulwer* »Eugene Aram«-jét Aram Ödön címmel s e nagy munkát 1840 júliusában végzi el s áprilisában mutatványt küld belőle Döbrentének. Ámde Döbrentei nem javálja neki a fordítást, a melyet ő hazafias dolognak tart s melyről azt hitte, hogy használ általa s üdvös, ha egy lelkes idegen író művét meghonosítja nálunk.

1846-ban németre fordít egy idegen úr számára, a ki Erdély iránt érdeklődik s kéri, hogy az Erdélyben talált római emlékkövekről fordítson le számára egy cikket, a mit Lujz meg is tesz s azt, mint bűnét vallja meg Döbrentének.

Eredeti munkáiról csak itt-ott emlékezik meg. Felsorolja, hol jelent meg tollából valami s mikor befejezi egy-egy nagyobb dolgát, arról értesíti Bácsikáját s tanácsot kér, hol lehetne azt úgy kiadni, hogy egyszersmind értékesítve is legyen, mert pénzt akar gyűjteni. *Frankenburg* hajlandó is — csekély honorárium mellett — »Izóra«-ját kiadni, de a kiadás egyre késik, a miért kétszer is panaszkodik a szerző.

Döbrentei — úgylátszik — szívesen vette eme közléseket. Buzdítja a széplelkű leányt, de bírálja is, sőt meg is rója, például a miért a nyelvszabályokat figyelmen kívül hagyja s a helyesírási szabályokra mi súlyt sem fektet, s megküldi neki az Akadémia kiadásában megjelent »Magyar helyesírás szabályai című« könyvecskét, a mit a leány nem minden haszon nélkül forgat. S ha Lujz Döbrentei szavát ily szeretettel megfogadja, Döbrentei ezt azzal viszonzozza, hogy véleményt kér tőle egyről-másról, mint például azon új szóról, melyeket ő csinált. Erre vall Lujz egyik levelében e passzus: »November 4-éről *kelemezett* kellemes irománya . . . stb« a »kelemezett« szó feletti csillag jegyzete ez: »e szó legotti használásában fekszik a feletet kegyed kérdésére, mint tetszik nekem az?«

De Lujz nem fogad el feltétlenül minden Döbrentei-szót, például a »szerencsézés«, mely a gratulálás magyarítása, nem tetszik neki, de nem tetszését tapintatosan úgy közli, hogy estéli összejöveteleikre hárítja azt, irván, hogy a »kolozsvári hid-utczai Tudós Társaság nem fogadja el a szerencsézést.«

Lujzra ráfognak, hogy hajhászsa a nyelv újítását, hogy »szó-fürkésző«. E vádak ellen védekezik, bár írásaiból gyakran előtűnik a neologok hatása. Ő tisztítani szerette volna a nyelvet s különösen azon szavakra keresett magyar kifejezést, a melyek a mi írásunk szerint az eredeti nyelv írásmodorának sérelme nélkül vissza nem adhatók (energie).

A szófürkészés ellen védekezik és büszkén emlegeti nemzeti érzését; többször hivatkozik arra, hogy ő sváb leány, mert a magyar nyelv-

vet csak később, a német után sajátítá el s anyjával mindég németül beszél, de azért, ha hazáról, ha nagylelkű honfitervekről van szó — úgy Lujzát elragadja a buzgóság s tűzre lobban.

E hazafias érzés vezérli mindig. Szeret politizálni, szereti az országgyűlést, a hol oly gyakran fordul meg, hogy azt rebesgetik róla, hogy országgyűlési naplót ír.

Döbrentei a leány e lelkesedését és komolyságát többféleképen jutalmazza: valóban bizalmasává teszi és valamely »titoknoki« állással kínálja meg, a mit Lujz nagy tisztességnek tart s el is fogadna, ha az csak titoktartásból állana, — mert ahhoz ért. Majd Döbrentei Berzsenyi költeményeiből a saját példányát küldi el neki s gróf Teleki József gubernátornak figyelmébe ajánlja Lujzát, a kit a »Comes« nagyon meg is becsül.

S a mi lelkesedni tudó írónőnknek a legjobban esett, a nagy Döbrentei megjelent munkáiból egyet-mást megküldött neki, a mi neki különösen hízelgett is. S elképzelhetjük boldogságát, mikor 1846 augusztusában az akkor Erdélyben utazgató Döbrentei Kolozsvárt meglátogató. E látogatás előtti levelében írja: hogyha lejön »itt úgy elkényeztetjük, tejbe-vajba feresztjük, tulkot bornyat leölünk tyúkkal, kalács-csal járunk utánna — a közmondás szerint, hogy föbbé el sem vágyik innen.« — Természetes, hogy e látogatás részleteiről csak az elveszett vagy lappangó naplók tudnának számot adni.

Jellemének fő vonását azonban irodalmi munkáinál jobban tükrözik vissza e levelek. A mit verseinek elolvasása után tapasztaltunk, azt hatványozva látjuk itt, a mikor lelke megnyílik s a forma kényszerétől menten szabadon csaponghat lelke s ötletei szeszélyei nyílt tért nyernek a quart papíron. Itt nyilvánul csak igazán, mi volt Malom Lujz, mi szellemesség, mi fenkölt, finom érzék lakott benne, mennyire hatalmában volt a humor, a szatíra könnyed, de éles fegyvere, mint játszott a szókkal, oda vetett vonásokkal találón rajzolva le helyzeteket, viszonyokat, jellemeket. Mintha egy teljesen kifejlődött, az élet viharáiban s hányatásaiban humoristává nemesült férfi, erős férfi lélek nyilatkoznék meg e 17—20 esztendő leányban. Benne a kékharsnyás szellemből nincs egy atom, de van abból a csodaszerebből, a mit esprit néven ismer a világ. Gyermeteg kedélye csak egyszer fakad a kétségbeesés jajszávára, mikor halála előtt öt esztendővel e kérdést veti fel magában, vajjon nem hal-e meg korán, idő előtt. Gyötri a gond; de az ő lelke nem arra teremtett, hogy fájdalmas jövőbe látása kedélyvilágában nyomot hagyjon. A sejtés, mely tollára lopja e megjegyzést, csak pillanatnyi s ime —

mily csodálatos a sors, a leány, a ki 43 februárjában írja ezt, 47 márcziusában ravatalon fekszik, a leány, a ki oly rövid életének utolsó perczéig csupa jókedv, ötlet, báj és kaczagás volt.

Igaz, a jókedv oly csodálatos valami! Hányszor ébreszti életre egy lelki megrázkódtatás. Egy csalódás.

Sala Samu — egy időben vőlegénye — emlékét nem lehetett megőlni másként, csak belefojtani egy sírig tartó nevetésbe, — ott azután úgy is elvész . . . el is veszett. A síron túl, a hol nincs már kaczagás, emlékezés sincs ott. De míg élt, addig magányát és naplójának fehér lapjait bizonynyal csak ő tölté be, vele foglalkozott. Leveleiben csak egy helyen emlékezik meg »ex mátká«-járól, a ki azért haragudott rá, mert sokat akart tudni és mindég tanult.

Bizony, szegény Lujzánk reményei mindég hajótörést szenvedtek, bármit tervezett, az dugába dőlt.

Mindég szeretett volna felmenni Pestre és fel is ment volna, ha kis birtokuk bérlője gróf B(ethlen) G(ergely) — megfizeti az árendát. De a nemes gróf nem fizetett, nem, még akkor sem, a mikor hosszú pereskedés után brachiummal akarták kitenni a bérletből. Így hát Pestet sohasem látta.

Ámde szerencsés lelki tulajdona minden csalódáson átsegíté úgy, hogy a csalódás rossz kedvet soha, csak mindég tréfát szült.

És valóban sokszor megható az a naivság s az a báj, a melylyel egyet-mást elbeszél. Hivatkozom a felolvasandó első levél ama részletére, melyben számot ad, hogy miért nem kártyázik.¹

Vagy a mikor a hazafiságról szólva ezeket írja:

»A napokban egy kis vitánk támada egy kis kutya patriotizmusa felett. Erre pedig következő történetke adott alkalmot: egy östve Pákei Titihez menénk át, jó öreg anyjának örömet akarék csinálni s guitáromat át vitetém, hogy kis dalokat énekeljek. Titi ölebe, ki életében most halla legelőbb éneket, megállt velem szemben s merőn arcomra nézve, ide s tova hajtá fejét s végre ugyanazon hangból, melyből dalolék, ordítani kezdett; képzelhetni már a szép duettet s a mulatságot, melyet okozott. »Lássuk« — mondám — »minő hazafi érzeteket táplál az a kutya?« s egy magyar nemzeti dalt kezdék, erre halgatva lefeküdt az eb, de mihelyt valami olaszos trillákhoz fogék, felpattant s »wau—wau—wau!« ugatott s tombolt. Én azt mondtam, nem jó hazafi, mert

¹ Döbrentei — írja — Lujztól hat esztendőös korában kártyán elnyeré piros ruháját, azért és azóta nem kedveli az időtöltés e nemét.

csak idegenszerű hangoknál mutatja ki tetszését, a többiek azt állíták, hogy érzeteinek élvezéseért hallgata a honi dalokra s mindkét részről makacson maradánk véleményünkénél. Valljon, kinek volt igaza? — Fontos élet kérdés! (Kolosvár, 1842. III. 10.)

Egy helyen magát kelepelő Malomnak mondja.

A dési kisededővő sorsjegyeit úgy adta el, hogy néhány jobb ismerőiséhez bement s azt mondta, nem megy ki a szobából, míg sorsjegyet nem vesznek, aztán — írja — savanyú ábrázattal vettek, csak hogy menekedjenek tőlem.

Egy helyt pedig ezt írja:

»Hunyady László beállott hozzánk legénynek a szó teljes értelmében! Ujjon fogadott legényünk valóban ily nagy nevű. Nagyon felvitte Isten dolgunkat, hogy királyok szolgálnak minket. Egyszer egy Nagy Sándor nevű is volt nálunk.

Kedves és jóízű dolog az, a mit az 1843 márcziusában Kolozsvárt észlelt északi fényről ír. Ime:

»Nálunk egy égi jel látható minden este, mintha üstökös csillag volna. Kegyedéknél nem? A köznép már kezdi tudakolni, valjon mit jelent? hasonlólag babonás rosz főzönkkel meghatároztam el hitetni, hogy ez azt jelenti, hogy a mennyi lány, mind férjhez megyen, ha csak jó; még kitudja, minő erkölcs jobbító lesz belőlem az égi jel által, de egy bökkenő van a dologban — hátha engem sem vesz el senki — mi lesz akkor véleménye rólam a lánynak? (Kolosvár 1843. III. 20.)

Itt közlöm azt a pajkosság szülte kis verset, a mely a mindig pózoló, hiú és tiszteletet követelő Döbrenteit oly haragra gyújtá, hogy következő levelében komolyan megfeddé a leányt. Az 1844 szeptember 13-án *kelt levél így kezdődik:

»Szent igazság! templomodnak
Oszlopzata dőledez;
Talpzata vált ingataggá,
S Fala szerte repedez.

»S halljad, ó világ! e templom
Mért, hogy szerteszét rezzent:
Döbrentei nem csak *ír s köll*
Döbrentei *ír s — füllent!*

Ebből a Döbrentei ígért látogatására vonatkozó versecskéből keletkezett a harag, a melyet Lujza nagyon fájlalt, de a mely nem is tartott soká.

A szerető »Bácsika« érzelme elnyomta a méltóságos királyi tanácsos úr ridegségét s a redő elmúlt homlokán újra — s a barátságot többé nem zavarta meg semmi.

A rövid két esztendő, míg Lujza élt, hamar lepergett s utolsó levelének végsorai úgy hangzanak, mint egy áldás, a melyet az örökké valóság lakója mond bucsuzóul a szerető jó barátának, a ki szeretetét kis barátnője iránt halálán túl is megtartá, őrizé.

Kolósvár, 6/5 1840.

Kedves Bátyám Uram!

Képzelem, mint fog kegyed bámulni, midőn e' sorokat kezébe kapni fogja, nem tudva, honnan e' merénylet? Kegyed házanknak régi barátja 's nekem gyermekkorom játzó társom; ennél fogva némi jogot képzelek követelhetni, kegyedhez tanácsért folyamodni. Kegyed nem veendi ezt tolakodásnak; a kis sváb leánykának is gyakran el szenvedte csintalanságát, 's a' föl nőtt magyar leány' bizodalmas fölszólítását és eltűrő jósággal fogja ki hallgatni. Illy meggyőződéssel, 's kegyed baráti őszinte nyilatkozatát meg nyerhetni reményelve, bátran 's nyiltan kegyed elibe terjesztem ügyemet:

Nem annyira tehetség, mint buzdító kedv, engem írásra ösztönöz. Magyar leány vagyok, édes bátyám Uram, szívvel és lélekkel; ennél fogva tehát magyarul írok. Eleve csak magamnak, kedvtelésből folytattam eszméim papirosra tevését; inkább gyakorlatból. Tavaly rábeszélésnek, műveimből nehányat a' N. Társalkodóban ki adni, 's azóta néhány darabkák ki is jöttek. Mint vette ezeket a' közönség tulajdonképen, nem tudhatom; mert nekem persze udvariságból vagy kiméltetből [*igy!*] sem mondják meg, ha roszaknak találták is. Igaz, hogy az egész világ' kedve szerint tenni valamit, lehetetlen; de okos értelmes emberek' véleményeit tiszta igazságukban vágyom tudni; ezért tehát kegyednek is könyörgök, igaz szívéből mondja meg, nem hibáztam-e igen fölötte nagyot, midőn irományaimból ki adék? Jól érzem, minő csekélyek azok, 's hogy azok bizonyonnyal csak emberszeretői kedvezésből nyomattatának ki az érdemes kiadók át [*igy!*]. Az is bizonyos, hogy nállunk, hól a' második nem' művelését még annyin ellenzik, szörnyű nagy merénylet némberek, íráshoz fogni. Egy anonym levél már inte is, hogy nekem jobb lenne szitálni, tűzhelyemen káposztát rotyogtatni, (igen aetheticai kitétel!) mint afféle művészi agyrémek után járni — de én azt hiszem, hogy a' gazdaszonság mellett valami szellemibbre is marad idő, 's hogy egy némberek nem vét semmit a gyöngédség ellen, ha ír is. Azonban, telyesen meg engedem, hogy ezt büntetlen csak ugy teheti, ha tud hozzá. Már most az a' kérdés, valljon én valaha fogok-e tudni hozzá? Alapos tudományom semmi sincs; tollamat csupán képzeletem, érzetem, 's parányi gondolkodó tehetségem vezérli. Kérem kegyedet, ha nem tartja fölötte unalmas fáradtságnak, olvassa meg gyöngé firkáimat; 's ítéljen úgy, mint kemény ítélő-bíró. Ki jelelem ki adott műveimet:

1839-diki N. Társalkodónk' első félévi 7-dik számban egy kis novella, illy czimmel: »*Nem mindég jó titkot tartani.*« az azt követő 13-dik számban »*Aprilis első napja:* Az idei első félév' 6-dik számában egy kis fordítás Saphir után: »*A bus fölirat,*«, a' 8-dik számban egy kis vers: »*Bánffy László hona*«; és most utoljára a' 14-dik számban: »*Szerelmem,*«, egy kis költői czikkely, egész nevemmel alá írva. Néhány darabkát, még ide mellékelve küldök csupán kegyed számára, [bírálás *igazítva*]; bíráltatás végett.

Kegyed igen nagy jót fog tenni velem, ha tisztán, kereken, magyarosan ki mondandja véleményét ezekről, bár ha le sújtó is az. Itéljen kegyed, ha bátorkodhatom-e tovább is táplálni gyöngye költői szeszemet, s merészeljek-e ezentúl is közönség elébe lépni elmém' valami készítményével? vagy jobb lenne a szita 's gúsally [*így!*] mellett maradnom? Költészégem, úgy tetszik, még eddig elő nem ragada ábrándozásra, szeszélyem inkább humoristicai tárgyak közül szerzet foglalkodni: 's ez, nézetem szerint, a' realis életre nézve nincs káros befolyással. No, de humoristicai dolgozatokhoz is elmésség, találós ész kívántatik, 's így hát nem tudom, lesz-e valaha belöllem valami?

Bocsánat terhelő alkalmatlanságomért, édes bátyám uram; megvallom, én nem merésztettem volna kegyednek írni, ha édes Anyám nem indíta, s nem bátorítanda. Ha kegyed méltóztatna engem válasszal meg tisztelni, az engem nagyon kedélyjé tenne, 's azzal úgy dicsekedném, mintha épen meg is érdemleném azt olly derék tudós úri embertől, bár ha az is lenne bele írva, mit szegény jó Atyám egykor mondott nekem, midőn épen kegyeddel valami astronomiai tárgyat vitatának, 's én a hold' állásáról nagy okosan bele kotyogtam; hogy: »gyermeknek 's tudatlanok jobb ha hallgatnak.« Ezóta nem is igen kotyogok bele olyanba, mihez nem értek. Kegyednek is egy jó tulajdont — 's gyöngém' között e' kettő jó tulajdon — köszönhetek, mióta kegyed hat éves koromban, kártyán el nyéré piros ruhámat, soha többé kártyázni nem szeretém [*így!*], sőt mai napig sem kedvellhetem az idő-ölés' e' nemét.

Ujra engedelmet kérve alkalmatlanságomért, tisztelettel maradok, édes bátyám uram,

Kegyednek,

édes Anyám
tisztelettel kegyedet.

alázatos szolgálója
Malom Louise

II.

Dézs. 26/7 1840.

Kedves Bátyám Uram!

Becsés válaszát, melly bárhol leendék, rendkívüli nagy örömmel lepott volna meg, itt Dézsén kapván (mert a' Kolozsvárra cimezett levelek mindenütt megtalálnak engemet) és szellemi magányban, egész ünnepnap leve rám nézve az, mellyen kegyednek sorait kezemhez vevém. Kegyednek jóságában semmi kétségem sem volt, tudván azt mi sok és fontos dolgok foglalják el idejét, s mint kell természetesen inkább halasztani azt, minek késedelmében a hon kárt nem vall, s ha kegyed tel-

jességgel nem felelt volna is, akkor is csak magamban, érdemtelenségemben kerestem volna hibát.

Kegyed oly sok hizelgőt mond nekem levelében, hogy valóban önhitté kellene lennem, ha nem ösmerném meg benne a jóságos bátoritást; s valóban büszkévé tesz' engem az, hogy kegyed oly gyöngé kezdő firkálót mint én, az írói pályán haladásra buzdít. Nagy köszönettel tartozom kegyednek figyelmeztetéseért tévedéseimre a költészetben 's ezután is mindig legnagyobb hálaérzettel fogom venni, ha kegyed néha tanácsra méltatand. Lakna csak kegyed közelünkben! Nem menekülhetne ám oly könnyen szünetleni kérdezősködéseimtől, miután már fölbiztata csak bátran alkalmatlankodni kegyednek firkámmal. Most épen egy nagy művet végeztem el: Bulwer »Eugen Aram-ját fordítani le angolból; most átnézésével s kijavításával foglalkodom, de az ember önmagának igen engedelkeny, sőt tán vak bírása szokott lenni, s nagyon szeretném a' művet mély belátású értelmes emberektől meg ítéltetni; de az ily értelmes, okos embereknek rend szerint tömérdek dolgok szokott lenni, s nem igen érkezik rá, egy még az írói pályán csak alig bicegni tudónak dolgoztatásával sokat bibelödni. Midőn a' fordítást át nézem, 's az eredetivel egybehasonlítom, magam is számos hibákra találok benne, hát még okosabb emberek mennyit találhatnak? Egyik főhiba benne az, hogy el sietve dolgoztam ezt, mert bár tíz hónapig írtam rajta, közben hetek teltek el a' nélkül, hogy leg kevesebbet is haladhattam volna benne, 's ilyenkor ha újra írhaték, oly sietve tevém, mint az eléhezett, ki mohón kapja az ételt. Igaz, hogy körülményeim is némileg okozák szorgalmam csökkenését, mert párszor el keseredve, szinte azon valék, soha többé tollhoz nem nyúlni — óh csak ne kellene az embernek sokszor elöítéletekkel küzdeni! No, de hála, hogy az már elmúlt; mamám, családom, pártolják költői szenvedélyemet, semmi akadályom nincs, már szabadon írhatok. Hogy női munkáimat is elvégezhessem, csak korán reggel írok; öt óraker fenn vagyok 's hét, nyolc óráig az író asztalnál foglalkodva, az után egyéb dolgaim után látok. A gazd' asszonyságot is igyekszem el nem mellőzni, édes bácsikám! nekem sincs ám köntösem, mit a' szabó készített volna.

Most olvasom Takáts Éva munkáit; szegény nőnek ugyan sokat kelle kiállania az ellene, 's egy átaljában a' világosodott némberek ellen szegült elfogulttaktól, 's még ezért pört folytatni is kéntelen vala tollával — bizon még tíz év óta sem sokan haladtak e' részben honunkban; még a' férfiak' tanultságát csak kezdik már méltányolni, de nekünk, szegény némbereknek nem igen akarnak még szellemi fejlődést engedni; nem gon[dol]ják meg, mi nagy szükség valamerre ki törni iparkodó elménknek is táplálékot adni 's hogyha művelődési nézetekkel nem hagyják azt betöltenünk, mint könnyen tévedhetünk, példáulú, kinek szelleme költői, 's költenie tiltva van, mint csaponghat ki még is a' költészet' egy silány nemére, mit társaságokban oly gyakran találhatni — a' pletykára? Ez pedig igen gyakori nállunk, 's kiirtására nemde üdvös lenne a' némberek' egyetemes művelése? Azonban jobbal[?] biztat; már néhány hölgyek kezdenek apróbb dolgozatokkal a' N.

Társalkodóban föl lépni, 's ezen való örömmel meg is vallo, egy kis önzés is vegyült, látván hogy már nem csak én vagyok az irónő — e' cimet némi gúnyjal [igy] adák meg, — hogy már nem csak ellenem leend okok [igy] ki kelni a' sötétséget bálványozó lényeknek. Alig képzelhetni, s még is igaz, hogy bár mi csekély egyed valék a' művészi világ' egyetemében, töllem már félni kezdettek, 's azt mondták, hogy tudós vagyok, még deákul is tudok, — ez utóbbi föltét onnan jött, hogy egy deák mondást, mit megtanultam volt, egykor mottónak használtam, s bármint állítám, hogy szót sem tudok deákul, hinni nem akarák. No hát, higyjétek! gondolám; csak az sajnos, hogy nem vagyok épen olly sokat tudó, mint róllam fölteszitek.

Gondolom, kegyed eddig Budán lesz, 's e levél megfogja találni kegyedet, bár hogy szállását nem tudom, 's a cimen ki nem jelelhetem — de az olly nevezetes embereknek, mint kegyed lakát mindenki tudni fogja nagy városban is. — Én Májustól fogva itt vagyok, Nagyapámnál, szokás szerint nyaralni; a vidék gyönyörű s' e' kis városkának fekvése regényes. Sokan is laknak itt, kikkel meglehetősen mulathatni; s' minden követelést félretéve, meg is lennék itt elégedve, csak zongorám lenne itt. Lelkemnek nagy hiánya a hangászat, ezt nélkülözve, nagy élvezetet nélkülözök; 's mint egy inkább nyomúl a' szívély, ha nincsenek hangok azt lágyítani. — Lám én már használom a' szót, mit kegyed talált föl: a »Gemüth«-et eddig »kedély«-nek tudám; ezt tán Jósika hozá használatba; de nekem a »szívély« valóban jobban tetszik, ez természetesb következtetésü. Vajjon hogy lehetne magyarul legjobban kitenni ezen szót: »energie«? Hév, élénkség 's. a. t. mind nem azt fejezik ki, ezek mind csak surrogat kitételek.

Mamám tiszteli kegyedet, és azt izeni, hogy imádkozzon érettünk, hogy pénzünk gyűljen annyi, hogy tavasszal Pestre mehessünk föl, 's kegyedet ott meg lepjük; de ebben az esetben ne tudjon kegyed arról semmit, hogy megakarjuk lepni, csak bámuljon, ha meg lát! Azonban addig míg ez megtörténhetne, figyelmeztetnem kell kegyedet, édes bácsikám, hogy bennem valami kellemest látni ne várjon; szép nem vagyok, sőt rút, ezt irigység is megadja nekem, társalkodásom oly érdektelen, mint bár melly falusi libácskának; öltözetemben nem látszik ugyan semmi tudós külső szint el hanyagolás, de a' szépség' hiánya miatt számba nem igen vett lényeknél természetesb a' magába vonúltság.

Éljen boldogúl kegyed, 's könyörgök tartsa meg ezután is irántam lekötő baráti részvétét.

Kegyednek

tisztelő huga
Malom Louise.

[Döbrentey jegyzete]
feleltem Sept. 20^d 1840
A' zugligetben.

Dézs. 11/10 1840.

III.

Édes Kedves Bátyám,

Kegyednek September' 20kán költ becses levelét épen akkor kapám, midőn 12 falun át tett utazásomból jövék haza; én tehát úgy irok most kegyednek, mint qualificált, utazott leány! Hanem tapasztalataimat még igen nagyra nőtteknek nem érzem — még Arcadia' aranykorát sem képesek képzetünkbe föl idézni nyomorult kinézésű oláh falvaink. Azonban e' kis kirándulás is segite utazási kedvemet táplálni, főleg miután gr. Bethlen Károlynénál valánk látogatni, ki most jöve meg másfél évig folytatott utazásaiból francia- német- 's olasz országon át. Ő annyi sok szépet beszélt aról [igy!], mit látott 's hallott, hogy mindig mélyebben győződém meg abban, hogy valóban csak úgy lehet az embernek leghelyesb fogalma műveltebb tárgyakról, ha azokat szemmel látja, 's nem csak leírásokból ösmeri.

Kegyed tehát, nem javasolja, hogy fordításokkal foglalkodjak! Én pedig azt hittem eleve, hogy ha jól tehetem, használok valamit olvasó közönségünknek, mert látván, hogy mennyi sületlen, erkölcsnélküli kis novellákat, 's szindarabokat forditanak, üdvösbnek gondolám egy lelkes idegen írónak művét honosítani nálunk. Azonban természetesen én is inkább ohajtanék eredeti jó magyar műveket, minél számosabbakat, láthatni, 's ha valaha olly tökélyre mehetnék, hogy saját műveim idegen nyelvre fordíttatnának, kevélységem igen nagyszerű lenne. Ezt még reményleni sem merem; de kegyednek tanácsát meg fogadandom, és igyekezni fogok, minél csinosabban és célszerűbben dolgozni. Mihelyt Kolozsvárra be menyünk [igy!] — mi tán tiz nap múlva meg történend — azon leszek, hogy megszerezsem magamnak azon nyelv szabályokat, miket kegyed ajánl. Ezekre nagy szükségem is van, mert soha magyar nyelvtan nem járt kezemben; csak amúgy szajkó módjára tanultam meg anya-nyelvemet, 's írását is csak majmolólag: kiadott művecskéim' javítását mindig a' n. társalkodó' szerkesztőségére bízam. Kegyednek utasításait tiszta szívémből köszönöm, és nem hogy elijednék recensáló levelétől, hanem még kapva kapok rajta, mert kedves Bátyám, én rég vártam olly levelező társra, ki nekem kötetlenül föl fedezze hibáimat, 's jó utba vezessen. Több tudós urainkat megkértem már, hogy mondják meg hol tévedek munkálataimban, de ezen uraságok olly engedékenyek vagy minek is nevezzem, hogy azt állítják, magam is képes vagyok át látni tévedéseimet — igen is, én mindig kétkedek magamban, mindig érzem, hogy sokat hibázok írásomban; de például ha kegyed nem lett volna hozzám oly barátilag őszinte, s nem figyelmeztetett volna több hibás kitételeimre, én azokról nem tudva, most is folyvást úgy írnám, most is laknám 's nem laknék.

Nekem igen nagy örömem volna, ha Pesten telelhetnék, de körülményeink ezt nem engedik. Ki tudja, tavaszkor is hogy lesz? — Mig jó öreg Nagy Apám él, addig nem igen utazhatunk, mert ő nem akarja ezt; kívánata ellen tenni pedig mi nem akarunk — inkább magunkba

fojtjuk utazási vágyunkat. Nekem nagyon fájna, ha kedvetlenítésével kellene kedvtelésemet meg vásárolni; inkább mindig itt hon maradnék. — Kegyed, félek, hamar meg unná velem bajlódni, mert vége hossza nem lenne a' sok kérdezősködésnek, mit türelmes bácsikám elibe terjesztenék: lám még illy távolságra sincs nyugta alkalmatlankodó hugától alig vár két hetet, miután régi barátja igen becses sorait kapá 's már újra és újra ir, 's levelét még egy pár verssel is megterheli, mit hogy bácsikája amúgy szigorú bírálói képpel ítéljen meg, alázatosan kéri¹ [*Csillagos betoldás.*] (Vers mértékem tudom, legrosszabb, még nem tudám magamat metrumhoz szoktatni.) — A »*Rózsa lelke*« című darabot ez évben készítem, a »*Nemzetemhez*« című kétéves; most már nem e korhoz illő, mert a magyarnak alig van már serkentésre szüksége; álmából már föl ébredett, 's gyorsan halad elő; most állandó ipar 's biztos eszközök kellének folytonos haladhatásra. Lelkem mélyéből örülök, midőn hallom, minő előmeneteleket teszen honni nyelvünk, mint szégyenli számos magyar, hogy nem tud magyarul, 's mint törekszik megtanulni azt, mit legelőbb is tudnia kellende! Nagyon hibáztatom sok felsőbb rangú családainkat is, kik gyerekeiket korán idegen nyelvekre taníttatják, úgy, hogy később jól ki sem tudják mondani saját nyelvüket. Nálunk szinte természetes lenne azon utazó' neveltséges észrevétele, miszerint francia honban már négy öt éves gyermekek franciául beszélnek, nálunk valóban szinte csuda, ha magyarul tudnak ily korukban. Azonban idegen nyelveknek korán sem vagyok ellene, sőt azokat tudni nagyon szükségesnek tartom, csak tudásuk ne essék meg saját nyelvünk hiányával.

Máté Jánosné és Takács Judit' verseit olvashatni vágyom; az előbbinek Molnár Borbárávali levelezéseit magam is birom. Valóban én is azt óhajtom, bár ezeknél kissé újabb, kellemesb modorban tudjam előadni gondolataimat; de gondolataim tán nem lesznek olly szépek, mint e' nőei; millyek, mint mondják, többi, ki nem adott műveiben léteznek. Ő azért sem dolgozá ki irományait, mivel nem számolt azoknak kiadására; aztán szerencsétlen háziélete tán néha kedvétől is meg fosztá, hihetőleg hibának ki tett elme — gyakorlatait több csinnal igazítani ki. Én részemről akkor tudok legkevesebbet tenni, mikor szívélyem nyomva van. Eddig elő akkor éreztem elmémben legtöbb teremő erő, — már a mennyiben tudni illik teremő erőnek nevezhetni parányi tehetségemet — midőn legvidámabb voltam. Kedvetlenebb óráimban csak naplómhoz folyamodtam; egyéb irományaim ollykor még a többieknel is rosszabbak. Azonban csak igen egykedvű életet ne éljen az ember, mert ez semmi ihletet nem ad. Azt hiszem legelőbb is az unalom képes szellemünk magosulását el ölni. Én mindig azon igyekszem, hogy egy órárn se teljék el foglalkodás nélkül, kezemben mindig vagy kézi munka, vagy könyv, toll vagy hangszer, mikor magamra vagyok.

Mig kegyeddel rámnézve igen érdekes sétákat tehetnék Budapest' környékében, 's mig kegyed' társaságában meglátogathatnám a' »Mátyás

¹ A jelzett költemények nincsenek a levelek közt. R. D.

csörgeteg-et, mellynek kegyed alkotta szép fölirata nagyon hatott reám,
addig csak itt tengek-lengek, 's élvezem a gyönyört, mit kegyednek
recensálva is hizelgő sorai nyujtanak nekem; mert a' recensálásban is
olly figyelem' és kitüntető jóság bélyegét látom, mire csak kevély lehet
kegyednek

Mamám tiszteli kegyedet.

tisztelő huga

Malom Louise.

Közl: REXA DEZSÓ.

ADATOK SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ KÖLTEMÉNYEIEHEZ.

Szentjóbi Szabó László költeményeit utoljára Toldy Ferencz adta ki 1865-ben. Ez a kiadás lehetőleg mindent felölelt, a mit az 1791-iki editio princeps¹ közölt és a mi ezenkívül Szabó László életében megjelent. Kisebb tévedései mellett (a melyek közül megemlíthető, hogy a *Magyar Museum*-ban megjelent *Töredékek R... munkáiból* cz. fordítások eredetijét minden alap nélkül *Rabener* munkáiban jelöli meg, noha azok forrását most *Rousseau* »*Emil*«-jében találtuk meg) nem terjedt ki a költő halála után kiadott versekre és nem terjedhetett ki a fönmaradt kéziratokra sem. A *Debreczeni Kalendárium* mult század huszas éveiből való eszthetikailag sem értéktelen, posthumus közléseire már más helyen rámutattunk.² A kéziratban maradt apróságok közül azokat, a melyeket Kazinczy mentett meg (*Szentjóbi Szabó László maradványai*) a Vasárnapi Ujság 1869-iki évfolyama közölte. Az alábbiakban most néhány, irodalomtörténetet és nyelvtudományt egyként érdeklő apróságra térünk rá.

1.

Szabó László költeményeinek az a két kötetbe kötött kézírata, a melyet a Magy. Nemz. Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára őriz (*Quart. Hung. 156. és 212.*), szép, tiszta, nem sokat javítgatott másolat. Ez a példány volt az 1791-iki kiadás nyomdai kézírata. (*Donavit Museo Nationali Math. Trattner, Typographus.*) — Az ed. princ.-hez Szabó Ráday Gedeon költeményeiből vette jeligéjét. Pontosabban megjelölve: a péczeli grófnak *Rudolphi Carolinának német verse szerint* — *Szabadon követve* készült verse. *A violácska és a rózsza*³ volt a forrás, a melyből ezt a strófát választotta:

¹ Szent-Jóbi | Szabó László | költeményes | munkái | Pesten | nyomtatt. Trattner Betűivel. | 1791. — Kis 8°, (2 +) 132 l.

² Egyetemes Philologiai Közlöny, 30. kötet.

³ L. Gróf Ráday Gedeon összes művei. Összegejtötte s bevezette Váczy János. Budapest, 1892. 74—77. l.

Ámbár gyenge illatotskám
 Nagyon messze nem terjedhet,
 'S nagy mellyéket bé-nem-tölthet:
 Tág lessz nékem egy kis környék,
 Ha bé-tölthi illatotskám:

Gróf Idősb. Ráday Gedeon Orpheus
 II-dik kötet. Halak' Havai
 2-dik darab.

Az eredeti jelige azonban nem ez volt. Az említett kéziratkötetben az első jelige Ovidiusnak a következő sora:

Vade liber, verbisque meis loca grata saluta.
 Trist. libr. 1. Elegia 1.

Ehhez a következő (eddig kiadatlan) fordítást csatolta:

Menj kis könyvem! menj, 's nevemmel
 Tisztelj minden helyeket,
 Hol szívesen, hol jó szemmel
 Olvassák e' verseket.

Azután áthúzta a latin és ezt a magyar versikét, és helyébe a Ráday-idézetet tette. Jellemző Szabó egész életfölfogására — és nem értéktelen adat, — hogy jeligéjét először Ovidiusból választotta.¹ De még érdekesebb, hogy Ráday versei között (a kinek Szabó igen nagy tisztelője² finom érzékkel kiválasztja ugyanazt a gondolatot poétikusabb formába öntve, és Rudolphi Carolinának, Klopstock ma már alig emlegetett³ barátnőjének ezekre a rendkívül kedves soraira így külön is fölhívja figyelmünket. Hogy a bihari tisztujítás emlékei után⁴ Szabóra az emberre jellemzőnek mondhatjuk-e jeligéjét, nagy kérdés. A költőre mindenesetre az. Érzéseinek szelidségére (de a Martinovics-összeesküvésben viselt szerepére, illetőleg ártatlanságára⁵ is) élénk példa az az epigrammája, a melyet — a német Musen-almanachok 'hatása alatt — Mirabeau sírjára ír. Az a négy sor, a mely az első kiadás 71. lapján megjelent, így hangzik:

¹ Ovidius kedves költője volt. A *Trist. Libri 4. Elegia 6-la-t* (Tempore rutilicolae patiens fit taurus aratri) le is fordította. Ed. princ. 13—16. l.

² L. költeményét: *A' Péczeli Kert. Idősb Gróf Ráday Gedeonhoz*. Ráday hatása alatt (vagy viszont) fordíthatja le Szabó Jacobi-nak *Nach einem alten liede* cz. költeményét is. L. Ráday Gedeon *Mezei dal. Őszi tájban* cz. fordítását, id. kiad. 62—63. l. és Szabó fordítását (*A' Poëta.*) ed. princ. 41. l.

³ Újabban Ludw. Geiger berlini egyet. tanár foglalkozott vele bővebben, külön könyvben.

⁴ L. Kazinczy jegyzetét Szirmay Antal *Jacobinorum Hung. Historia.* — 1809. cz. könyvében.

⁵ L. *Szentjóni Szabó László elítéltetése és halála* cz. do'gozatunkat az Erdélyi Múzeum 22. kötetében.

Le-dült tornyai közt Páris Városának,
Omladékaiból köz-boldogságának,
Épített Frantz-Ország egy oszlopot sirva,
A' Mirabeau' neve ere van fel-írva.

Ebben a formájában Szabó epigrammája igen kétes élű. Valószínű is, hogy akkor változtatta így meg, mikor Rousseau munkáival és szellemével megismerkedve, barátai belesodorják a magyar jakobinus mozgalmakba. Talán nem akart önmagával ellenkezésbe jutni, és azért nem közölte a versikét abban az alakjában, a hogyan az említett kézirat 70. lapján olvasható, a hol, jól kihegyezett epigrammai éllel, ez a költemény alakja:

Le-dült tornyai közt Francia Országnak
Omladékaiból a' köz boldogságnak
A' tsudálkozásnak épült egy oszlópa
Hol fekszik Mirabó hazája gyilkosa.

Hasonlóképpen nem érdektelenek Bacsányi jegyzetei Szabó költeményeihez. Szentjóni Szabó Lászlónak rövid életében leghívebb barátja Batsányi volt. Úgy látszik, a *Magyar Museum* adott alkalmat a megismerkedésre, a mely Szabónak nem egy költeményét közölte. Az ismeretségből csakhamar szoros és — itt nem mondunk sokat vele — sirig tartó barátság lett. Bacsányi költeményeiből tudjuk, hogy költőnk Nagybányáról való távozása után megfordult Pozsonyban, Pest-Budán, járt a Dunántúl, Mohács vidékén.¹ Tőle tudjuk, hogy mikor Szabó Lászlót Kufsteinba viszik, a honnan többé nem tért vissza, itthon menyasszonya siratja. A két költő barátságának kedves emléke Bacsányi néhány verse,² de nem kevésbé érdekes relikviája Szabó költeményei első kiadásának az a példánya is, a mely Bacsányi tulajdona is volt és, a mely most Nemzeti Múzeumunk könyvtáráé.³ Ebben a kötetben van Szabó Lászlónak egyetlen megmaradt képe, egy igen ügyes sziluett, minden valószínűség szerint Bacsányi keze munkája.⁴ A könyv táblájához tartozó lap belső felén a jól ismert erőteljes vonások jelzik a tulajdonos nevét; míg utolsó lapján ugyanennek a kéznek az írásával a következő sorok olvashatók:

† 1795.

Quem nunc tam longe non inter nota sepulcra
Detinet extremo terra aliena solo.⁵

¹ Bacsányi buzdítására (*Hazafi aggodás. Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz*) kezd a mohácsi vészről szóló, krónikaszerű elbeszélésbe, a melyet a Debr. Kalend. 1824-iki kötete közöl. (Bacsányinak e költői levelével teljesen azonos eszmék vannak *Majlhényi Barta keserve a mohácsi veszedelem után; fogtságban* cz. költeményében is.)

² *Gyötrődés.* (Kufstein, 1795.) Ed. Told. 53. l. *Egy szerencsétlen ifjú sirjánál.* Ibid. 58. l. *Lina panaszsza.* Ibid. 58. l. *Vigasztalás.* Ibid. 59. l. — A *Hazafi aggodás-t* (Ibid. 37—39. l.) már fentebb idéztük.

³ P. O. Hung. 1362.

⁴ Gyöngé mását közölte a Vasárnapi Ujság 1869-iki évfolyama.

⁵ Ez az idézet az *Egy szerencsétlen ifjú sirjánál* cz. költemény jeligeje is.

Evvel a Catullusból vett idézettel siratja jóbarátját a költő. De érdekesek a megjegyzések is, a melyekkel Szabó költeményeit kíséri. Nem a gunyolódó Bacsányi írja ezeket, a ki Dayka költeményeiben csak a gyűlölt Kazinczy keze nyomát akarja meglátni, hanem a költő, a kinek a fülét egy-egy verselési hiba bántja, vagy a *Magyar Museum* szerkesztője, a ki hol más helyesírást szeretne alkalmazni, hol kisebb dialektikus sajátságokat szeretne eltüntetni,¹ hol pedig az interpunkción javítgat. Kritikai kiadáshoz nagyon érdekes és értékes megjegyzések ezek, mert többnyire fején találják a szöveget. De mert ilyenre jó-egyelőre nincsen kilátás, e rövid ismertetés keretén belül a következőkben foglaljuk össze őket:

a) *Dialektikus sajátságok.* A Szabó által használt *j* hangot Bacsányi a megfelelő szavakban *ly* vagy *ly* hangokkal pótolja a lapszálon. A felsőtiszai nyelvjárásnak megfelelő *gaj*, *ibója*, *tavaj* helyébe *gally*, *ibolya*, *tavaly* alakokat tesz. Szabó az *ez* főnévi mutató-névmást mindig *e'* alakban használja, ha mássalhangzóval kezdődő szó előtt van. Ez a nyelvhasználat néhol, pl. *Az eggyügyű Paraszt*² egy-egy helyén igen kedves hatású. Pl.

Úgy-e hogy *e'* nagyobb emelet?
vagy: De biz Uram nem-megy *e'* kárba.

Bacsányi mégis kíméletlenül javítgatja mindig a nyelvtanilag szabatosabb *ez* formára, csakúgy, mint a Szabó igen kedvelt *se* alakját *sem*-re. A népi, de régi irodalmunkban közhasználatú *esméri*, *erányosság* szókat az ekkoriban már gyakoribb formára javítja ki (*isméri*, *irányosság*).

b) *Nyelvtani és helyesírási javítások.* Szabó László a helyhatározó *-ban*, *-ben* rag helyett (megint csak tájnyelvének megfelelően) majdnem mindig, de különösen rímekben *-ba*, *-be* ragot használ. Bacsányi szorgalmasan javítgatja. A mult részesülő *-t* ragját, a mai szokással többnyire³ ellentétesen, Bacsányi mássalhangzók után is *-tt*-re igazítja:

Nem nézte az Udvar ezeket húnytt szemmel.
vagy: A vérré válttt ligetek.

A hiányjelet (') nemcsak az *a* névmutató után és az *s* kötőszó előtt teszi ki Bacsányi (*a'*, *'s*), hanem a birtokos jelző után is, ha annak nincs kitéve a *-nak*, *-nek* ragja. Pl. »Ha a' tél' fagyos hidege« stb. — Aláhúzza az érezel, kérdezel alakokat, vagy ezt a pár sort

¹ Szentjóni Szabó László cz. dolgozatunkban (Magyar Nyelvőr, 35. köt.) rámutattunk arra a körülményre, hogy Szabó nyelve a felső-tiszai nyelvjárásnak is érdekes emléke néhol.

² Ed. princ. 16—19. l.

³ »Fölösleges óvatosság ilyeneket írni: *mentt* (igenévül), *kedveltem* (dilectissime).« A magyar helyesírás szabályai. Kiadta a Magyar Tud. Akadémia. Budapest, 1902. — 11. l.

Igy szerentse ellenere
Szerentsés léssel végtére

így javítja ki:

Így szerentséd' ellenére
Szerentsés lésszesz végtére.

Éppen így kijavítja a *lábjánál* alakot *lábánál* jobban hangzó alakra. Itt-ott egy-egy németességet is észrevesz, és más idegenességeket is kijavítgat. Pl. Szabónál: »Jó napot akar tsinálni magának.« Bacsányi aláhúzza és hozzáteszi, hogy: germánizmus. Másutt az »instál életéért« szólás helyébe »esedez éltéért« magyarosabb alakot jegyez oda, aláhúzza a *Misu*, *pestis* idegenes szavakat, az »Ordinárius és Substitutus V. Ispány« helyébe »Első és Második V. Ispány«-t ír. A *haza* szó kezdő-betűjét mindig nagybetűre javítja ki. Végül itt említhetjük meg, hogy Szabó vesszőt (,) csak nagy ritkán használ; Bacsányi viszont, a hol csak lehet, mindenütt pótolja az írásjelhiányokat.

c) *Verselési és egyéb megjegyzések.* A verselésben Bacsányi nagyon kényes. Mégis méltó érzékkel sosem bántja Szabó László rímeit, csak azt huzogatja alá, ha *ë* hangra *e* rímel, mint pl. a *veled-neveléd, vénék-nevének, tsendességét-véget, kedvez-kebeledhöz* rímekben. Meglátja és megjegyzi Szabó Gellert-fordításában,¹ ha az alexandrinusban egy szótaggal több van a kelleténél:

Montán. Ha Cloét szeretem hát! — —

Phillis.

Tsitt! (most) ki-nevetlek.

Itt-ott a jóhangzás kedvéért javítgat:

Szabónál: De hallván szüntelen a' haza inségét.

Bacsányi javítása: De hallván szüntelen Hazámnak inségét.

Szabónál. . . . az öltözeti | tele van rózsával | rózsza szagával.

Bacsányi: . . . az öltözeti | tele van rózsával, | 's rózsza' szagával.

Sz. A' kártya olyan embernek a' menedékhelye . . .

B. A' kártyajáték olyan embernek menedékeszköze . . .

Sz. A' kantsó borok a' fán függenek.

B. A' borkantsók a' fán függenek, stb.

Rítkaság, hogy csak egy sajtóhiba is, mint

Eredj, eredj Mirtill! ne gyermekedjél!

elkerüli Bacsányi figyelmét. Ilyen szorgalmas javítgatás után, ha valahol nyomát lelőnk, hajlandók volnánk azt hinni, hogy Bacsányi barátja verseit új kiadásra szánta és javítgatta olyan lelkiismeretesen, mintha csak nyomdai korrektúráról volna szó. Hogy ilyen szándéka nem lett volna fölösleges, azt az 1820. és 1840-iki új, külsőleg díszes, alapjában véve azonban eléggé hányri-veti kiadások is bizonyítják. De mert Ba-

¹ A' *Pántlika*, egygy Pásztori Játék, a' Gellert írásaiból. Ed. princ. 101—132. l.

csányi illetén szándékáról semmit sem tudunk, figyelmét csak barátja iránt érzett szeretetének tulajdoníthatjuk. Csodáljuk, mekkora buzgósággal javítgat barátja versein, és sajnáljuk, hogy Toldy Ferencz kiadása minderről nem vehetett tudomást.

GÁLOS REZSŐ.

HALLER JÁNOS LEVELEI I. APAFFY MIHÁLYHOZ ÉS BETHLEN GERGELYHEZ.

1.

Szent-Pál 1667. június 25.

Kglmes uram fejedelmem! Az huszti máramarosi és ugyan ott lévő sóakna felől, az debreczeniek suplicatiojára nézve is mit írjon Ngod, méltóságos levelét alázatosan vettem, értem kglmes uram, hogy mind az vármegye, mind az kamaraispán engedetlen volt Ngodhoz. Arra nézve is nem hogy az praesidiumot ki kellene vinni Ngodnak az várból, sőt inkább többíteni és erőssíteni kellene; mert mi lehet az engedetlenségnek végén, azt nem tudván ember, az jövőendő ország gyűlésének idejéig, akár sóaknának jövedelmének, akár vármegye egyéb jövedelmének az ország számára tartsa meg Ngod az várat; adja okát az ország gyűlésén mind az vármegye az ő engedetlenségének, mind pedig (Ngodat követem alázatosan) jelentse meg, mi kényszerítette Ngodat az praesidium tartásra. Ha az relictá az idő alatt, mikor megbántódnék is (kit minden alkalmatossággal távoztatni kell) ugyanakkor Ngod és ország orvosolhat még, ha miben pedig ország kárára, vagy ok nélkül engedetlenkedtek némelyek, elhittem, Ngod sem hagyja törvény nélkül én pedig az Matskási uramék tanuságát semmi részében nem tudom. Az debreczeniek kívánságát az mi illeti kglmes uram, abban is mesterséget gondolok, mért halasztották ilyen későre az aránt való bántódásuknak orvoslását, melyet is ország nélkül alig látok lehetségesnek; tartok attól is, hogy az váradi basa mestersége ne legyen az is mint egyéb több dolgok is. Mindazáltal csak ezen az úton az rájuk vetett adó meg nem adatik, az ország vallana kárt miattak, hanem írjon Ngod keményen rájok, az ország rendelését tréfának ne véljék, mert Ngodnak is az ország gyűlésiig nincs. Azt az darab adót, kinek megfizetteni (így!) most adják meg oly titulushoz nevezeti alatt (ha az harminczadban vagy bántódások) az minemű nekik tetszik ország kára nélkül; ha úgyis engedetlenkednének, úgy tetszik inkább illenék megforgatni benne és mindaddig tartani, míg eleget tennének az artikulusnak, hogy nem mint az ország vallana kárt. Elmém és kötelességem szerint hirtelen ezeknél külömböket fel nem találtam, melyekről alázatosan tudósítottam Ngodat. Istennek kegyes gondja viselése maradjon Ngodon. Szent-Pál, 25. Szt.-Jánosnak 1667. Ngodnak alázatos szolgája és híve

Haller János mp.

Jegyzet. A levélboríték elveszett, de mint a tartalomából látható, a levelet I. Apaffy Mihály erdélyi fejedelemnek írta.

2.

Réten, 1685. május 17.

Mint jóakaró uramöcsémnek ajánlom szolgálatomat etc.

Tegnap kijűvén Fogarasból, Zelistátot érvén, ott hallám, hogy Kolozsvár felé nagy bódulás volna, futnának és költözködnének az emberek. Elhittem, hogy az Tökölivel lévő pogány hadak és kóborlók miatt lehet az az hirtelen való bódulás, mindazáltal nem akartam megindulni rajta, mint parasztoktól hallott hírre, hanem kglmedet kérem, tudósítson felőlle, mert tudom, udvarhoz eddig bizonyosabb hír érkezett felőlle; ha vagyon valami, vagy semmi nincsen a dologban, én is ahhoz képest tudnék távulkábban lévő házom népére gondot viselni. Kérem kglmedet, ne nehezteljen választ adni ezen szolgálamtól mentől hamarább; én is ha miben tudok szolgálni kglmednek, el nem mulatom. Ezzel Isten oltalmába ajánlom kglmedet. Réten, 17. Pünkösöd havának 1685. Kglmednek szolgálója atyafia

Haller János mp.

Kívül. Tekintetes nemzetes Bethlen Gergely uramnak, (Titulus) nekem jóakaró uramöcsémnek etc. (Zárópecsét).

3.

Szent-Pál szept. 27. 16 . .

Mint jóakaró uramöcsémnek ajánlom szolgálatomat etc.

Minemű hatalmaskodást tölt üdő előtt Dániel Mihály uram ángyom asszonyom ő kglmén, azt kglmed jobban is, elébb is érthette nálamnál, mely cselekedete Dániel uramnak, minthogy az én káromra czéloz, derekason megvallom, hogy magamra nézve is, de ángyom asszony részére nézve is nem kicsinyég háborított meg. Nekem mindazáltal úgy tetszett, törvényesebb és igazabb úton járok én, ha az esztendő elvárom, meddig szokott az özvegyek prorogátája tartani, hogy sem okot adni arra, hogy Dániel uram engemet szemben foghasson avval, hogy nem az magam jószága mellett költem fel, hanem az ángyom asszonyé mellett, kihez nekem közöm nem volt esztendőnek eltelése előtt. Mindazáltal a mint fellebb is íráim, minthogy rám néz a kár, melyet ángyom asszony személyében most elkövetnek, illendőnek itiltem segítséget adni az asszonynak, kihez képest szolgálmat ő kglme mellé küldöttem, kiket hertelenséggel elévehettem, azoknak parancsoljon és oltalmazza is házáat minden ellenségi ellen. Megnyugodtam abban, hogy mind az asszony személyére, mind rám méltatlan atyafiára nézve oly tetszésével igazítja kglmed, mint az közönséges igazság kívánja, ő kglme . . . én is örömet értenék, mert ha oda volt . . . szükségesnek itili, azt is megcselekedem . . . fiamat, Haller Isvánt . . . lábáról igen nyomorultul vagyom. Isten jó egészségben éltesse kglmedet. Szent-Pál, 27. Kisasszony havának 16 . . . Kegyelmed jóakaró szolgálója s atyafia

Haller János mp.

Kívül: Tekintetes nemzetes Bethlen Gergely uramnak (Titulus) nekem jóakaró uramöcsémnek etc. (Zárópecsét).

Jegyzet: A kipontozott helyek az eredetiben ki vannak szakadva, ezért az évszám közelebből meg nem határozható.

4.

Szent-Pál, 1694. július 11.

Mint jóakaró uramnak, kedves atyámfiaának ajánlom szolgálatomat kglmednek és hogy Isten szerencsés boldog étellel kglmedet megáldja szerelmesivel együtt szívből (így!) kívánom.

Isten akarátja lévén, hogy minden embernek egy bizonyos házastársa légyen, ahhoz kelletvén nékem is magamot tartanom, házomban felnevelt kedves unokámot Petki Sárát jövődöbéli házastársul magának megkérvén böcsületes úri jóakaró uraméknak és atyámfiainak tetszéséből ígertem tekéntetes nemzetes Toroczkaí János uramnak, kinek is megadása napját rendeltem ez jelen való Szt. Jakab havának 27-ik napját szentpáli házamnál meglenni, melynek menyegzői lakadalma napja, hogy magyar nemzetünknek bévött szokása szerint böcsöletesebben végben menjen, kérem nagy bizodalommal kglmedet, ne neheztelje mind az aszszonynyal ő kglmével együtt azon napra megjelenni, mely kglmed atyafiságos jóakarátját és fáradságát a miben fog parancsolni, tehetségem szerint meg igyekezem szolgálni. Továbbá pedig az Uristennek jó gondviselésében ajánlom kglmedet. Szent-Pál, 11. Julii 1694. Kglmed jóakarója s szolgálja s atyafia

Haller János mp.

Kivül: Tekéntetes nemzetes Bethlen Gergely uramnak bizodalmas jóakaró öcsémuramnak. (Zárópecsét).

Jegyzet: A levélben csak a névalírás Haller János sajátkezű írása.

5.

Szent-Pál, 1694. november 18.

Méltóságos úr, nékem jóakaró uramöcsém, Isten szerencsés, boldog étellel áldja meg kglmedet.

Ilyen dolog felül kelleték kglmednek nagy bizodalmoson írnom. Szegény vöm Petki János uramnak meghitt Czirjék László nevű szolgálja találja meg, a mely most is az én kezem alatt az árvákat szolgálja, hogy az elmúlt felháborodott üdőben Bojér Tamás uram biztatásából ládáit keze alá adta, mert azt mondotta, hogy úgy visel gondot rája, mint az magájéra. Keze alá adván az ládáit, egy üdő mulva megüzente néki, hogy menjen utánna, mert nyitva találja az ládáit; oda menvén, hát ugyan úgy találja és a mi jobb egyetmása volt benn, mind oda vagyon. Kérem bizodalmosan kglmedet, szolgáltasson törvényt köztük, ne vallja szegény egyedül az kárt. Kelmed jóakarátját más dologban szolgálom meg kglmednek. Ezzel Istennek oltalmába ajánlom kglmedet. Szent-Pál, 18. Novembris A. 1694. Kglmed atyafia szolgálja

Haller János mp.

Kivül: Méltóságos úr Tekéntetes nemzetes Bethlen Gergely uramnak (Titulus) nékem jóakaró öcsémuramnak etc. (Zárópecsét).

Jegyzet: A levélben szintén csak a névalírás Haller János sajátkezű írása.

6.

Réten, 1695. december 15.

Mint jóakaró uramnak, kedves atyámfiaának ajánlom szolgálatomat kglmednek.

Toroczka János fiam lévén kglmednél, az kglmed böcsületes izeneti meghozta nékem, kihez képest én is bátron írtam kglmednek; mennyi megbántódásim legyenek, azokrúl a fiam kglmeddel beszélhet, melyek annyival nehezebbek, a mennyivel rendetlenebb és méltatlanyabbaknak látom, mert mostani üdöhhöz képest a közönséges nyavalyát nékem is szenvednem kell, de ha felettébb nem súlyosodnék rajtam az sok bú, talán én sem vallanék nagyobb kárt másoknál, mert tavalytúl fogva ment el jószágomrúl száznegyven jobbágy, az kik nem az én szolgálatom miatt, hanem a szerfelett való húzás-vonás miatt mentenek el. Kérem kglmedet, beszélgetvén Haller Istvánnal, igyekezze ez aránt való nyavalyámot is orvosolni.

A napokban réteni házomnál lévén, kicsinyben el nem futtattanak onnat is az tatároknak hirdetésével; immár az mint hallom, visszamentenek, de én nékem úgy tetszik, jól volna Moldovában is megriasztani azokat, ha az németek könnyű hadat választanának ki, azok között magyar had is ha lehetne, bár csak ötszáz oly helyre mehetnének Moldova széliben, a honnat hirtelen hírt sem vihetnének felőlük, megkémelvén azokat az tatárokat, másnap éppen helyekre mehetnének és felverhetnék az egész táborokat. Úgy gondolnám, hogy ha ilyen formában vennék meg az kölcsönt rajtok, ők is hátrább hadnának az erdélyi prédálásban; én azt hallom böcsületes csíki nemes embertől, hogy a moldovai vajda fizetésén is tart tatárokat, és az olyanok bátorzkodnak annyira Székelyföldre ellen, mert moldovai ember a ki vezeti őket.

Elhítem, Bethlen Miklós uramat egész tanúsággal bocsátotta kglmetek udvarhoz, a többi között nem utolsó lött volna arról is tudósítani az udvart, hogy az császár ő felsége Erdélyben lévő hadai kétszeres fizetést vesznek rajtuk, holott magunk is felvetjük egészen az portiot, ők is az quártélyban egészen elveszik, a mi nehezebb, annyira válogatnak az szegény ember búzájában, hogy el sem veszik, a mit adhatnának, holott a Nagy-Küküllőn innét a parasztság között kuldulásra jutott az embereknek jobb része; ez ilyeneket elhítem kglmed is jól tudja, de én el nem hittem volna, ha ide nem jöttem volna, hogy ilyen nagy fogyatkozásokat lássak.

Ezek után Isten oltalmához ajánlom kglmedet. Réten, 15. Decembris A. 1695. Kglmednek atyafia, szolgálja Haller János mp.

Kivül: Tekéntetes nemzetes Bethlen Gergely uramnak (Titulus) nékem kedves jóakaró uramöcsémnek etc. (Zárópecsét).

Jegyzet: E levélben is csak a névalírás Haller János sajátkezü írása.

(Az eredetiek a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

Közli: DR. LUKINICH IMRE.

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI A BÉCSI CS. KIR. UDVARI KÖNYVTÁRBAN.

— Dr. Esztegár Lászlótól. —

(Első közlemény.)

A Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából néhai dr. *Esztegár László* múzeumi őr 1903. év őszén irodalomtörténeti kutatásokat végzett a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban. Működése eredményéről beszámolt abban a jelentésben, melyet tanulmányútja befejeztével a Nemzeti Múzeum könyvtára igazgatójához, dr. *Fejérfpataky* Lászlóhoz terjesztett, de beszámolt nagyjában még az Irodalomtörténeti Közlemények olvasóinak is ama publikációjában, melylyel a bécsi könyvtárban gyűjtött anyag részletes közlését tervezte. Az első közlemény megjelent az Irodalomtörténeti Közlemények 1904-iki évfolyamában, de ezzel a közléssel meg is szakadt a gyűjtemény feldolgozása Esztegár László súlyos betegsége és a rá nemsokára váratlanul bekövetkezett halála folytán. Két és fél éve lesz pár hónap múlva, hogy az általa egybegyűjtött anyag további sorozata kiadatlanul és feldolgozatlanul áll és két éve mulik nemsokára, hogy hivatalos felterjesztésében kijelentett ama szándoka, hogy gyűjtését az Irodalomtörténeti Közleményekben közzé tegye, — egyéni viszonyai miatt nem teljesülhetett. Az ő kifejezett szándokának teszünk most tehát eleget, mikor az iratai között talált különféle jegyzéseket kiválogatva, — a bécsi könyvtárban végzett kutatásait rendbehozzuk, egybeállítjuk és e lapok hasábjain végakarataához képest közre adjuk.

Egy-két töredékben maradt, hiányos levélen kívül, a hagyatékában talált gyűjtést minden változtatás nélkül közöljük azzal a megjegyzéssel, hogy az Irodalomtörténeti Közleményekben megjelent sorozat mellett egy-két darab még a dr. Esztegár életében az Egyetemes Philológiai Közlöny és a Művészet című szaklapokban napvilágot látott. Jegyzetei alapján az utána következő kutatók munkájának megkönnyítésére még azt is megjegyezzük, hogy az »Autographen-Sammlung« gyűjtő cím alá foglalt levelestár különböző irodalmi professióban élt magyar íróktól tartalmaz még leveleket. Így például Kalmár György, Danielik János, Reguly Antal, Katona István, Kis János, Gaál György, Remekházy János, Fessler Ignác, Dessewffy Aurél, Fáy András, Mérey Mór, Szemere Pál, Gyarmathy Sámuel, Sthály Ignác, Istvánffy Miklós, Pray György, Jankovich Miklós, Kollár János, Fényes Elek, Gyurikovich

György, Csergheő Ferencz, Liszt Ferencz, Mátray Gábor, Deák Ferencz, Kossuth Lajos, Pulszky Ferencz, stb. azok, kiknek érdekesebb leveleit dr. Esztegár ismertetni óhajtotta a többi bécsi gyűjtemények magyar irodalomtörténeti szempontból való rendszeres átvizsgálásával. Jegyzései nyomán (melyek egyébként a Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteményében vannak elhelyezve) állítjuk, hogy van e névsorban egy-két olyan is, a ki több, olykor tíz, husz, huszonöt levéllel is szerepel a bécsi könyvtár gyűjteményében, de ezeknek az ismertetésére Esztegár Lászlónak már nem volt sem ideje, sem ereje. A megszakadt munkát most végezzük el helyette az általa összeírott levelek közreadásával. Szolgáljanak ezek is a magyar irodalom történeti kutatás gyarapítására. A címzés nélkül való leveleket meghatározás nélkül, abban a sorrendben állítottuk egymás mellé a hogyan találtuk, tekintve, hogy a tartalmuk amúgy is nyomokat mutat a kutatóknak a címzettek személyiségének megállapítására. Miután pedig a kéziratot, vagyis a másolatokat nem volt módunk az eredetiekkel összehasonlítani, mindenütt az Esztegár egyébként gondos kéziratát tartottuk szem előtt a korrekturában még olyan esetekben is, mikor egy-egy kitétel kétségesnek látszott ugyan, de a kéziratban félreérthetetlenül így volt jelölve. A bécsi levéltár gyűjteményeinek rendszeres átvizsgálását és feldolgozását különben ez a szempont is kívánatossá teszi. A levelek így következnek:

Bacsányi és Bacsányiné levelei.

I.¹

A Monsieur Mr de Collin
en propres mains

d. 13. Nov.

Da Sie schon seit zwey Tagen nicht gekommen sind, so vermüthe ich, dass Sie nicht recht wissen wo ich wohne. Darum schicke ich Ihnen meine Adresse: Auf dem Kohlmarkte, im Brandauischen Hause No 1216 gegenüber dem Cafféhausa Milano im 1-ten Stock.

Kommen Sie nur recht bald; denn ich wünsche sehr das Vergnügen zu haben, Sie bey mir zu sehen. Indessen leben Sie wohl und froh. Ich bin
Ihr Freund
Batsányi.

N. S. Sollten Sie etwa durch Ihre Geschäfte verhindert werden oder sonst des morgens keine Zeit haben, so belieben Sie mir nur die Stunde zu bestimmen, wo Sie abkommen könnten, oder aber ich zu Ihnen kommen sollte. Es versteht sich von selbst, dass Sie auf keine Weise sich genieren dürfen. Nur bitte ich Sie, die Güte haben zu wollen mich hierwegen nur mit ein Paar Worten zu benachrichtigen.

¹ L. Szinnyei F. Bacsányi János, a »Tört. Életrajzok«-ban.

II.

(Batsányiné levele.)

Vom Hause den 26. Nov. 802.

L. B! Indem ich nachdenke, auf welche schickliche Art ich dem Verfasser des Coriolans meine Erkentlichkeit für das grosse Vergnügen welches ich bey dessen Vorstellung empfand, bezeugen könnte, fällt mir bey, unlängst in einem Aufsatz über seinen alten Vorgänger und Halbbruder Aeschylus gelesen zu haben, dass der Preis, welchen man damals den Siegern in der dramatischen Dichtkunst zu ertheilen pflegte, in einem Bock und einem Korbe mit attischen Feigen bestanden habe.

Ueber den Ursprung und Zweck dieser sonderbaren Art von Geschenken hätte ich mich gern belehren lassen, ich fand aber keine Erklärung daran; da der Herr Verfasser des Aufsatzes auch einer derjenigen Commentatoren gewesen seyn mag, welche wie du mir einst sagtest, die löbliche Gewohnheit haben, gerade da zu schweigen wo man eine Auskunft von ihnen haben möchte, obwohl sie sonst sehr geneigt seyn sollen, bey jeder anderem Gelegenheit zentnerschwere Proben ihrer tiefen Gelehrsamkeit zu geben.

Indessen gab diese Nachricht mir doch Anlass zu einer Idee die mir jetzt zur Ausführung meiner Absicht dienen könnte, wenn du mir dabey freundschaftlich an die Hand gehen wolltest.

Du weisst lieber Bruder welchen Eindruck diese Tragödie auf mich gemacht hat. Würde dein edler Freund Collin es mir wohl überdeuten, wenn ich Zeitgenossin und Mitbürgerin eines so erhabenen Dichters, Ihm ein Körbchen von meiner Arbeit voll türkisch-attischer Feigen verehrte, und statt des räthselhaften Bocks eine mässige Portion von den Herz erfreuenden Gaben des frätlichsten der Götter Griechenlands beyfügte mit dem Wunsche dass Er sie in einem tête-a-tête mit seinem lieben, und (wie du sagst) Seiner ganz würdigen Weibchen verzehren möchte.

Ich wüsste auf keine andere Weise Ihm meine Freude und meinen Dank zu bezeugen für das überaus grosse Vergnügen welches mir sein herrliches Kunstwerk gewährte.

Die geringfügigkeit dieser Gabe mag mit der Sitte des Alterthums worauf ich mich im Eingang dieses Schreibens berief, und mit der reinen Absicht der Geberin, die du lieber Freund wohl am besten kennst, mitschuldigt werden.

Endlich muss ich auch noch dir mein Lieber! meine Freude über die Erfüllung deiner längst gemachten Versicherung zu erkennen geben, dass Collin wirklich bestimmt zu seyn scheint nicht nur den Ruhm unserer vaterländischen Schaubühne durch seine unsterblichen Werke zu befestigen, oder vielmehr ganz neu zu gründen, sondern durch die erhabene Tendenz derselben nach und nach auch die Gemüther seiner Mitbürger höher zu stimmen — mit sich zu erheben.

Gabriële Baumberg.

III.

(Batsányiné levele.)

Wertheater Freund!

... Mein Mann lässt sich Ihnen höflichst empfehlen, und freundschaftlich melden, dass Se Majestät der König von Frankreich geruht haben noch im Monath August des verflossenen Jahres gnädigst zu bewilligen dass er (mein Mann) seine Pension auch künftighin eben so fortbeziehen und lebenslänglich geniessen könne als wenn er noch immer in Frankreich lebte und daselbst ansässig wäre.

Sollten Sie hintan noch nichts gehört haben, wie wir es vermuthen müssen, so wird diese Nachrichten Ihnen als Freund und Landmann, gewiss nicht gleichgültig seyn.

Ich habe die Ehre zu seyn

dero

den 6 Juli 1818

Linz, an der Promenade No 12.

ergebenste Dienerin

Gabriele Batsányi
geb. Baumberg.

IV.

(Schedius Lajos levele.)

Seiner Wohlgeboren Herrn Joseph v. Littrow Director der k. k. Universitäts Sternwarte in Wien.

Hochverehrter Freund!

Es wird Ihnen wohl bekannt seyn, verehrter Freund, dass ich mich jetzt mit der Herausgabe einer grossen Karte von Ungarn befasse, in Verbindung mit einem sehr geschickten und zur Ausführung eines solchen Unternehmens ganz geeigneten Ingenieurs, Namens Blaschnek. Das erste Blatt davon wird bereits gearbeitet; H. Stein, Kupferstecher des General quart. Meister Stabs in Wien hat den Stich davon und die Leitung der dazu nöthigen Vorbereitungen und andere Handarbeiten übernommen. Es soll derselbe ein höchst geübter Künstler in diesem Fache und ein Mann von trefflichem Charakter seyn. Da wir aber doch von ihm entfernt sind und uns daran unendlich gelegen ist, dass die Arbeit so vollkommen als möglich geliefert und dabei auch so fleissig und schnell, als es seyn kann, zu Stande gebracht werde, so wünsche ich Ihre Güte und Freundschaft für mich dazu in Anspruch zu nehmen, dass Sie von Zeit zu Zeit nach Ihrer Bequemlichkeit, diesen Künstler besuchen, ihm nachsehen, ihn aufmuntern oder auch zurechte weisen möchte, wo es nöthig seyn dürfte. Indem H. Stein eine unbegrenzte Hochachtung für Sie hegt, so freute er sich ungemein darüber, als wir ihm anzeigten, dass ich Sie um diese freundschaftliche Theilnahme an dem Werke ersuchen würde. Ich hoffe, oder bin vielmehr überzeugt, dass Sie mir sowohl im Inte-

resse der Wissenschaft als auch aus der Ihnen eigenen freundlichen Gefälligkeit die Gewährung meiner Bitte nicht versagen werden. Ich verharre stets mit der aufrichtigsten Hochachtung Ihr ergebener Freund und Diener

Pesth den 25. Nov. 1832.

Ludwig Schedius.

V.

(Pyrker László levele.)¹

Euer Wohlgeboren! Der nur durch einen frühzeitigen Tod verhinderten Ausführung eines grossen Entwurfs und Ihrer günstigen Meinung in welcher Sie mir jene zutrauten, verdankt das Heldengedicht Rudolf v. Habsburg sein Daseyn, von welchem ich die Ehre habe das beyliegende Exemplar mit innigem Dank für Ihre Aufmunterung und mit tiefer Hochachtung für Ihre hohen Verdienste um die vaterländische Litteratur, deren Zierde Ihre Werke sind, hiemit zuzusenden. Wohl mir, wenn es den Erwartungen die Sie davon hegten, entspricht; der ich mit dem Ausdruck obiger Gesinnungen die Ehre habe zu seyn

Euer Wohlgeboren

ergebenster Diener

Am 24. Okt. 824.

I. L. Pyrker.

VI.

(Szabó István levele.)

Tekintetes Ur!

Tíz éves pap létemre, minden órán jobbat várok; 's ihol Majus 14-kén Kegyed levelét hozták.

Harmad napja ennek, és még mindig szédülve függök 'a feltűnt szép csillagon. — Tíz évtől falvi lakos, csak mezőn és négy fal között laktam, ott 'a mosolygó természetben, itt 'a megholtak vizshangos sirboltjában. A' hegyen tul senki nem ismért; innen kevés. Fialat és boldog voltam. Helyet kelle változtatnom, hogy egy világtalan paptársam bennem gyámot leljen. Ha régi mezőm és négy falaim szép emlékezete nem viditna, panaszkodnom lehetne. 'S midőn minden órán jobbat várok, megjött az, egy ismérleten, de régóta mélyen tisztelt kéztől.

A »görög virágok« érne talán valamit, de kilencz évnek felét itthon várja és nem siet maga vesztére. Most három részre osztom: az egyik gehennára való, másikon igen sokat kellene simítani, az utolsót még nem szégyenlem.

Hogy a' hellen Muza magyar beszéde Tekintetednél figyelmet lelt, az nem csak legdicsőbb jutalmam nekem, hanem kerülhetetlen ösztön

¹ A kéziratlapon e levél fölött ceruzával írva Esztegar László következő jegyzései olvashatók: »Pyrker L. 21 levele nagyobbreszt életrajzi érdekességűek. XIII. 36. »Meine Bäume« költ. kézírata. »Abraham Verheissung« kézírata plajbászszal.«

serény dolgozásra. Olly kedv a' munkához, annyi vonzódás nemzeti nyelvünkhöz, minőt lelkemben érzek, kedvezőbb körülmények között némi siker nélkül nem maradhatna. Így minden csak lopva megy. Ha kedvet lohatnak, és ha időt lohatnak, mostan Isokrates panegürikos-át fordítgatom, melly régi bírálatok szerint, minden beszédek közt legszebb, mint Demosthenes koronája, legderekabb.

Ugy kedvezzen nékem az élet, mint Kegyed jobbát fogadom és tisztelém. Éljen Izidor!

Olgyán, Május 16-kán 1836.

Szabó István.

VII.

(Kiss Lajos levele.)

Nagyon tisztelt Tettes Ur. T. Döbrentei Gábor Budán.

Igen becses sorait vévén az azokban ajánlott tárgyat figyelemben tartottam s most midőn az felérkezvén a F. Cancellaria által tárgyalatni készül, nem kések kegyedet bizonyossá tenni, hogy a bennem helyezhetett bizalomnak megfelelni s minden teendőket gondosan megtenni annál szivesebb örömmel fogok, mennél biztosabban reménylem az ide való fő uraknál kegyed eránt már tapasztalt jó hajlandóság szerint ezen ügynek kívánt kimenetelét.

A fő kanczellár hosszabb betegeskedése után a jövő ülésben fog először megjelenni.

Igen becses hajlamába ajánlva nagyon megkülönböztetett tisztelettel vagyok

a Tettes Urnak

alázatos szolgája

B. 29/7 843.

Kiss Lajos.

Kaptam Egerben aug. 8 d. (Döbrentei jegyzése.)

VIII.

(Szalay László levele.)

Dátum nélkül.

Baron Eötvös ist der festen Meinung, dass der Carthausi schon im Satz ist, und ich warte nun schon über ein Monath auf den Anfang. Haben Sie die Güte die Sache zu beschleunigen und mir darüber einige Worte zu schreiben, damit ich den Baron verständigen könne. Da ich unwohl bin, bitte den Brief in die Wohnung meiner Mutter zu schicken.

Hochachtungsvoll

Szalay (László).

IX.

(Szalay László levele.)

Illustrissime Domine Baró,

Literas Tuas, quibus Eruditam Societatem Hungaricam super detecto nuper, Constantinopoli in suburbio Galatensi, Helenae Zrinyiae tumulo et

detectionem hanc comitantibus circumstantiis, edocuisti, Eadem Societas in hungaricum versas operi suo periodico »Tudománytár« inserendas jussit, Tibique pro eo, quo Institutum nostrum amplecteris, benevolentia hisce gratias dicit.

Valeas Vir Illustrissime, Eruditae Societatis Hungaricae memor et incolumis quam diutissime!

Pest 30 Sept. 839.

Ladislaus Szalay
ejusdem Societ. Actuarius
in absentia Secretarii.

X.

(Gyarmathy Sámuel levele.)

1796.

Koch Collegien Rath levelére Petersburgba ezt a vállaszt küldöttem:

Hochwohlgebohrner Collegienrath
Hochverehrter Herr und Gönner,

Ihr schätzbarer Brief, den mir Herr H. Blum gütigst zugeschikt hat, gab mir die gewünschte Veranlassung an Sie schreiben zu dürfen. Ich habe Ihre Philologische und Historische Bemerkungen mit vielen Vergnügen gelesen und daraus eine Belehrung geschöpft, die ich in vielen gelehrten Werken umsonst suchen würde. Ich habe sie vielen guten Freunden mitgetheilt, deren Lieblingsstudien die ungrische Geschichte ist, die waren nicht wenig überrascht im Auslande einen so eifrigen Gelehrten Landmann zu entdecken, der die ungarische Geschichte mit manchen neuen Wahrheiten bereichert hat. Es ist wahr, Russland ist der Ort, woher wir manches neue warten dürfen wo die Spuren unserer Vorältern sowohl schriftlich als in anderen Denkmählern noch bis heut zu Tage aufbewahrt sind. Wir sind also Ihnen H. C. R. sehr vielen Dank schuldig, die Sie in uns durch Ihren ersten Brief die angenehme Hoffnung erweckt haben noch manche theure verborgene Schätze aus Ihren Papieren hervorziehen zu können.

Wollte Gott, dass ich diese Nationen nicht nur aus den Grammatiken, Wörterbüchern und Reisebeschreibungen, sondern von Angesicht zu Angesicht, wie Sie in Ihrem Briefe sehr gütig erinnern, können lernen konnte. Aber — — das bleibt mir auf ewig ein Pium Desiderium. Mein geringes Vermögen macht mir eine so weite Reise unmöglich, und Unterstützung von hohen Händen zu warten, das heisst Schlösser in die Luft zu bauen. Sollte Ihnen kein Hilfsmittel, kein Weg zu diesem Endzwecke erdenkbar seyn?

Um Sie mit meinem Werke noch bekannter zu machen, wollte ich 3 Exemplare nach Petersburg schicken, aber die Gelegenheit dazu entfindig zu machen war die grösste Schwierigkeit besonders die gegenwärtige Lage der Dinge macht ein grosses Hinderniss in solchen unternehmungen.

Ich glaube Sie könnten mir hierin den besten Rath geben, kann ich es mit der Post schicken? Es werden ja auf den Gränzen, alle Bücher zurückgewiesen, oder abgenommen? Von Kaufleuten kan man

auch nicht erhalten, dass Sie sich mit derley Kleynigkeiten abgeben sollten. Im october erst bietet sich eine Gelegenheit an, da unser Palatin seine Gemahlin abholen lassen wird, da denke ich erst die 3 Exemplare überschicken können. Aber das ist mir ein wenig zu spät, ich bin sehr begierig Ihnen mein Werk so geschwind als möchlich einzuhändigen, Haben Sie also die Gewogenheit und zeigen Sie mir ein kürzeren Weg. wodurch am wenigsten Sie ein Eexemplar also bald erhalten mögen.

[Sollte aber mir nur gelingen die 3 Exemplare bis zu Sie kommen zu lassen so bitte ich Sie gehorsamst eins davon für sich selbst (als Zeichen meiner innigsten Ergebenheit) zu behalten, das zweite der Gelehrten-Gesellschaft zu St. Petersburg ehrerbietig einzureihen und das Dritte seiner May. dem Kaiser vermittelt der Gel. Gesellschaft gehorsamst unterlegen zu wollen. Kann ich dies durch Ihren wohlthätigen Beystand erreichen, so giebt mir das Bewusstsein in gehörigem Orte bekannt gemacht zu haben das grösste Vergnügen und die vollkommene Zufriedenheit.]

Die unerhoffte Güte und schätzbare Zuneigung die ich aus Ihrem werthesten Brief sehen kann, lassen mich das beste hoffen und versichern dass ich von Ihrer Vaterlands-Liebe alles mögliche fordern kann. Mit dieser Hoffnung belebt erwarte ich mit der nächsten Post Ihre gewünschte Antwort, daraus ich über meine Fragen Belehrung schöpfen werde. Habe ich einmal den Weg entdeckt wodurch ich Ihnen meine Ideen von Zeit zu Zeit mittheilen kann, so stehen Sie in Gefahr von mir alle Augenblicke neue und neue Briefe zu erhalten. Haben Sie mein Buch gelesen, so werden Sie Stoff genug finden nachzugrübeln und Ihre Meinungen mitzutheilen und mir neue Fragen vorzulegen damit wir auf diese Art ganz neue Ideen entwickeln mögen.

Darf ich Ihre gütige Antwort hoffen? so bitte ich Sie ihm nach Wien an den Herrn Görög Hofmeister des jungen Fürsten Esterházi zu adressieren, denn alle meine Briefe bekomme ich nach Clausenburg in Siebenbürgen durch seine Vermittelung.

(A levél írója: Gyarmathy Sámuel.)

Közli: DR. BANYAI ELEMÉR.

KÖNYVISMERTETÉS.

Lendvai Miklós. *Bessenyei Ferencz emlékezete.* (Olvastatott a temesvári »Arany János-társaság« 1906. évi január hó 18-án tartott ülésében.) Arczképpel. Temesvár. 1906.

A temesvári Arany János-társaság, egyik elhalt tagjának emlékezetét újítja fel e 60 lapra terjedő füzetben. Az elhunyt tag hirlapi (prózai és verses) dolgozataiból bőven közölt mutatóványok, adomák, stiklik, levélkivonatok stb. során, eléggé találó egy pár vonás jellemzi B. F.-et. Ezek egy része az emlékbeszéd szerzőjétől származik, nagyobb része B. F.-é magáé. Hogy B. F.-ben »sokat vesztett a magyar irodalom s legtöbbet abban, a mi benne veszett, mert nem forrt ki belőle«, oly mondas, mely igaz is lehet, barátság és kegyelet pedig mindenkor mondhatja. Az igazság mellett szólnak azok az önismeretre valló nyilatkozatok, a melyekkel B. F. a maga tehetségét, szerinte nem kielégítő képeztetését s körülményeit emlegeti. A barátság, kegyelet a közvetlen tapasztalásból merít s méltán hálás az élvezett derűs perczekért, az eleven ész s emlékezőtehetség készletéből helyén s idején alkalmazott ötletekért, valamint a kiváló utánzóképeséssel párosult ügyes előadásért. Azt, hogy előadásbeli ügyesség s írásbeli formatökély különböző s egymástól igen távol is állható két dolog, ennek az emlékbeszédnek során is észreveszszük, kívált ha ezzel együtt B. F.-ben költőt keresünk. Erre a közölt versek se formailag se tartamilag nem jogosítanak.

Arany János tanítványai közül nem egy gondolta azt, hogy benne is rejlik valamelyes költői szikra. Lehet, hogy B. F. is gondolt egyszer-másszor ilyesírlét, de ez a gondolat nem háborgatta annyira, hogy tőle nyugodni ne tudott volna. Az ő eleven gyermekesztét inkább az ragadta meg, a mit Arany előadásain Bessenyei Györgyről hallott s attól kezdve saját Besnyei neve helyett holtáig Bessenyeit írt. Talán nem ő kezdte s nem egyedül gyakorolta. A magát nagymegyeri Besnyei Györgynek író mátyusföldi senior, ki a bibliát fordította s pár könyvet is adott ki, vele egy családból származott; (noha B. F. elei szapi Besnyeieknek írták magokat) mégis ma már Bessenyeinek írák őtet is (*Uj Magyar Aihenás*). Az anyai ágon ebből a családból származott Karacs Teréz is; tiszta tudomása ellenére, *Visszaemlékezés öt Bessenyeire* című czikkében (Békésgyulai Híradó. 1888. 18. 19. 20. sz.) Besnyeieket és Bessenyeieket hord össze: holott már Nagy Iván megjegyezte, hogy Bessenyei György családja tiszántúli volt, míg a galanthai B.-k, valamint a szapi, nagymegyeri stb. Besnyeiek dunántúliak.

Egyébiránt azt mondják, hogy a ki csónakban áll s hajón megerősített kötelet fogva vonja magát a hajóhoz, annak úgy tetszik, mintha a hajó közelítene a csónakhoz. B. F. ezt a Bessenyeiséget, a név használásán kívül nem igen vitatta, legfeljebb talán akkor, midőn a nyiregyházi szoborhoz modellnek ajánlkozott, és midőn fia béráltatásáról némi Kazinczykodással ír levelében (45. l.) Nem lehet ugyan tudni, hogy Bessenyei Györgyre gondol-e, vagy Besnyei Györgynek a madari ref. papnak a testvérére, ki győri kanonok volt? Minthogy B. F.-nél a tréfa és móka volt a fődolog s a miből csak ilyesmi származhatott, azt tűrte, hagyta s szívesen elősegítette; sohasem lehetett tudni, hogy mivel mi a tulajdonképpeni célja. Ilyen volt a Hegedüs Sándor miniszter rovására üzött tréfa is, a minek ránézve nagyon komoly következése lett. Ő talán ezt sem látta olyannak, a milyenné fejlődött, de mindesetre hozzájárult kedvetlensége neveléséhez.

Egyéniségének csaknem fascináló hatása volt — kivált az idősebb emberekre, Ormós Zsigmondra, Vukovics Sebőre s másokra. Azzal, hogy rá valaki és valami mélyebb hatást gyakorolt volna, bajosan lehetne vádolni. Maga útján járt s önállósága mégis annyira eclecticuskodó volt, a mennyire azt tréfái, mókái, barátkozásai mondhatni szükségessé tették. Komoly és nem komoly dolgokban együtt haladt másokkal, míg kedve tartotta, s különvált, ha a dolgot unni kezdte, vagy magára nézve ezt is meg a környezetet is felcserélendőnek vélte. Az előbbi helyzet kifigurázásában is kedve telt, de ha ezt versben cselekedte, mint az emlékbeszéd 23. lapján olvasható *A kutya-hecz* mutatja, nem emelkedett feljebb az útszéli fűzfák magasságánál, a mikor az egyik strófában magáról mondja a szerző, hogy:

A negyedik »nagynak« van kihíresztelve,
Mert hogy kutyasággal színig meg van telve;
Folyton ugat, nem hágy senkinek sem békét,
Hanem azért senkit sem harapott meg még.

A valóságos cynismusnak hajdani hegedűsökhez méltó hangján fokozza a vaskos allegóriának csak a legnyersebb publikum ízlését gyönyörködtető hatását.

Az *Alkalmi vers* és *Birói végrehajtás* is afféle alkalomra, nem egészen alkalmas módon készített versemények; az *október 6* pedig Vörösmarti szavaira emlékeztetve azt sejteti, hogy előbb-utóbb minden nyűtt vonóból bot lesz.

A verselő fogyatékoságát szükségtelen példákkal bizonyítani, míg prózája az ízlés rovására is ritkábban bicczent s élvezhetőbb. Azzal ne törődjünk, hogy a »danaék hordóját« (55., 56. l.) ki hogyan érti, de a Függelék első lapján (49. l.) olvasható *sültő vak*-ról meg kell jegyeznünk, hogy az *tűtő-vak* helyett áll, a mi nem minden vidéken ismeretes kifejezés. Valami szószedő útján még szótárba kerülhetne a *sültő vak* s ki tudja mily szómagyarázatoknak válnék kiadó kovászává!

SZ.

REPERTORIUM.

- A. Z. 20, 982 magyar író. Szerda 144—146. l. (Színnyei. Írók életéről.)
Angyal Dávidné. Péterfi Jenő sírjára. Szerda 209—213. l.
Bacsányi János költői levele Orczy Lőrincz báróhoz. Egy Filozófusnak
 Érzékenységei 1792. esztendőben. Közli dr. Kardos Samu. Régi okiratok 7., 8. sz.
Bagyary Simon. Adalék Szamosközy István életrajzához. Századok 80. l.
Bányai Elemér dr. Fáy András kiadói. Régi okiratok 7., 8. füz.
Bányai Elemér. Horvát István naplója. Budap. Hírl. 354. sz.
Beöthy-Badics. Magyar irodalomtörténet. I. 3. kiad. Ism. Göröcsöni Dénes.
 Alkotmány 21. sz.
Berzeviczy Albert. Régi emlékek. Budapest. 1907. Ism. dr. Szilávik Mátyás.
 Eperj. Lapok 52. sz.
Császár Elemér dr. Mikes Kelemen. Szerda 166—174. l.
Farkas Imre. Csipkefátyol. Budapest. 1906. — Ism. Szilágyi Géza.
 Szerda 197. l.
Faust Imre. Petőfi és a drámaiság. Debreczeni Főisk. Lapok 49. évf. 1. sz.
Ferenczy János. Tompa Mihály első szerelme. Egyetértés 354. sz.
Ferenczy József. Egy rajongó magyarról. Egyetértés 354. sz. (Beksis
 Gusztávról.)
Gárdonyi Géza. Ábel és Eszter. Ism. Fenyő Miksa. Hét 1907. 3. sz.
Gömbösné Galamb M. Fehér regény levelekben. Budapest. Ism. dr. Fenyő
 Miksa. Szerda 150. l.
Gyagyovszky Emil versei. Budapest. 1906. Ism. csr. Népszava 304. sz.
Gyulai Ágost. Legendák Könyve. Ism. t. Budap. Szemle 129. köt. 123—126. l.
Hajnóczy Iván. Szentjóni Szabó László élete. 1905. Ism. Gálos Rezső.
Herczeg Ferencz. Magyar nők Petőfiért. Az Ujság 1907. 24. sz.
 Századok 71—73. l.
Horváth Cyrill. Alexandriai szent Katalin verses legendája. Philol. Közl.
 1907. 9—25. l.
Jakab Ödön. Róza. Budapest. Ism. Szilágyi Géza. Az Ujság. 352. sz. —
 R., Pester Lloyd 1907. 18. sz. mellékl. — Alfa. Budap. Hírl. 358. sz.
Kafka Margit. A gondolkodók. Budapest. Ism. Szini Gyula. Szerda 85. l.
Kanyaró Ferencz. Melius ismeretlen és elveszett művei. Könyvszemle
 289—320. l.
Karenovics József. Zrinyi Miklós hős költészetünkben. 1905. Ism. Szabó
 Jenő. Phil. Közl. 68—66. l.
Kemény Zsigmond br. összes művei. 9—11. köt. Budapest. 1906. Ism.
 dr. Berki Miklós. Magy. Állam 294. sz.
Kertész Kálmán. Elbeszélések. 1906. Ism. dr. B. J. Kath. Szemle.
 1907. 120. l.
Kéry Gyula. Petőfi szerelme és házassága. Sass Károly hátrahagyott
 főljegyzései nyomán. Budap. Hírl. 354. sz.
Kisbán Miklós. Naplegenda. Írta Szini Gyula. Szerda 195—197. l. — *ván.*
 Az Ország 93. sz.

- Kristóf György dr.* Megjegyzések Kemény Zsigmond írói pályájához. Uránia 446—449. 1.
- Lederer Béla* művei. Ism. Sebestyén Károly. Uj Idők 1907. 5. sz.
- Lengyel Miklós.* Tompa Mihály élete. 1906. Ism. V. J. Századok 68—70. 1.
- Lux Terka.* A mire születünk. Budapest. Ism. Szilágyi Géza. Szerda 87. 1.
- Madarász Flóris dr.* A veszprémi nyelvvelők. Budap. Hírl. 354. sz.
- Margalits Ede.* Kercselich Ádám Boldizsár. 1715—1778. Századok 36—51. 1.
- Mikes Kelemen* törökországi levelei. Budapest. Franklin. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 1907. 60—63. 1. — *L—D.* Századok 66. 1.
- Mikulics Károly.* Zágoni Mikes Kelemen élete. Trencsényi Lapok 47. sz.
- Mixich Lajos dr.* Földi János házassága. Pesti Napló 352. sz.
- Nagy Endre.* Apostol a Hódságon. Ism. M. J. Egyetértés 354. sz.
- Nagy Sándor.* Faust és Az ember tragédiája. Debreczeni főiskolai Lapok 49. évf. 4. 5. sz.
- Pekár Gyula.* Delilah nyoszolyája. Budapest. Ism. Jób Dániel. Szerda 147—150. 1.
- Pintér Jenő dr.* Jászberényi Pál. Jászkürt 34. sz.
- Pirovits Aladár.* Az új nemzeti és az állandó budai színház. Budap. Hírl. 1907. 22. sz.
- Porzó.* Új hantok. Budapest, 1906. Ism. Ruttkay-Rothauser Max. Pester Lloyd 187. sz.
- Riedl, Fr.* A History of Hungarian Literature. London 1906. Ism. Salgó Ernő. Szerda 334. 1. — Pukk. Alkotmány 302. sz.
- Ruttkay-Rothauser, Max.* Max Faik als Journalist. Pester Lloyd 243. sz.
- Seress László.* Kossuth Lajos, az újságíró. Pesti Napló 354. sz.
- Stolz Ferencz.* Bánk bán egy osztrák író felfogásában. Debreczeni főisk. Lapok 49. évf. 2. 3. sz.
- Sz—n.* Petőfi és Arany jelentősége irodalmunkban. Udvarhelyi Híradó 33. sz.
- Szekfü Gyula.* Schesaeus-kézirat a Nemzeti Múzeumban. Könyvszemle 321—334. 1.
- Szinnyei József id.* Magyar írók élete. 100-ik füzet. 1906. Ism. dr. Gulyás Pál. Könyvszemle 363—365. 1.
- Szinnyei József id.* A repertoriumok haszna. Szerda 188—190. 1.
- Tömörkény István.* Föregteg János mint közérő. Budapest. Ism. Dr. Salgó Ernő. Szerda 146. 1.
- Toncs Guszláv.* Hiador. Budap. Hírl. 1907. 20. sz.
- Váczy János.* A nyelvújító harc a forduló ponton. M. Nyelv 1907. 1—16. 1.
- Vikár Béla.* A nótafák. Bácska 92. sz.
- Zuboly.* Az utolsó jurátus. (Egy jurátus-költő irodalmi hagyatéka.) Az Ország 195. sz. (Lisznyay Kálmán.)

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPAD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Heinrich Gusztáv főtktár. Tizennyolczadik kötet. 1907. évf.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismeretéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 K. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XVII. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXVII. köt. 1907. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizenhatodik évfolyam 1907.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 20–30 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 korona

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenhetedik évfolyam. 1907. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő. XXV. kötet, 1907. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. XXXVII. kötet. 1907. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szinnyi József.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek reiderítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltűntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Nyelvtudomány. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Asbóth Oszkár.

Május és november 15-én jelenik meg. Egy kötet négy-ötíves füzetből áll és ára 6 korona. Egyes füzet ára 1 kor. 50 f.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában
Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.